Rozványi Dávid

Az utolsó vonat Ungvárról

Tartalom

01. 1939 március: Szerencs, filmhíradók

02. 1940, Ungvár: Két férfi a háború árnyékában

03. 1940-41, Kárpátalja: Az ígéret

04. 1941, Kárpátalja: „Futni keményebben...”

05. 1942 ősz, Kárpátalja: Az utolsó este otthon

06. 1942 ősz: a Don-kanyar felé...

07. 1943. január 12., Don-kanyar: fagypokol

08. 1943 február, Budapest: kórházban

09. 1943 március, Budapest: a „pótország”

10. 1943-44 Kárpátalja: Halálvonalak

11. 1944 március, Kárpátalja: Aligátor a lakásban

12. 1944. nyár, Kárpátalja: két birodalom árnyékában

13. 1944 július-szeptember, Kárpátok: becsület és árulás

14. 1944 október, Kárpátalja: becsület és kétség

15. 1944 október, Kárpátalja: „Csakazértis”

16. 1944. október 15, útban Ungvár felé

17. 1944. október 16.: új zászlók, új eszmék

18. 1944. október 17: „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország...”

19. 1944. október 17.: „otthon”

20. 1944. október 18-19. Búcsú

21. 1944. október vége: csont a földön

22. 1944. november 12: 0036

23. 1944. november 13: telefonhívás

24. 1944. november 13: elválás

25. Utószó helyett

01. 1939 március: Szerencs, filmhíradók

A moziban a filmhíradók képei peregtek a család szeme előtt.

A Birodalom acélos tekintetű katonáit előtt egy cilinderes úriember halad: *„A CSEH-SZLOVÁK ÁLLAM MEGSZŰNÉSE: Hácha*[1] *elnök Berlinben. A Csehszlovák Köztársaság elnöke Berlinbe érkezett, hogy országa sorsát a német vezér kezébe tegye.*"

„Német megszállás. A német csapatok bevonulnak a német protektorátussá nyilvánított Cseh- és Morvaországba. Bevonulás Brünnbe."

„Prága – Hitler vezér és kancellár csapatai élén bevonult a cseh fővárosba és a Hradzsinban szállt meg."

Fenyegető sötét képek sorolódtak, a közönség némán nézte a majd két évtizedes békediktátum haszonélvezőjének gyászszertartását. Majd a vásznon feltűnt egy öregember[2], aki jól ismert anakronisztikus, a monarchikus aranykort idéző ellentengernagyi egyenruhájában megérkezik egy vasútállomásra, amin majd két évtized után újra magyar zászló leng. A nézőtéren nem tört ki taps-vihar, de egy pillanatra mindenki a könnyeivel küszködött, ahogy a Munkácsi vár előtt az ünneplő tömeg eddig féltve őrzött magyaros ruhájában köszöntötte a bevonuló honvédeket.

Horthy Miklós Huszton

[1] *Emil Hácha (1872. július 12. – 1945. június 26.) cseh ügyvéd, Csehszlovákia és a Cseh-Morva Protektorátus elnöke. 1938. november 30-án (a müncheni egyezmény és Edvard Beneš elmenekülése után) a katolikus, konzervatív Hácha lett a megcsonkított Csehszlovákia elnöke. 1939. március 14-15 éjszakáján Adolf Hitler magához hívatta, és Prága lebombázásával fenyegette meg, így a parlament tudta és jóváhagyása nélkül kénytelen volt beleegyezni Szlovákia elszakadásába Jozef Tiso vezetésével és a Cseh-Morva Protektorátus létrejöttébe.*

[2] Horthy Miklós, a Magyar Királyság kormányzója

A mozi, vagy ahogy modorosabban mondták, a filmszínház ezekben az években az álmok háza volt. A nézők nagy részének otthon még angol WC-je sem volt, alig éltek jobban, mint a nyilas propagandában felemlegetett három millió koldus valamelyike, de felvették templomba járó ruhájukat és elmentek álmodozni valamelyik moziba. Mintha egy titkos világba léptek volna be, ahonnan a valós életükben ki voltak zárva: főúri kastélyokba, elegáns szállodákba, Bauhaus-stílusú villákba, éjszakai mulatókba, amiket tisztességes asszonyoknak messziről el kell merülniük. Álmodozhattak arról, milyen lehet a vonaton nem fapados fülkében, hanem luxuskupéban utazni, milyen lehet automobillal száguldozni az országúton, a legújabb divat szerint öltözködni, telefont használni, utasítgatni az inast. Filléres álmok voltak, mégis szépek.

Mégis, most más álmok voltak soron. Álmok, amik néhány hete, hónapja még csak távoli reménységek voltak, amikről szónokolt minden szónok, bármi is volt beszélyének témája, álmok, amiknek teljesüléséért naponta imádkoztak a templomokban, az iskolákban. Trianon óta már felnőtt egy nemzedék, akiknek a rég Magyar Királyság nem volt több, mint egy mese, aminek visszatérte talán egyszer megtörténik, de ez a hit nem volt másabb, mint Krisztus második eljövetele – most ez a nemzedék csodálkozva nézte a filmhíradó képeit és nem akart hinni a szemének.

Mert ha ez lehetséges, akkor minden az. Akkor mégiscsak van igazság a földön, akkor mégis érdemes küzdeni, nem feladni a reményt, akkor, ahogy az ország életében, úgy az ő sorsukban is valóra válhatnak az álmok.

Talán egyszer nekik is lesz automobiljuk és beutazhatják a moziban látott tájakat. Ahol talán még apáik se jártak, de aminek elvesztése úgy fájt mindenkinek, mintha saját, jogos tulajdonuktól fosztották volna meg őket.

A házaspár hallgatott, csak este mertek beszélni, mikor a gyerekek már lefeküdtek. István, a honvédség századosa elgondolkozva kezdte:

– Ilona, elkezdődött. A Nagy Háború[3] után most először támadt egymásra két ország. És mi vagyunk az egyik.

– De már vége is. A németek előtt mindenki behódol, még a csehek is, akik húsz évig építették az erődjeiket, a tótokat meg mi söpörtük el. Az újságok is megírták, hogy úgy foglaltuk vissza Kárpátalját és Ruténföldet, hogy még egy repülőnket sem tudták lelőni.

– Éppen ezért aggódok. A németek azt hiszik, hogy bármit is tesznek, Európa elnézi nekik, a magyar vezérkar meg azt, hogy a revíziót fegyverrel is meg tudjuk valósítani. Hogy a magyar honvédek ugyanúgy győzhetetlenek, mint a német soldatok[4].

– De Hitler azt mondta, ez az utolsó követelése... – ellenkezett az asszony, de hangjából nem érződött ki a meggyőződés.

– Utolsó... Ahogy az osztrák egyesülés és a Szudéta-vidék[5] visszacsatolása is az utolsó kérése volt. Olyan, mint a kártyajátékos, aki hisz a nyerő szériájában és egyre emeli a tétet. Háború lesz. És akkor nem csak a filmhíradóban látunk temetést és sebesülteket...

---

[3] *az I. Világháború korabeli megnevezése*

[4] *katonák (német)*

[5] *Csehszlovákia németek által lakott része, melyet 1938. szeptember 30-án a Müncheni Egyezményben négyhatalmi megállapodással a Német Birodalomhoz csatoltak.*

– Nem akarom, hogy háborúba menjen. Nem akarom, hogy háború legyen – tiltakozott a nő.

– A háborúkat soha senki sem akarja, minden államférfi a békéért dolgozik, valahogy mégis mindig kitörnek... Nem vagyunk a magunk urai. A kis nemzeteknek nincs történelmük, csak sorsuk, s én katona vagyok, oda megyek, ahová vezényelnek. Tudta ezt, amikor egy katonatiszthez ment feleségül.

A beszélgetés megakadt, a férfi némán ült, s az asszony csendben leszedte az asztalt. Mielőtt lefeküdtek volna, hosszan nézték alvó gyermekeiket, igazgatták dunyháikat, hallgatták szuszogásukat. Egy fiú és egy leány. Vajon milyen világra fognak felnőni?

02. 1940, Ungvár: Két férfi a háború árnyékában

A sors és a magyar állam a családot Kárpátaljára vezényelte. Az országban már (vagy még, attól függően, hogy ki hogyan értékelte a kárpátaljai és ruszinföldi bevonulást) hivatalosan béke bolt, de körülöttünk mindenhol háború, s aki csak használta az eszét, tudta, ebből Magyarország nem sokáig maradhat ki. István a legnehezebb feladatot kapta; meg kellett szerveznie a csapatokat. Miközben az elődje, Gyula átadta a hivatalt, kis szünetet tartottak és egy cigaretta mellett megbeszélték a világ folyását.

– Kérlek, nem irigyellek. Ennél még a hadifogság is jobb – kezdte elődje a beszélgetést.

– Mire gondolsz, kérlek?

– Mindenre. Az első: én azért lettem katona, hogy ha kell, meghaljak a hazámért, s nem azért, hogy másokat küldjek meghalni. Nincs rosszabb annál, mint hogy ülsz az asztal mögött és aláírod, hogy ezt és ezt az embert be kell sorozni. És tudod, ha egyszer elkezdődik, ő előbb fog meghalni, mint te. Minden ötödik, vagy tizedik aláírásod egyben halálos ítélet is.

István megpróbált ellenkezni:

– De háború lesz. És ha nincs hadseregünk, menthetetlenül elveszünk.

– Hadsereg? Vannak remek haditerveink, a visszacsatolás előtt még azt is precízen kidolgozták, hogy nem létező magyar repülőgépeknek hol legyen a bázisuk, vannak szerencsétlenek, akikre a szakadt öreg zubbonyokat felhúzhatjuk, de semmi több. Nincsenek korszerű fegyvereink és haderőnemeink. Az elhíresült egymilliárd pengős fegyverkezési program[6] is csak Patyomkin-akció volt: a kormány inkább gazdaságfejlesztésre fordította, a nyomor enyhítésére, nem fegyverek vásárlására.

– Kérlek, én nem értek veled egyet. A gazdáknak, a munkásoknak érezniük kell, hogy Magyarország nem csak egy állam, ami azt követeli tőlük, hogy haljanak meg, hanem haza is, ami törődik is velük.

Gyula kicsit elgondolkozott:

– És majd ezt mondod a vörösöknek is, amikor ellenük fordulunk? Mert remélem, tudod, hogy ők következnek?

– Sztalin? De ő Hitler szövetségese! – csodálkozott István.

– Kérlek, te ugye a csonka országból jöttél?

– Igen, Szerencsről. De azért többet tudok az itteni viszonyokról, mint a búsulós dal, mely szerint „Ungvár népe e szavunkat issza...”

– Bocsáss meg, nem is feltételeztem, hogy nem szereztél meg Kárpátaljáról és Ruténföldről minden információt, amit csak lehet, de hidd el: itt minden más. Csak az tudja megérteni, aki már egy kis időt eltöltött itt. Aki a királyságból, a maradék hazából jött, el sem tudja képzelni, milyen a kisebbségi lét. Elolvasnak egy-két lektűrt Erdélyről vagy a Felvidékről, és azt hiszik, hogy itt mindenki magyar nótát

[6] *másképpen: Győri program. Darányi Kálmán 1938. március 5-én hirdette meg, hogy Magyarország gazdaságát és haderejét fejlessze. Az egymilliárd pengőből 600 milliót szántak közvetlenül fegyverkezésre, 400 milliót pedig az ezt megalapozó gazdaságfejlesztésre (infrastruktúra, mezőgazdaság, népoktatás, ivóvízellátás és egyéb szociális intézkedések, bányászat és nyersanyagkutatás) fordítottak.*

énekelt esténként és egyfolytában siránkozott. Pedig nem. Élték a saját életüket, megpróbálták megőrizni a magyarságukat, de a cseh köztársaság viszonyai között megpróbáltak boldogulni. És tegyük hozzá, sikerrel, itt jobban éltek, mint mi a trianoni határokon túl. Az itteniek közül sokan úgy érzik magukat, mint amikor a tisztes jómódban élő városi kereskedőhöz beköltözik az elszegényedett dzsentri rokonság és kieszi mindenéből. – Gyula szavaiban csak úgy forrongott az indulat, de nem hagyott időt Istvánnak, hogy reagáljon, egyet szippantott és azonnal folytatta:

– Másik, hogy sokan a szovjetből csak annyit látnak, hogy a vörös csillagos és a horogkeresztes katonák hogyan parádéznak együtt lengyel barátaink tetemei felett, hogyan ömlik a búza és az olaj a németekhez, de mi itt látjuk, hogy a ruszkik hogyan építik ki a támadó erőket, hogy egy nap elinduljanak a magyar alföldön keresztül Bécs felé. És ne tévesszen meg, hogy nyomorognak. Ha nem készülünk fel, a tankjaik öt perc alatt elsodorják a teljes Magyar Királyi honvédséget. Goebbels[7] doktor feltette a kérdést a német népnek, vajat vagy ágyút akarnak-e, s ők egy emberként ordították, hogy ágyút. Sztalin nem kérdezte meg a ruszkikat, de ő is vasba ölti a rubeljeit, miközben mi még mindig azzal törődünk, hogy vajat adjunk a népnek. A magyar haderőt csak arra készítjük fel, hogy regionális konfliktusokban legyen tényező, a tótok, a románok, a rácok ellen, de arra nem, hogy mi történik, ha megkezdődik a háború. Mintha leírtuk volna minden esélyünket és minden katonánkat, mintha csak a békés megoldásban tudnánk gondolkozni, pedig a kataklizma itt van a nyakunkon.

– Ennyire biztos vagy abban, hogy háború lesz?

– Igen. Nem tudom, hogy melyik lunatikus zsarnok kezdi el, de hogy lesz, az biztos. És kétségbeesek, ha látom, hogy mi mennyire nem készültünk fel erre. Ezért is hagyom itt ezt a hivatalt; ha megkezdődik, én a harcoló csapatoknál akarok lenni, nem pedig egy kényelmes irodában. Van családod?

– Igen – mosolyodott el István –, egy csodálatos kislány és egy remek fiú. Nagyon várták már, hogy ideköltözzünk, látni akarják az égig érő hegyeket, a Vereckei hágót, a Tiszának, ami félig újra a legmagyarabb folyó lett, forrását. Egyik este azt kérdezték, hogy ha a Délvidék is visszatér, akkor ugye a másik végét is megnézzük, ugye, Apuka? Egy pillanat... – és a tárcájából, a büszke apák szokása szerint elővett egy fényképet. A másik olyan elérzékenyüléssel nézte a csinos, feketehajú, kerekarcú asszonykát a két gyerekkel, mintha a sajátjai lettek volna.

– Értük érdemes. Bátor voltál.

– Én? – csodálkozott István.

– Igen, mertél családot alapítani. Én is katonacsaládból származom, az apám azt mondja mindig, egy katona negyven év alatt és háborús helyzetben ne házasodjon! De ha mindenki így gondolkodna, ha mindenki csak a hősi halált kultiválná, kihalnánk. Vigyázz rájuk nagyon.

– Köszönöm, vigyázni fogok. Ők még álomvilágban élnek, nekik Magyarország a világ legszebb helye, tündérkert. Talán megőrzik ezt a hitet, és ha felnőnek, ilyen országot építenek.

– Ha hagyják az istenek. Hitler, Sztalin és a többi őrült, akiknek a kezében vagyunk.

István nem volt túlzottan vallásos, de mint katonaember, akinek a hivatásához hozzátartozik, hogy szembenézzen a halállal, hittel élt, ezért ki kellett mondania:

– Én Istenben hiszek, nem bennük.

---

[7] *Dr. Paul Joseph Goebbels (1897. október 29. – 1945. május 1.) Adolf Hitler nemzetiszocialista Németországának propagandaminisztere.*

A másik lemondóan legyintett:

– Arról az Istenről beszélünk, aki hagyta, hogy minden háborút elveszítsünk és hagyta, hogy Trianonban aláírják a békediktátumot? És tartok tőle, hogy az elkövetkező években olyanokat fog megengedni, amiket még hagymázas álmainkban sem láttunk, de legyen neked igazad – nyomta el a cigarettát. – Térjünk vissza az aktákhoz, ez majdnem olyan nehéz küzdelem lesz, mint ami a ruszkikkal ígérkezik.

03. 1940-41, Kárpátalja: Az ígéret

Istvánnak látnia kellett, hogy az elődjének egyben biztosan igaza volt: Kárpátalja és a Ruténföld teljesen más volt, mint amiben eddig éltek.

Az első, amivel szembe kellett néznie, a csehszlovák örökség volt. Ungvár első látásra kedves monarchiabeli kisváros volt, ha vasárnap a templom után a családdal korzóztak, zárójelbe is lehetett volna tenni az elmúlt húsz évet, mintha visszatértek volna a régi békebeli világba. Ha bementek egy cukrászdába, a választék nagyobb volt, mint otthon, sőt még tejszínhabot is kérhetett a kávéhoz a gyerekeknek. Ha a vidéket járta, több új házat látott, mint a csonka országban, látszódott, hogy a terület ötöd évszázadig egy jóléti államhoz tartozott, s a szegény Magyarország még nem tudta kiszívni a két évtized alatt felhalmozott jólétet. De látta ennek az örökségnek az árnyoldalát is: a csehek, mintha sejtették volna, hogy az ebül szerzett jószág nem marad sokáig övék, a természeti erőforrásokat kíméletlenül kizsákmányolták: letarolták az erőket, az évszázados fákat, nem törődve azzal, hogy az eső pár év alatt véglegesen elmossa a földet, s kopárrá válnak a hegyek. Gyakran kellett az erdészeti hivatal embereit elkísérnie állapotfelmérésre, erdőtelepítésre. Furcsamód ezzel a helyieket, akik korábban morgolódnak az életszínvonal esése miatt, ezzel megnyerték: érezték, hogy végre hazaértek, olyan kormányzat alá kerültek, amelyik hosszútávon gondoskodni akar róluk.

A húszéves megszállás alatt összefüggő hatalmas erdőségeket irtottak ki.

(korabeli magyar filmhíradó)

A második, amivel meg kellett küzdenie, a lakosság volt: először került olyan közegbe, ahol a magyarok kisebbségben éltek. Itt értette meg, mekkora szerencse, hogy a honvédség és azon belül is a tisztikar a hazafiság mellett megőrizte a monarchikus nemzetiségi türelmet is. A nem magyar népek, ha nem is rajongtak a magyar világért, de legalábbis, leszámítva a Sztalin által felhergelt ukrán ügynököket, jóindulatú semlegességgel viseltetetek iránta.

A magyarok, minden visszásság ellenére, természetesen boldogok voltak, hogy visszatérhettek az anyaország kebelére, hiszen ezzel ki tudtak törni a nemzetiségi karanténból, amibe a „demokratikus" csehszlovák állam zárta őket, még akkor is, ha zúgolódtak, hogy a közigazgatás pozícióit miért a régi határokon túlról érkezőkkel töltik fel. Istvánnak is sokszor szembe kellett néznie azzal, hogy a nemzettársai élősködőnek tekintik. Ezt a falat neki is, mint a többi magyar tisztségviselőnek nehéz volt áttörnie, de mikor a helyiek látták, hogy igazságra és jogszerűségre törekszik, hogy nem olyan, mint a karikatúrában szereplő szoldateszka, elfogadták.

A ruszinok, nemhiába hívták őket mindig is, *Gens Fiddelissima*-nak, azaz a leghűségesebb nemzetiségnek, örültek az új magyar világnak, csak néha panaszolták, hogy végül csak önkormányzat lett az ígért autonómiából. Ők mindig is nyomorogtak, számukra az új rendszer inkább javulást hozott. A „Magyar a magyarért" mozgalom elsősorban hozzájuk szólt. Nem is a liszt, a tengeri, a hering vagy a káposzta volt a fontos, amit szétosztottak közöttük, hanem az, hogy végre érezték, hogy fontosak, a nemzet egyenrangú részei.

Talán legjobban az izraelita lakosság csalódott: sokan közülük a monarchikus idők Magyarországát várták vissza, ahol feltétel nélküli jogegyenlőséget élvezhettek, minden megkötöttség nélkül, de sóhajtva vették tudomásul, hogy azoknak az időknek vége. A zsidótörvények ezekben az években még nem igazán voltak húsbavágók, s ha körbenéztek, milyen államok veszik körül őket: Tiso nemzeti-szocialista Szlovenszkoja, a náci Főkormányzóság a korábbi Lengyelországban, Sztalin Szovjetuniója és Antonescu Romániája, a Magyar Királyság még mindig a béke és nyugalom szigetének tűnt.

Legkevésbé a tótok, vagy, ahogy újabban nevezték magukat, szlovákok érezték jól magukat az országrészben, számukra Szloveszko az álmok földje volt, s propagandának tartották az onnan érkező híreket a nácizmus erősödéséről. Horthy a szemükben elsősorban nem a Magyar Királyság kormányzója volt, hanem Ferenc József egykori szárnysegédje, *homo monarchicus*, aki a kisebbségeket, ha elfogadják a magyar fennhatóságot, a nemzet részének tekinti. Aki fontosnak tartotta, hogy Kassa visszacsatolásakor szlovákul szóljon hozzájuk. Igaz, a hivatalnokok és katonatisztek nem mindegyikére volt jellemző ez a fajta idejétmúlt nemzetiségi türelem, de a Kormányzó személye egyfajta tiszteletet ébresztett bennük is.

Istvánék számára minden ellentmondásossága ellenére ezek az idők boldogok voltak. Ilona otthont teremtett a családnak, annak ellenére, hogy éles ellentét volt aközött, ahogyan a társadalom elvárása szerint élniük kellett volna, illetve, amit férje fizetése alapján megengedhettek volna maguknak. Kibeszélték volna őket, ha nincs házvezetőnő, cseléd, dajka – mert Magyarországon az úri látszat volt a legfontosabb. *Fenn az ernyő, nincsen kas* mondogatta a férjének, mikor az utolsó pengőket kellett beosztania.

Mégsem cifra nyomorúságban értek: édesapja gyakran küldött csomagokat, Istvánnak járt a tisztiszolga, vagy ahogy nevezték „legény", és a gyerekeket gyakran küldték a cseléd falujába nyaralni. Gyerekek voltak, nem a nyomorúságot látták, mint a felnőttek, hanem mögötte a csodát, a mesét is.

István munkája fárasztó volt, de még nem érezte azt a lelki terhet, amiről elődje panaszkodott. Gyakran jártak kirándulni, s ilyenkor büszkén mutogatta kerek szemmel csodálkozó gyermekeinek a magyar múlt emlékeit, és az erdőket, amiket már az a Magyar Királyság telepített, melyet ő is képviselt. Ezekben a napokban büszke volt arra, hogy magyar, hogy két évtized erózió után új, magyar élet kezdődik a hazának ebben a sarkában.

Hiába folyt háború a messzi északon, nyugaton és keleten, nem volt több, mint a filmhíradók zajosan ugráló képei... Narvik, Dünkirchen messze voltak.

Folyt a sorozás, de mindenki abban reménykedett, hogy feleslegesen. Hiszen még Romániával is el tudták kerülni a háborút, s Észak-Erdély is nemzetközi döntőbíráskodás adta vissza, a jog és igazság, és nem a fegyverek ereje.

Ezekben az években kezdték el építeni az Árpád-vonalat is, de nagyon nyögvenyelősen. István is kapott egy lezárt borítékot, hogy kezdjék meg a helyszínbejárást, mérjék fel az anyag és élőmunka igényt, de a legtöbben csak legyintettek: a románok messze vannak, a tótokat menetből visszaverjük, a németek a szövetségeseink, a Szovjetunió sem komoly ellenfél, hiszen még a kicsiny Finnországgal sem volt képes elbánni a téli háborúban.

1940 Szilveszterén úgy döntöttek, hogy elhagyják a társadalmi kötelezettségeket, s a gyerekekre hivatkozva lemondták a meghívásokat, hogy együtt lehessenek. Csendes ünnep volt, egymásnak örültek, s mikor éjfélkor koccintottak, félig komolyan, félig tréfásan a levente köszöntéssel Ilona – Szebb jövőt! – kívánt, István már nem a hivatalos „Adjon Isten”-nel válaszolt, hanem így:

– Adott az Isten. – Ilona válaszul átölelte:

– Szeretném, ha ez örökre így maradna.

– Így marad – nyugtatta meg a férfi.

– Ígéri? – nézett a szemébe az asszony.

– Ha rajtam múlik...

– Akkor nem ér semmit sem – sütötte le a szemét az asszony. – Már semmi sem múlik rajtunk.

– Ne lázadozzunk. Mindenünk megvan. Szép családunk, otthonunk, biztos egzisztenciánk... Mi egyebet kívánhatunk még magunknak?

– Hogy ne sodorjon a sors. Hogy végre gyökeret tudjunk ereszteni. Hogy egyszer ne csak jelenünk legyen, hanem jövőnk is. Talán itt, talán máshol, de szeretném érezni a békét és a biztonságot.

– Akkor nem lett volna szabad magyarnak születnünk – mondta kiábrándultan a férfi. – Nekünk csak annyi jutott, amit a jelenből ki tudunk szakítani, soha nem tudunk hosszú távra tervezni. 1849, 1870-es évek, 1914, 1920: nem telik el úgy egy emberöltő az életünkben, hogy ne romboljanak le mindent, amit építünk.

– Szeretném azt hinni, hogy egyszer megfordul a sorsunk és tudunk tervezni. Szeretnék a saját házunkban megöregedni, szeretném látni, ahogy égig érnek a fák, amiket ültetettünk, hogy a gyerekeink vasárnap délután felénk sétáljanak az unokáinkkal. Szeretném, ha itt Ungváron, vagy valami hasonló kisvárosban gyökeret tudnánk ereszteni.

– Ez csak egy álom. Félek, hamarosan mi is belesodródunk a háborúba és akkor darabra szakad a mi kis világunk.

– De szép álom.

Pár percig csendben néztek ki a havas utcára. Minden szép és vidám volt, olyan, amilyennek egy szilveszternek lennie kell. Ilona suttogva szólalt meg:

– Kérhetek valamit? Őrizzük meg örökre ezt a pillanatot. Ha igaza lenne, és tényleg széthullana a világunk, akkor is éljen bennünk örökre. Hogy ebből merítsünk erőt. Hogy, ha el is vesztenénk, próbáljuk meg visszahozni.

– Úgy lesz. Ígérem – mondta István és megcsókolta.

04. 1941, Kárpátalja: „Futni keményebben…”

A kis népeknek nincs történelmük, csak sorsuk... Ezekben az időkben István gyakran idézgette magában ezt a mondást. Magyarország lépésről lépésre sodródott bele a háborúba. A német haderő bevonulása, magyar városok bombázása[8], Teleki öngyilkossága, a nem szeretett, de elfogadott Jugoszláv Királyság felbomlása, amikor a kormány kijelentette, hogy mivel nincs, akivel megkötötték az örök barátsági szerződést, az érvényét veszítette, a magyar ejtőernyősök tragédiája...[9] Mind-mind nyitánya volt az első igazi háborúnak, amibe az újjászületett Magyar Királyság belekeveredett.

A hivatalos propaganda harsogta: Szabadka, Zombor, Újvidék... De ez a visszacsatolás már más volt, mint korábbiak. Itt már nem díszbe öltözött, pártás szüzek várták a magyar honvédeket virágcsokorral, hanem gépfegyverek, partizánok és kézigránátok. Minden egyes méterért vérrel kellett fizetni.

Az újságok csak a diadalmas előrenyomulásról írtak, de István gyakorlott szeme tudott olvasni a sorok között: a személyes bátorság pótolta csak a hadfelszerelés hiányosságait, s hogy nem történt nagyobb katasztrófa, csak annak volt köszönhető, hogy a németek elsöprő fölényben voltak. Magyarország már nem önállóan kezdeményezett, hanem önként vállalta, hogy a III. Birodalom segédcsapatává váljon, alárendeltségben küzdjön, a jogos nemzetei célok másodlagossá váltak a nagyhatalmi érdekek mellett.

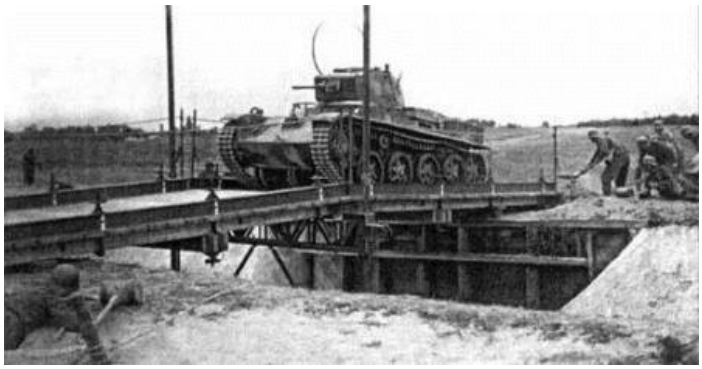

„A Bácskában dél felé előnyomuló honvédeink az utak mentén erőddé kiépített határőrházakat találtak. A visszavonuló szerbek csapataink előtt felrobbantották a csatornák közúti és vasúti hídjait. Utászaink azonban mindenütt rövid idő alatt biztosították az átkelést. Útközben félbemaradt erődépítkezést találunk. Zombor városát utcai harcok során kellett a csetnik bandáktól megtisztítani. II. Sándor szerb király letakart lovasszobra Zomborban. Feltartóztathatatlanul előnyomuló honvédeink rengetek foglyot ejtettek. A rendületlenül visszavonuló szerbek beláthatatlan tömegű szétszórt hadianyagot hagytak hátra.”

[8] *1941. április 6-án és 7-én, a jugoszláv légierő támadást intézett Pécs, Szeged és más magyar városok ellen, a magyar hadmozdulatokat megelőzően.*

[9] *1941. április 12-én, 17 órakor a bevetésre induló ejtőernyősöket szállító Savoia-Marchetti SM-75 csapatszállító repülőgép Veszprémben a földbe csapódott, húsz katona hősi halálát okozva.*

„A szerbek a Magyarországtól elszakított területeken jól megépített határerődítésekkel védték az elrabolt földet. A kormányzó hadparancsára elinduló honvédségünk a szerb erődvonalat mindenütt áttörte, és csapataink gyorsan nyomultak előre Délvidék magyar földjén. A visszavonuló szerbek az utakat sok helyen felrobbantották. Úttalan utakon halad az utánpótlás. A felszabadult területeken a bevonuló honvédségnek és a rend biztosítására felállított polgárőrségnek komoly feladatot okoz az orvul támadó csetnikek kifüstölése."

„Gyorscsapataink a Ferenc-csatorna vonalán kifejtett szerb ellenállás megtörése után gyors ütemben vonultak a Bácska déli részébe. Az újvidéki szerb katonai repülőteret ismételt légitámadások időközben használhatatlanná tették. A gyorscsapatok rövid idő alatt elérték Újvidéket, a Bácska egyik gazdasági és szellemi központját. A 64.000 lakosú, lüktető életű város patinás dísze a városháza. A 22 esztendős jugoszláv uralom emléke a Dunai bánság igazgatására épült Báni palota. A széles mederben hömpölygő Duna felett vasúti és közúti híd vezetett a szemben fekvő Pétervárad, amelyeket a szerbek visszavonulásukkor teljesen elpusztítottak. Újvidékkel szemben áll Pétervárad, a törökök elleni harcaink emlékezetes vára, a Fruska Gora magaslatain épült erősség, amelynek kazamatáiban számos politikai fogoly sínylődött."

A gyerekeik a filmhíradókban csillogó szemekkel nézték, hogy a Luftwaffe[10] gépei hogyan uralják a levegőt, de István csak arra tudott gondolni, hogy a jugoszlávok pár hónapja még Hitler szövetségesei voltak, talán még jobban is, mint a magyarok, most mégis rájuk szabadítják a pusztulást. Vajon, ha Magyarország megpróbálna önállóan cselekedni, kezébe venni a sorsát, nem ugyanez lenne a végzete?

Nemrég, Lengyelország lerohanása után a magyarok között divattá vált kérkedni a menekültek iránti rokonszenvvel: gyűjtések indultak, a fogadásokon mindig akadt egy-két lengyel díszvendég, akikkel közösen énekelték el, hogy *Jeszcze Polska nie zginęła*...[11] Ma ugyanez a nép a németeket ünnepelte, azokat, akik két éve újraosztották az oroszokkal Lengyelhont. Barátai mesélték, hogy a fővároson keresztülvonuló horogkeresztes katonákat a lakosság szabályosan megéljenezte, virágot, gyümölcsöt és édességet dobált nekik a teherautók platójára.

A hadjárat szerencsére gyorsan véget ért, Kárpátaljáról nem kellett egységeket küldeni a frissen besorozottak közül, a lakosság hamar túltette magát ezen: végtére is, ők már '39-ben megszenvedték a háborút, most már másokon a sor. A besorozott parasztok, akár ruszinok, akár magyarok voltak, ha nem is lelkesen, de lelkiismeretesen vettek részt a sorozáson. István néha lement közéjük és megpróbált beszélgetni velük: megkérdezte, honnan jöttek, mit csináltak eddig, jól tudva, hogy egy-két baráti szó talán ellensúlyozni tudja a jutasi őrmesterek[12] keménységét és látszólagos embertelenségét.

– Hogy hívják és honnan jött? – kérdezett egy értelmes képű fiatalembert.

– Huscsák Iván vagyok, Ungdarócról, méltóságos uram – István elmosolyodott a megszólításon, ami az etikett szerint nem járt volna ki neki, de ennek a legénynek szemmel láthatóan mindenki méltóságos volt: a jegyző, a hivatalnok, az adószedő, a katonatiszt is.

---

[10] *német légierő*

[11] *Nincs még veszve Lengyelország (a lengyel himnusz kezdősora)*

[12] *a magyar honvédség tiszthelyettes képző iskolája a Veszprém melletti Jutason működött, akik bár kiváló katonák voltak, de keménységük egyformán volt híres és hírhedt. Jelmondatuk: „Erős akarat minden akadályt legyőz – Erős akarat csak erős hitből fakad."*

– Ismerem, szép falu, jártam arra. Nincs is messze.

– Nincsen, uram, magam is gyalog indultam neki hajnalban. Elköszöntem a családtól, és indultam is.

– Családja is van? – érdeklődött István.

– Van, Istennek legyen hála, szülők és asszony is.

– Gyerek nincs?

– Nincs, azzal még vártunk, míg felépül végre a házunk. Már jártam a hivatalban is, segítséget ígértek, csak türelmet kértek, hiszen kevés a pénz és sok a szegény. Nem bántam, hiszen erős vagyok, a saját erőmből is meg tudok élni.

– Nem sajnálta otthagyni az asszonyt?

– Nem, méltóságos uram. Először a haza, utána a család és a gyerek. Ha letöltöm az időmet, meglesz a becsületem is. A pap a vasárnapi mise végén is megmondta, legyünk büszkék arra, hogy mi már magyar honvédek leszünk, nem csehek, mint az előttünk járók. Adjunk hálát Istennek ezért a csodáért és imádkozzunk, hogy méltónak bizonyuljunk rá.

– Derék magyar ember lehet a papjuk – mosolyodott el István.

– Derék ruszin, mint mi is – húzta ki magát a legény.

– Mégis örül a magyar világnak?

– Örül, méltóságos uram, mi mást tehetne? Öregember, mindig azt mondja, hogy Ferenc József és Károly király alatt volt jó világ, amíg a magyarok voltak az urak. Azóta mindig minden csak rosszabb lett. Most végre újra emberek lettünk.

– És mit mondanak a faluban a szolgálatról?

– Hogy egy jó ruszinnak mindig szolgálnia kell. Csak van, akit kötelességből, van, akit félszívvel, van, akit örömmel.

– Úgy értettem, hogy a katonai szolgálatról – mosolyodott el István.

– Hogy itt a parasztnak úri dolga lesz. Kap uniformist, meleg ételt, nem kell éheznie pénzt, fegyvert, koronás címert a ruhájára, ha kimenőt kap, és az utcán sétál, nem kell kitérnie senki elől. És... – hallgatott el zavartan a fiatalember.

– Mit akart még mondani? – támadt fel Istvánban az érdeklődés.

– Megbocsásson, uram. De azt mondják, a városiak, a nadrágosok sokat panaszkodnak, hogy kemény a kiképzés, hogy kihajtják belőlük a lelket is. De mi ruszinok kemények vagyunk, ha azt mondják nekünk, hogy fuss, akkor úgy futunk, hogy az őrmester úr még paripán se érne utol minket. És tudja, méltóságos uram, ez a legszebb az egészben: hogy végre mi lehetünk az elsők, hogy mi húzzuk ki magunkat és mások görnyednek meg.

István jót nevetett, de nem igazán az egyszerű ruszin paraszt bölcsességén, hanem azon, hogy ő a művelt katonatiszt nem jött rá erre az egyszerű igazságra: keményebben kell futnunk, mint mások, mint a németek vagy a többi hatalmasok és akkor bárhogy is fordul a világ sora, kihúzhatjuk magunkat.

05. 1942 ősz, Kárpátalja: Az utolsó este otthon

Hiába futott az ország, a sors elől nem lehetett elmenekülni. A horogkeresztes tankok átrobogtak Jugoszlávia maradékán, az Akropoliszra kitűzték a zászlajukat, a németek a levegőből lecsapva kiverték az angolokat Krétáról...[13] Megállíthatatlanul dübörgött előre Hitler gőzhengere.

Majd egy nyári hajnalon kiadták a jelszót: keletre! És megtámadták a végtelen orosz pusztát. Az első hetekben a vasszekerek nagy porral száguldoztak Moszkva felé, de ahogy múlt az idő, egyre keményebb ellenségnek bizonyult a sár és a fagy. A diadalmas előrenyomulás lelassult, majd megtorpant, végül megtörtént az elképzelhetetlen: hiába látták meg a Kreml tornyait, vissza kellett vonulniuk. Az eleddig diadalmas haderő háromszáz kilométert hátrált. A Fall Barbarossa[14] a legyőzhetetlenség mítoszával együtt összeomlott.

És egyre újabb és újabb magyar ezredek indultak muszkaföldre...

A Barbarossa Hadművelet – 1941.

[13] *időrendben: 1941: április 12: Belgrád, 27: Athén elfoglalása, május 20: Kréta lerohanása*

[14] *Barbarossa hadművelet: a Szovjetunió ellen 1941. június 22-én megindult német támadás fedőneve.*

Az utolsó estére soha nem lehet felkészülni. Az eszünk talán tudja, hogy el fog jönni, aggódó pillanatainkban megjelenik, de a lelkünk mélyén mindig azt reméljük, hogy jön még újabb halálraítélt perc... De egyszer szembe kell nézni a „nincs továbbal”.

A család még őrizte egy normális élet látszatát, de mindannyian tudták, hogy ez csak időre szól, s amikor István a szokottnál is hallgatagabban jött haza, Ilona tudta, hogy elérkezett az idő. Leült mellé és csak annyit kérdezett:

– Mennie kell?

– Igen. Megjött a papír, a következő menetszázaddal én is indulok a Donhoz. IV. hadtest, 13. könnyű hadosztály, 7. gyalogezredhez – mondta István, mint egy iskolai memoritert.

– Nem tudott volna felmentést kérni? Mindenki azt mondja, hogy fontos a munkája és jól is csinálja – kérdezte az asszony, miközben már tudta a választ.

– Nem. Én kértem, hogy mehessek. Nem bírok maradni – válaszolta a férfi csendesen, miközben felkészült, hogy a felesége rá fog támadni.

De az csak csendben ennyit mondott, anélkül, hogy a férfi szemébe nézett volna: – Hát ennyit ért az ígérete.

– Az ígéretem? – lepődött meg a férfi.

– Nem emlékszik? Tavaly szilveszterkor azt ígérte, hogy minden így fog maradni. Hogy őrizni fogja az otthonát, a családunkat. Mert valójában ez a haza. Ha ezeket elveszítjük, nem marad más, mint a propaganda és egy állam, ami a polgárait a halálba küldi. Ha mennie kell, hát menjen, de mire volt jó önként jelentkezni? Ön nem egy csapattiszt, akinek a puskafüst az élete, mindig is organizátor volt.

– Úgy érzi, hogy elárultam magát? Hogy pár plecsniért hagyom el a családom?

– Talán nem pont így. De, hogy ne ezt érezzem, el kell magyaráznia. Mire volt ez jó? Csak a szolgálati lapjára akart pár kedvező bejegyzést?

– Azt hiszem, itt sokkal többről és sokkal kevesebbről van szó. Ezt a háborút elveszítettük. Bárhogyan is verte a mellét a sok tarkazubbonyos a vezérkarban, mi tisztek tudtuk, hogy a szovjetet nem lehet legyőzni. Ha elfoglalunk ezer kilométert, marad még tízezer mögöttük. Ha megölünk egymillió katonát, tíz másik áll a helyükre. Nem számít, hogy nincs fegyverük, töltényük, hogy csonttá fagynak a szibériai télben, csak jönnek és jönnek.

– Soha nem fogynak el?

– Egyszer talán igen, de mi előbb fogunk. A tisztikarban ezt mindenki tudta, ahogy azt is, hogy Magyarországnak nem lesz irgalom, Sztalin nem fog megállni a védvonalainkon. Trianon semmi sem volt ahhoz képest, ami most ránk vár.

– Akkor mégis mire jó, hogy kimegy a frontra? – kérdezte fásultan az asszony.

– Higgye el, hónapok óta én is ezen vívódom. Miért haljak meg ott az orosz sztyeppéken, ha már meg kell halnom, miért nem inkább a Kárpátokban, a hazámat védve? Aki fiatal, akinek nincs felesége, gyereke, az menjen inkább. De közben nekem kell minden nap aláírnom az aktákat, hogy ennyi és ennyi ember menjen ki. Aláírom, hogy meghaljanak, miközben én egy kényelmes íróasztal mögött ülök.

– És nem csinálhat semmit sem?

– Dehogynem! – nevetett fel szárazon a férfi. – Statisztikákat. Hogy inkább azok menjenek el, akik már öregebbek, tanulatlanabbak, hiszen velük az úgymond magyar haza kevesebbet veszít. Hogy a fiatalok és a családosokat inkább itthon tartsam. Vigyáznom kell arra, hogy a behívott nemzetiségiek arányszáma megfeleljen a terület átlagának. Nem érti, Ilona? – nézett az asszonyra. – Statisztikai számok alapján kell döntenem arról, hogy ki menjen, és ki maradjon. Ki haljon meg és maradjon életben. Íróasztal-istenség lettem.

– Csak a parancsokat teljesíti. Nem a halálba küldi őket, csak a háborúba. Onnan még vissza lehet térni – nyugtatgatta Ilona.

– Nem tudja, hogy miről beszélek! Minden harmadik tiszt, aki kimegy a frontra, meghal. Minden ötödik baka. Minden tizedik munkaszolgálatos. Olvasgatom a neveket és próbálom kitalálni, vajon melyiküket jegyezte el a halál. Ebből van elegem!

– Hajtja a férfibecsület? – kérdezte Ilona minden felhang nélkül.

– Nevezze annak, ha akarja. Emlékszik, régen mennyit korzóztunk? Ma már sunnyogok, ha este kilépek az irodából. Ha egy nő jön velem szembe, mindig úgy érzem, azt kérdezi a szeme: te miért nem haltál meg, ahogy a férjünk, vagy a fiunk? Ezt épp ésszel, épp lélekkel nem lehetett kibírni. Aztán... – hallgatott el.

– Aztán mi történt?

– Az egyik listán megláttam egy nevet. Derék ruszin legény, egy éve futottam össze vele a laktanyában, akkor házasodott éppen, mégis büszke volt arra, hogy magyar katona lehet. Nem akartam aláírni a nevét, megkerestem, hátha valami alapján mentesítést tudnék neki adni. Talán született azóta gyerekük vagy valami...

– Nem tudott rajta segíteni?

– Nem, mert nem akarta, hogy segítsek rajta. Azt mondta, becstelen ember lenne, ha kibújna a kötelessége alól. Kérdeztem tőle, miért fontos neki, hogy ruszin létére meghaljon Magyarországért... Látnia kellett volna. Ha nincs rajtam egyenruha, talán meg is pofoz, pedig a vérében van, hogy a felsőbbség ellen sohasem szabad lázadni. De így csak annyit mondott: hogyha egyszer el kell menni, akkor ott is helyt kell állni.

– Így akarta megsérteni önt?

– Nem volt ebben semmi lenézés, csak annak csendes tudomásulvétele, hogy neki mennie kell. Visszamentem az irodába, elővettem az aktát, amiben az ő neve is szerepelt. Nem húztam ki, de magamat is beírtam és személyesen vittem be a felettesemnek.

– Ő nem akarta visszatartani?

– Nem, egy szót se kellett szólnom. Tudom, ő is ki akar menni, de nem engedik. Gyűlöl ezért?

– Miért gyűlölném? – nézett rá csodálkozva a felesége.

– Mert elmegyek. Magára hagyom a gyerekekkel.

Az asszony nem válaszolt azonnal. Körbenézett a lakáson. A bútorokon, amiket még Szerencsről hoztak magukkal, a fotelokon, amibe a vasárnapi ebéd után a férje egy-egy szivart szívott el, a könyvespolcon, rajta a Pallas Nagy Lexikonjával, a festményeken a falon, a szárított virágokon és a kis

horgolt terítőcskéken, a régi otthonukból elhozott porcelánokon. Mindenen végigsiklott a szeme, amivel a lakásból otthont igyekezett teremteni. Mert ezeknek még ma van értelmük, ma egész még a család a férjével, holnap már minden csak tört, csak csonka lesz nélküle... És ki tudja, hogy valaha lesz-e még egész.

Megpróbálta magában eltemetni az összes fájdalmát, csalódottságát és színtelen hangon válaszolt az urának:

– Gyűlölöm a sorsot, a háborút, a diktátorokat, akik ezt a sorsot és a háborút kényszerítik ránk, de magát soha. Amikor katonához mentem hozzá, apám figyelmeztetett, hogy ezzel nem csak a szegénységet választom, hanem az özvegyi sorsot is. A házasságlevelünk kötelezvény is egyben, hogy ha kell, el tudjam engedni. És vagy visszatér, vagy hadiözvegy leszek, de nekem erősnek kell maradnom, el kell tudnom fogadni, összeszorított foggal és könnyek nélkül. Nem tartom vissza. Menjen. És várni fogom.

– Köszönöm.

– És ne higgye, hogy nem láttam a vívódásait. Láttam, hogy csak a sötétben mer kimenni az utcára. Hogy kifejezéstelen arccal ül a fotelben, nem reagál, ha szólok. Hogy éjszakánként álmatlanul forgolódik, hallottam az ajtó nyikorgását, ahogy a teraszra kimegy szivarozni. Láttam, lassan felőrli a tehetetlenség, mint egy ketrecbe zárt tigrist. Nem akarok a ketrece lenni. Elengedem.

– Köszönöm – majd hozzátette: – Szeretlek – akaratlanul is tegeződve.

A nő a férfi szemébe nézett: – Régen mondta ki ezt a szót... Köszönöm.

– Mert ez a szó olyan, mint a Szent Korona. Mindenki tudja, hogy van, hogy az uralkodik rajtunk, de soha senki sem látja a pár kiválasztotton kívül, hét lakat alatt őrzik a Várhegy gyomrában. Mert ha gyakrabban vennénk elő, közönségessé válna. Az én életemen is az uralkodik, hogy szeretem, de félek, ha gyakran mondanám, elkopna.

– Nekem ez a szó mást jelent. Olyan, mint egy hitvallás, amit minden alkalommal el kell imádkoznunk, amikor csak lehet.

– Ígérem, ha találkozunk, mindig elmondom, hogy szeretem.

– Ha találkozunk...

– Fogunk. És azt is ígérem, hogy együtt fogunk kávézni esténként. Ungváron, vagy ahová a sors vet minket. Meg kell megmaradnunk egymásnak.

Másnap, mire István hazatért, Ilona bepakolt a hatalmas fa utazóládájába és a háborús körülményekre fittyet hányva, ünnepi vacsorát készített. Beszélgettek az élet apró-cseprő ügyeiről, hogy a kislányt orvoshoz kellene vinni, hogy a gazdáktól most kellene vásárolni a télre, mielőtt felmennének árak. Mindenről beszéltek, csak a háborúról nem.

06. 1942 ősz: a Don-kanyar felé…

Istvánékra hosszú vonatozás, majd Rjesicától gyalogmenet várt a végtelen pusztákon, volt elég ideje megismerni a társait. Kárpátaljáról a bakák többsége egyszerű fiatalember volt, talán fel sem mérték, hogy mit jelent a háború, örültek, hogy világot láthatnak, hogy ha hazatérnek, akkor majd ők is mesélhetnek a katonaélményeikről, mint apáik annak előtte a Nagy Háborúról. Az idősebbek már nem voltak ilyen lelkesek, a kedvenc daluk a Kis Kató volt, a bús búcsúzkodó dal. A tiszti kupéba néha áthallatszott a bakák édes-bús éneke:

Ma este indulunk a frontra
Búcsúzni jöttem kis Kató.
Ne félj, vigyázunk mi magunkra.
Velünk az Isten kis Kató.

Ha vége lesz a szörnyű télnek
és újra elolvad a hó,
meglátod visszajövök hozzád,
velünk az Isten Kis Kató.

És ha mégis elszólítna Tőled
egy mennyországi behivó,
akkor se sirj, felejts el engem.
Légy mással boldog kis Kató!

Mégis, minden fájdalmas nótájuk mellett is mindegyikük kész arra, hogy helyt álljon, ha már ez rendeltetett.

Az elöljárók már vegyesebb képet mutattak: az öregebb tisztek, főleg, akiket nemrég aktivizáltak újra, úgy gondolták, ha az embereiket haza tudják hozni, az már maga a győzelem, a többit intézzék el egymás között a nagyhatalmak. Maguk között a kupéban állandóan egy viccet idézgettek:

Hitler, Sztálin és Churchill meghalnak és Szent Péter elé kerülnek. A mennyek kapujának őre sokáig nézegeti a könyvét és sajnálkozva ezt mondja:

– Sajnos mindannyian annyi bűnt követtetek el, hogy nem juthattok be a paradicsomba, de mert tettek jót is, mindenkinek teljesítjük egy kívánságát. Nos, Dolfi, te mit kérsz?

– Dögöljön meg minden orosz! – vágja rá Hitler.

– És te mit kívánsz, Józsi fiam? – fordul Szent Péter Sztálinhoz.

– Dögöljön meg minden német! – vágja rá gondolkozás nélkül. Szent Péter szomorúan bólogat, de azért megkérdezi Churchillt is: – És te mit szeretnél?

A brit mosolyogva tárja szét a kezét:

– Köszönöm, én már csak egy csésze teát kérek.

Nem tudták annyiszor elmondani, hogy ne nevessenek fel, igaz, keserűen.

A fiatalabb tisztek, akiknek még nem volt családjuk, vagy tapasztalatuk a Nagy Háborúról, lelkesebbek voltak, bizonyítani akartak, előléptetésben reménykedtek. Hittek a háborúban és annak legfontosabb céljában, a kommunizmus megsemmisítésében. Ráadásul tudták, hogy a háborúban rangeső hullik: az előléptetések meggyorsulnak, ha valaki helytáll és életben marad, sokra viheti – ahogy Istvánból is hamarosan alezredes lett később.

Az altisztek és tisztesek nem gondolkoztak, nekik a háború nem volt más, mint egy hadgyakorlat, ahol éles lőszerrel lőnek.

A legtöbb probléma a karpaszományosokkal volt, a civilekkel, akiket polgári foglalkozásukból hívtak be, majd rövid kiképzés után a bakáknál alig magasabb pozícióba helyeztek. Egy igazi tiszt velük nem barátkozott, bennük túl sok volt a kétely, túl sok kérdést tettek fel.

A ranglétra legalján a munkaszolgálatosok álltak, félúton a bakák és a szovjet hadifoglyok között. Morogtak, de teljesítették a parancsokat, reménykedve, hogy a hadvezetőség meg tudja őket védeni az antiszemita kerettől, akik alá tartoztak és a németektől is, akik viszont leplezetlen undorral néztek rájuk, mint besorozott patkányokra, akik nem érdemlik meg, hogy egyenruhát viseljenek. Akiknek túlzottan nagy megtiszteltetés lenne, ha a Birodalom érdekében halhatnának meg.

Ezekből az emberekből kellett volna egy ütőképes hadsereget kovácsolni... A helyzetet súlyosbította, hogy kevés fegyver volt, az érkezőknek az indulók fegyvereit kellett átvennie, s ezek minősége is messze elmaradt német szövetségesekétől. Igaz, jobb volt a haditechnikájuk, mint az oroszoknak, de ez nem ellensúlyozta a magyarok számbeli hátrányát.

Az utolsó csapást a magyarok harcképességére a németeknek való alárendeltség okozta: hiányzott a harctéren olyan fontos döntési szabadság, még mélységi védelmet sem volt szabad kiépíteni, mivel az Hitler szerint demoralizálná az első vonalban harcoló alakulatokat.

István legrosszabb sejtelmei igazolódtak be: ezt a II. Magyar Hadsereget halálra ítélték. Mindenki biztosra vette, hogy előbb-utóbb megindul a nagy szovjet offenzíva, amit csak az élhet túl, aki éppen a szabadságát tölti otthon. Mindennek ellenére, Istvánba visszatért az élet és a tenni akarás: érezte, most már van értelme a munkájának. Ami eddig csak papírmunka volt, most élet és halál kérdésévé vált. Folyamatosan járta, immár alezredesként, az alakulatokat, mentve, ami még menthető, felkészülve a felkészülhetetlenre. A győzelem reménye már nem azt jelentette, hogy feltartóztassák a szovjet támadást, hanem azt, hogy lesznek talán túlélők.

Nem mintha jobb lett volna a helyzet, mint otthon: amiről még békeidőben azt lehetett mondani, hogy alapos szervezés, itt már fojtogató, életveszélyes bürokráciává vált. Az első vonalakban állomásozó csapatokhoz nem jutott el a túléléshez szükséges felszerelés és ellátmány. A megállapított norma még a túléléshez is kevés volt, nemhogy a harchoz. István hivatali előélete ezekben a hóna-

pokban aranyat ért: tudta, hogy kell tárgyalni, hogy kell feljegyzéseket gyártania ahhoz, hogy valami keveset mégis el tudjon érni.

Hiába dolgoztatták éjjel-nappal a civil lakosságot és a munkaszolgálatosokat a védművek építésén, földből és fából ők sem tudtak betont varázsolni.

Ráadásul nem csak a szovjettel, hanem a németekkel is nap, mint nap meg kellett küzdeniük. A két fegyvertárs világa gyökeresen eltért egymástól. A magyar tisztikar, bár az ország legkonzervatívabb osztályát képviselte, nem szokott hozzá a vak engedelmességhez, hogy a katonákat élőanyagnak és ne embernek tekintsék, körükben a megfelelő formában előadott ellenvéleményt meghallgatták, míg a nemzetiszocialista fegyveres erőknél mindennek az ellenkezője valósult meg. A magyaroknál még az olaszokat és, ami különösképpen fájt, a románokat is többre tartották. Ezekben az időkben keserűen mondogatták, hogy a „rossz" szót úgy kell fokozni, hogy *rossz, orosz, porosz*...

És bár az orosz offenzíva még nem kezdődött meg, a harcérintkezések során egyértelművé vált, hogy még a puhatolózó támadásokat is csak erejüket megfeszítve képesek visszaverni. A klasszikus szabály, ami alapján a csapatoknak csak egyharmada harcol, itt semmivé vált: ha jött a szovjet, a szakácsoktól kezdve a postásokig mindenkit csatába küldtek. A honvédek szellemével nem volt baj, senki nem akarta kihúzni magát ebből, még a munkaszolgálatosok is fegyvert kértek, de István, jól tudta, ha nem történik csoda, hamarosan ez édeskevés lesz.

Volt azonban valami, ami itt a Don-kanyarban, Korotojakban is jól működött: a postaszolgálat. Akik már megállapodtak, szomjazták a híreket otthon hagyott szeretteikről, akik meg magányosan indultak el otthonról, azoknak is jutott egy „magyar jövőért küzdő leány". Mert ha a haza nem is tudott mindenkinek első osztályú felszerelést juttatni, szerelmetes leveleket igen: fiatal nők tömegei vállalták, hogy soraikkal tartják a lelket a magányos férfiakban. István először megmosolyogta ezt, de amikor látta, hogy mit jelent ez az embereinek, elszégyellte magát. Igazi szerelmek alakultak ki ezekből a levelezésekből, nem egyszer távházasság is, amikor a két ember, aki még nem is látta egymást, összekötötte a sorsát. Talán illúzió volt, de mi nem az egy háború sújtotta világban?

István szerencsésebb volt ezeknél, hiszen Ilona majd minden héten írt neki, és ő, mint egy szerelmes kiskamasz minden sorát ezerszer elolvasta. Pedig nem voltak ebben világrengető dolgok, csak elmondta, hogy megy a soruk, hogy melyik ismerősükkel mi történt, ki vonult be, ki halt meg... És minden levélnek a végén az egyszerű szó: szeretem és visszavárom. Csupa kedves és vidám dolog, mintha Ilonka meg akarta volna kímélni attól, hogy még az otthoniak miatt is aggódnia kelljen. István azt is csak egy tiszttársától tudta meg, hogy kislányát Budapestre kellett vinni gyógykezelésre. Muszkaföldön lassan járt a posta, kétségbeesetten írt nővérének, hogy küldjön értesítést, ha megtud valamit...

Hiába olvasta el akárhányszor felesége leveleit, nem tudott válaszolni rájuk. Miről írt volna? A kétségbeejtő hadi helyzetről, amit a tábori cenzorok úgyis kihúztak volna? Arról, hogy ha feláll az esti kártyapartiról és végignéz az asztaltársaságon, nem tudja, másnap kiket talál ott? Hogy ő maga elhatározta, hogy nem tér vissza, mert egy katonatisztnek nem szabad elhagynia őrhelyét, hogy neki nem szabad életben maradnia, ha azok meghalnak, akikért ő a felelős? Hogy már se Istenben, se hazában nem tud hinni, csak a bajtársaiban, akikkel együtt éli át ezt a poklot? Hogy mindenki más, még a felesége és a gyerekei is csak idegenek? Mert egyre gyakrabban érezte úgy, hogy a haza áldozatul dobta őket azért, hogy Hitlerrel fenntartsák a szövetséget, s már az Istenhez mondott imák szavai is üresek. Az egész nihilben csak a honvédek tűntek létezőnek, s ők is csak azért, mert már nem féltek a nemléttől: lemondtak az életről, de nem a tettekről.

De nem akarta megbántani az asszonyt, hát írt neki pár semmitmondó sort, hogy minden rendben van, minden jól fog alakulni és ő is nagyon várja a hazatérést.

Aztán csendben ült a pálinka és cigarettafüst szagú bunkerban. A bunker fa oldala magába itta a hideget, nem lett volna annyi tüzelőjük, hogy átmelegedjen, de ha már nem fagyott meg a pohárban a víz, az már melegnek számított. Durván ácsolt bútorszerűségek. Látszik, hogy férfiak készítették férfiaknak. Fájóan hiányzott belőle a női kéz, gyengédség – csak néhány otthoni fénykép és magazinból kivágott illusztráció idézte fel a normális, az igazi életet.

Mégis ez a hideg bunker volt a menedék, ahol nem fagytak le a végtagok, ahol a jégpokolban pillanatnyi csend vette körül.

Azután egy januári éjszakán a csendet ágyúdörgés szakította szét...

07. 1943. január 12., Don-kanyar: fagypokol

Egy fagyos éjszaka rájuk szakadt a mennybolt: a szovjetek előkészítő tüzérségi tűz alá vették a magyar állásokat. Nem volt menekvés, mindenki tudta, hogy eljött a vég. A néhány saját üteg, szétszórva a frontvonalon, az elégtelen ellátmány, halálra ítélte őket. De a parancs, az parancs: „a doni hídfőállásokat feltétlenül meg kell tartani". „Csak meghalni lehet, egy lépést sem hátra" Az első pillanatokban az ember fel sem fogja a vész nagyságát, gondolkozás nélkül teljesíti a kötelességét, lövi a gurrázó fehér szellemeket, amik végtelen tömegben támadnak, mintha csak hadgyakorlaton lennének, nem törődve azzal, hogy saját barátaik ki nem hűlt tetemén kell átgázolniuk.

Aztán egymás mellett hullanak el a bajtársak, ragadnak be a fegyverek, fogy ki a lőszer, esnek el az állások, a fagyott élelmezésből néha-néha lehet csak bekapni egy-egy falatot, aludni nem lehet, csak néha egy-egy percre behunyni a szemet és álomtalan feketeségbe zuhanni, amiből vagy van ébredés, vagy nincs. Vagy egy repesz, egy golyó vagy a fagy.

És a fáradt embernek nincsenek kétségei, nincsenek gondolatai, csak az, hogy ölni kell, nem is azért, hogy életben maradjon, hanem azért, hogy a szerencsésebbek és az otthoniak esélyt kapjanak arra, hogy egy kicsivel több idejük maradjon. Mert a halál végtelen hullámokban közelít, megállítani nem lehet, csak ideig-óráig tartóztatni.

Csak néha veti magát a földre egy-egy honvéd, hogy nem bírja tovább, inkább itt azonnal lőjék le, elege van. De a tisztek már csak egykedvűen néznek, s nem tartják be a szolgálati szabályzatot, nem koncolják fel. Ugyan, minek? Minek pazarolnák a golyót? Majd a hideg, majd a muszka elintézi helyettük. De ha valaki szökni próbál, keményen megtorolják; igaz, az is biztos halálos ítélet, de a rossz példa veszélyes. Mert ha a kézben fegyver marad és a lelkekben fegyelem, talán lesznek túlélők, vagy legalább haszna a haláluknak, de a rendezetlen visszavonulás a legkönyörtelenebb gyilkos.

Hat napig tartották magukat állásaikban, mire megjött a parancs: visszavonulás! István az ezredtörzsben hallott híreket arról, hogy kitartásuknak köszönhetően százezer szövetséges katonát sikerült hátravonni, értük vált élőáldozat belőlük.

Dicsőséges kitartás, de vajon hány magyar életet kellett ezért beáldozni? Szép kifejezés a „szövetségesi hűség", de ha mégis túlélné, neki kell majd otthon az özvegyek és árvák szemébe néznie...

Rendezetten, de lassan tudtak csak visszavonulni az állandó ellenséges tűz közepette. A dombtetőket az ellenséges tüzérség támadta, a völgyekben méteres hó akadályozta az előrejutást. Szerencsére az ellenséges tankok és gyalogosok is nehezen érték be őket, de néha feltűnt egy-egy rata[15] az égen és megsorozta őket. Légi támogatásuk már régóta nem volt, a légelhárítás használhatatlanná vált az első napokban, így a ruszki gépek egymás után többször is lecsaptak rájuk, szabadon garázdálkodhattak.

Az emberség mindenkiről lefagyott. Ha valaki meghalt, az út szélére dobták, talán egy-egy röpimát mondtak csak el értük, már ahhoz sem volt erejük, hogy fagyott ujjaikkal keresztet vessenek az emlékükre. A sebesülteket, ha szerencséjük volt, halottnak vélték és ott hagyták, ahol összeestek, ha nem, akkor magukkal vitték, meghosszabbítva szenvedésüket a biztos halál előtt.

---

[15] *patkány (spanyol) – az orosz vadászgépek csúfneve (eredetileg a spanyol polgárháborúban nevezték így a nemzetiek a szovjet I-16-os vadászgépet)*

Istvánnak, mint katonának, a halál természetes volt. Számtalan formájával találkozott már, de őszintén csak ezekben a napokban tanult meg imádkozni. Már leszámolt a túlélés reményével, de Ilonáért és a gyerekekért egyfolytában imádkozott. Hogy őrizze meg őket az Úr, hogy Ő vigyázzon rájuk, ha már ő képtelen lesz erre. Számot vetett az életével, s már csak egyetlen dolgot sajnált: hogy nem olvasta eleget a Bibliát. Irigykedve hallgatta a bajtársait, akik fejből tudták idézni és csodálta a szavakban rejlő erőt...

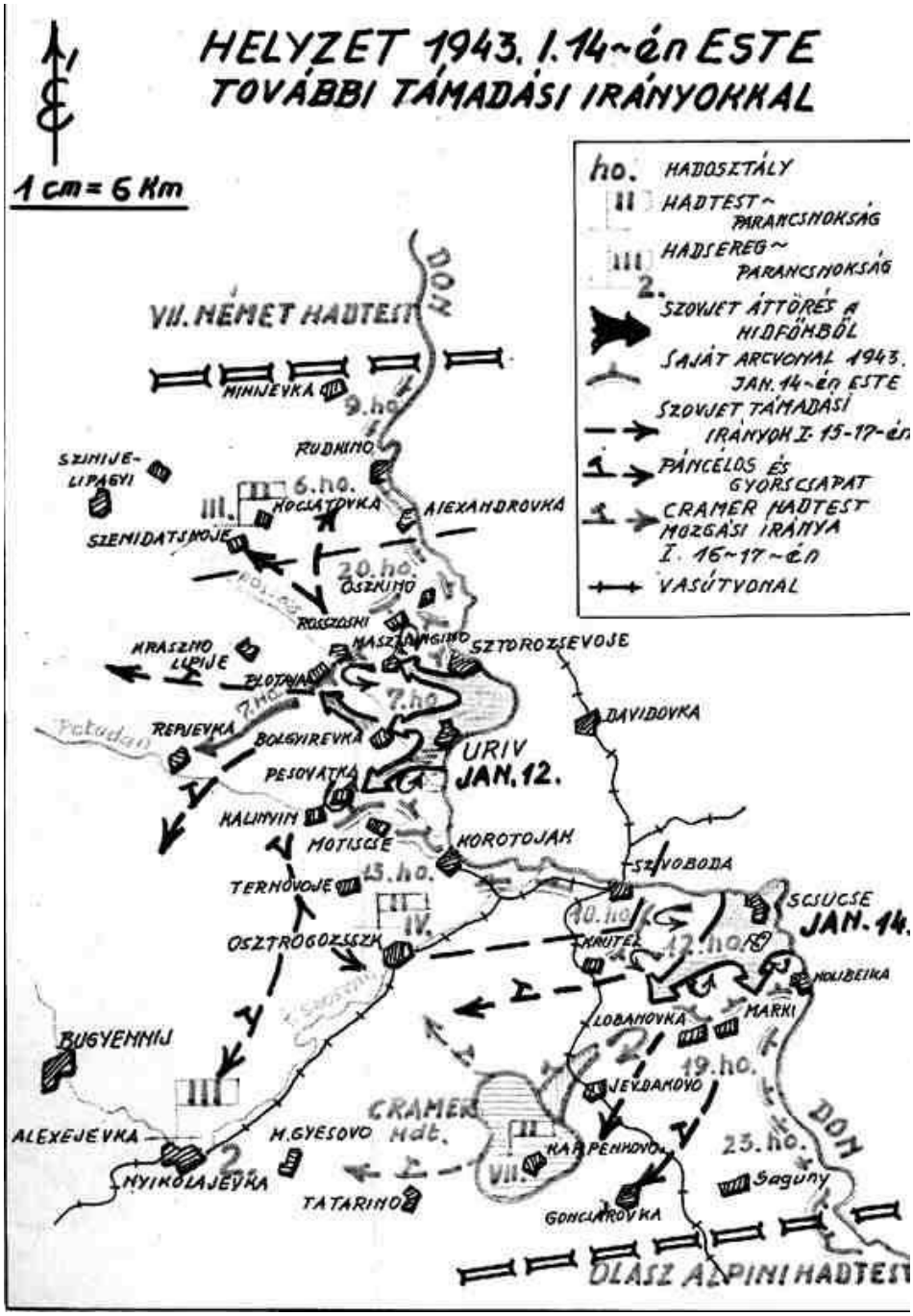

Végtelennek tűnő szenvedés után érkeztek meg Osztrogozsszkba. A települést a muszka már ostrom alá vette, védelme reménytelen volt, a tisztek a széthullott ezred maradékából megpróbáltak egy harcra kész egységet összeállítani, amelyik megpróbálhatja a kitörést nyugatra, az újjászervezési

körletbe. Az ágyúk dörögtek, az oroszok téli köpenyeikben, mint fehér fantomok támadtak, a halál aratott, de végre egy kicsit meg tudtak pihenni. Rá is fért Istvánra, napok óta iszonyatosan szaggatott a feje, szédült, egyre nehezebben mozgott, pedig jól tudta, hogy aki mozdulatlanná válik, meghal. Hogy elűzze a fájdalmait, sétálgatni kezdett, s legnagyobb meglepetésére Huscsák Ivánba botlott. Hálás volt az otthoni arcért, egy pillanatra ezer kilométerekkel távolabb érezte magát. Köszönés után Iván a tárgyra tért:

– Ezt is túléltük szerencsésen, alezredes úr!

– Még ne igyunk a medve bőrére, még nagyon is eleven. Félek, még párszor belénk fog marni, mire hazaérünk. Ha hazaérünk egyáltalán – próbálta lehűteni István.

Iván elmosolyodott:

– Már vagy húsz kilométert megtettünk, a maradék másfélezer is sikerülni fog.

– Nem félsz?

– Jelentem alássan, nem. Ha meg kell halni, akkor meghalok, de minek féljek előre? Isszuk mi még az otthoni pálinkát!

– Fel kellett adnunk az állásainkat és jönnek rendületlenül – állapította meg rezignáltan István.

– Ide jöhetnek, ez még nem olyan nagy baj, végtére is ez az ő földjük, mi idegenek vagyunk itt. Csak az a fontos, hogy a hazai hegyeken ne jussanak túl. Ezért kell túlélnünk és hazajutunk. Hogy ha meg kell halni, akkor a hazai földért haljunk meg. Majd ott állítjuk meg őket.

– Hát, attól tartok, ezek – intett István kelet felé – másképpen gondolják.

– Mi meg így gondoljuk. Alezredes úr, higgye el nekem, mi már eleget járattuk a hegyekben a bolondját a finánccokkal, a csehekkel. Ha engedik, majd muszkával is járatjuk egy kicsit a táncot, nem fognak áttörni.

– Adja az ég, hogy úgy legyen, Iván!

– Úgy lesz, alezredes úr! – tisztelgett Iván.

Itt tartottak, amikor újra dörögni kezdtek az ágyúk, fedezéket kellett keresniük. Nemsokára jött a parancs: kitörnek nyugatra, hogy a saját csapatokat elérjék. Minden eddiginél keményebb harcok vártak rájuk: eddig védekeztek, jól-rosszul kiépített állásaikban, most viszont elégtelen erőikkel nekik kellett támadniuk, neki az ostromgyűrűnek, ki a katlanból. Mégis, már volt reményük, tudták, hol találkozhatnak a saját erőkkel, hogy lesznek túlélők, akik el tudják mondani, hogy helytálltak.

Már alig vánszorogtak, mégis mentek, harcoltak, elestek, még ha csigatempóban is, de haladtak előre.

István csak annyit érzett, hogy egyre nehezebben vonszolja magát, a karjai élettelenül lógtak a vállából, a lábai egyre nehezebben engedelmeskedtek, látása beszűkült, a mellette süvítő golyókat alig hallotta. Már csak távoli álom volt az otthon, Ilona, a gyerekek, de ez is elég volt ahhoz, hogy tartsa magát, s ne dűljön el az út szélén.

Aztán minden elsötétült és nem fájt semmi sem. Tudata maradékával csak annyit gondolt: hát ilyen békés és csendes a halál? Ez elől futottam annyit? S hagyta, hogy a feketeség szépen körülölelje.

08. 1943 február, Budapest: kórházban

– Mi a neve? A rendfokozata? Azonosító száma?

Istvánhoz a külvilágból sokáig csak ezek a kérdések jutottak el. Bár nem volt ereje felkelni, a látása is beszűkült, mindig lelkiismeretesen válaszolt a kérdésekre. Bár közben arra gondolt, hogy ugyan minek zargatják ilyen butaságokkal, hiszen ő már halott, a mennyországban igazán nem számítanak ezek a dolgok, ha meg mégis élne még, a földön pedig már úgysem sokáig tartózkodik. Mintha tudata bezárult volna a sok szörnyűség miatt, amit a világból látott, arra sem figyelt, hogy vajon magyarul, németül vagy oroszul kérdezik mindezt.

Napokba telt, amíg felfedezte maga körül a világot: a tiszta és meleg kórtermet, a puha ágyat, amiben feküdt, a szúrós kincstári takarót, hogy már se szomjúság, se éhség nem gyötri és ami a legfontosabb: csend volt. Csak egy kis nyöszörgés, léptek zaja a folyosóról, kocsik zaja az utcáról.

– Alezredes úr! Hall engem?

István egy csendes bólintással tudott csak válaszolni, majd kipréselte magából a kérdést: – Hol vagyok?

– Otthon, barátok között, a budai honvédségi kórházban.

– A háború...? – jutott eszébe az otthagyott pokol.

– A háború még tart, szerencsére jó messze.

– Az embereim... Vissza kell mennem.

– Az még ráér, alezredes úr. A háború még sokáig tart, marad még belőle, mire felépül. Sőt, olyan, mintha postán rendeltük volna: házhoz szállítják. Utánvéttel, jó magas áron.

István pár hónapja még felháborodott volna ezen a hangnemen, de most már túl volt ezen. Ő hallgatással dolgozta fel a látott és átélt szörnyűségeket, az orvos szemmel láthatóan flegma gúnnyal. De a doktor folytatta:

– Az embereiről nincsenek adataim, a hadijelentések nem nagyon forszírozták, hogy mekkorák is a veszteségeink. Annyit tudok csak, hogy az ezred maradékai az újjászervezési körletben vannak, hogy hol, az persze haditítok. Valahol Oroszországban.[16] Sokan meghaltak, de szerencsére vannak még túlélők is. Alezredes úr jó érzi magát?

– Igen, csak még kicsit gyengén.

– Holnap alaposabban megvizsgálom és meggyógyítjuk. Agyvérzése volt, de szépen gyógyul, a lehetőségekhez képest. Van valami kérése?

– Igen. Szeretnék újságot kérni és megborotválkozni.

– Intézkedem. Addig is sokat pihenjen és gyógyuljon fel hamar, mert hamarosan újabb sebesültek érkeznek.

[16] *utalás Karády Katalin híres slágerére*

István teljesítette a parancsot: ivott egy kortyot és újra álomba merült, és gyönyörűt álmodott: a feleségével sétáltak egy gyönyörű virágos réten. Megálltak egymással szemben és az asszony megsimogatta az arcát... Hiába álmodott, érezte, hogy valaki az arcához ér. Szerelmesen csak annyit suttogott: – Ilona... – mire egy női kacagás válaszolt:

– Én vagyok az, István!

– Ilona? – riadt fel a régen hallott hangra.

– Igen én, élőben, nem kísértetként.

– Hogyan?

– Meglepetés! Nem akartam zavarni az otthoni apróságokkal, de a kislány fülével bajok voltak, Pestre kellett jönnöm, megműttetni. És mit ad a sors, megjött a hír is, hogy ön is itt fekszik. Nem hittem volna, hogy ilyen hamar és így látjuk egymást viszont, de annyi baj legyen. Együtt vagyunk.

– Együtt... – ízlelgette a szót a férfi.

– És már vége az aranyszabadságnak, most már itt leszek és vigyázok magára. És soha többet nem engedem el. Már teljesítette a kötelességét a hazával szemben, most már ránk kell vigyáznia.

A férfi bólintott a fejével, nem volt ereje ellenkezni. Hiszen tudta, a béke és az otthon törékeny, a vörös gőzhenger rendületlenül jön feléjük, nincs erő, ami fel tudná tartóztatni, de az asszony mosolyának még ennyire sem tudott ellenállni.

Némán ült meg közöttük a szótlan igen.

István behunyta a szemét és feloldódott abban, ahogy az asszony a kezére tette a kezét. Csak pár négyzetcentiméter, mégis, többet ért, mint az egész világ.

Nem számított semmi más. Nem számított a fojtogató fertőtlenítőszag és az émelyítő gennyes bűz küzdelme, a távolból szóló rádió, csak az, hogy az asszony ujjai vigyázzák nyugalmát. Tudta, hogy nem menekült meg, csak az egyik bunkerből a másikba került, mégis, hálás volt Istennek és Ilonának a pillanatért.

09. 1943 március, Budapest: a „pótország”

Lassan gyógyulgatott, tornászhoz, masszőrhöz kellett járnia, de napról napra erősödött, és amint a tél ereje alábbhagyott, már néha együtt sántikált az utcákon Ilonka mellett. István meglepődött: a város képe látszólag semmit sem változott. Jártak a villamosok, a házak épek voltak, a mozik és a színházak működtek, az újságok nyíltan tárgyalták a hadi helyzetet, igaz, csak mint valami távoli érdekességet. A boltok polcai roskadoztak az áruk alatt, bár a háziasszonyok folyamatosan panaszkodtak a romló választék és a minőség miatt, vágyakozva a „békebeli” minőség után.

Ha rokonnal vagy baráttal találkoztak, azok udvariasan megkérdezték, „és mi a helyzet ott kint muszkaföldön?”, de ennek a kérdésnek nem volt nagyobb súlya, mint a „hogysmint?”-nek. István katona volt, tudta, az információ fegyver lehet az ellenség kezében, ezért óvatosan kell vele bánni, de megdöbbentette az a nemtörődömség határát súroló tudatlanság, ahogyan az otthoniak nem vettek tudomást a háborúról. Vagy százezren odavesztek a Don-kanyar poklában, de otthon egy fekete zászlót sem látott. Aki megkapta az értesítést, hogy apja, férje, fivére, vőlegénye, egyéb rokona hősi halált halt, vagy eltűnt, persze másképpen látta a kérdést, de az egyéni tragédiák sorozata senkiben sem állt össze nemzetivé. Ezekben a napokban sokat gondolkodott azon, hogy a bajtársai, akik még mindig ott szenvednek a fagyos pokolban, akik nem adják fel, hanem új állásokat építenek, új harcra készülnek, vajon tudják-e, hogy a „haza” nem is gondol rájuk?

A rádióban sokszor hallotta, ahogy Karádi Katalin mély érzéki hangján búgja: Valahol Oroszországban, de ez csak egy sláger volt a sok közül. Ilyenek vagyunk mi magyarok, gondolta keserűen István: ha valami tragédia ér minket, először slágert írunk, ha nagyobb a baj, viccelődünk, a bitófa alatt meg kuplékat énekelünk... Mindent, csak ne kelljen szembenéznünk a reménytelen valósággal.

Kétségbeesésében olyat tett, amit korábban elképzelni sem tudott volna: egy újságírót, családjuk régi barátját, hívott meg kávézni. Kivételesen egyedül ment, még a legényét se vitte magával, aki nélkül egyébként pedig járni is alig tudott.

Nem akart semmi titkot elárulni neki, csak megkérdezni, miért nem ír senki sem arról, ami valójában történik? Miért hallgat egy egész ország?

Jenő[17], az újságíró az örök lázadó volt. Ha másképpen alakul a XX. század, fényes katonatiszti karrier

[17] *Jenő figuráját Tombor Jenőről mintáztam. A Wikipédián található életrajza így mutatja be: „1899-ben végezte el a Ludovika Akadémiát. Ezt követően tanulmányait a bécsi hadiiskolában folytatta. Az első világháborúban a fronton szolgált, 1918-ban már vezérkari alezredes volt. A Tanácsköztársaság idején a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke volt. Stromfeld Auréllal együtt szervezte meg a sikeres északi hadjáratot. Még Tanácsköztársaság alatt letartóztatták és vádat emeltek ellene, de bűncselekmény hiányában a bíróság felmentette. Ennek ellenére a Honvédelmi Minisztérium nyugdíjazta.*

A kommunisták leverése után beiratkozott az egyetemre és megszerezte a gyógyszerészi és vegyészdoktori oklevelet. Az 1930-as években újságíró lett, többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjának, a Szabadságnak volt a munkatársa. 1945-ben felmentették minden ellene hozott intézkedés alól. Előbb vezérőrnagyi, majd vezérezredesi rangot kapott.

1945 júniusában beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, majd az 1945-ös választásokon a Kisgazdapárt országos listájáról ismét bejutott a parlamentbe, ahol november 15-étől haláláig honvédelmi miniszter a Tildy-

várt volna rá, de így a történelem kispadjára kényszerült. Régi dzsentri családból származott, a K und K időkben gyorsan haladt a ranglétrán, bár meggyőződésesen Habsburg-ellenes volt, de azokban a nemzeti liberális időkben elnézték neki. 1918-ban nem szerelt le, sőt '19-ben, a határok védelme érdekében beállt a Vörös Hadseregbe is, a hadügyi népbiztosság vezérkari főnökeként részt vett a felvidéki hadjáratban is, de mert megtagadta, hogy a magyarok ellen is harcoljon, letartóztatták, s ki is végzik minden bizonnyal, ha nem bukik meg a kommün. Ezzel kapcsolatban gyakorta idézett egy korabeli viccet:

Kohnt feketézésért halálra ítélik, de kegyelemből életfogytiglanira változtatják az ítéletet. Amikor a bíró megkérdezi, hogy megértette-e az ítéletet, Kohn csak ennyit kérdez: Tessék mondani, az élet-fogytiglan az én vagy a rendszer élete végéig szól?

Mikor visszaállt a királyság, rá a hadsereg, mint ideológiailag megbízhatatlan egyénre nem tartott igényt, így katonai szakértő, újságíró lett belőle. Mikor pár évvel később felkínálták neki a rehabilitációját, ő visszautasította, hogy magánzóként is éhen tud halni, nem kell neki ehhez állami hivatal. Politikailag a nemzeti-liberális irányvonalat képviselte, gyakran találkozott „István gazdával" (azaz Bethlen István korábbi miniszterelnökkel) is. Bár a nyilasok megvádolták, hogy zsidó volt a nagyapja, ő beszerezte az igazolást arról, hogy „tiszta keresztény származású". Igaz, a papírokat senkinek sem mutatta meg, hangsúlyozva, hogy ahhoz senkinek semmi köze sincs, ahogy az államnak se ahhoz, hogy szombaton vagy vasárnap nem megy templomba. Mindennek ellenére István bízott benne, tudta, hogy bármikor életét áldozná a hazájáért, nem az a kávéházi Konrád, akinek egyetlen fegyvere a fecsegése.

A belvárosban beszélték meg a találkozót. Ebben az időben szinte minden sarkon volt egy kávéház, de a kisebbekben mindenki ismert mindenkit, ott két idegen feltűnő jelenség lett volna. A belvárosi kávéházakban nagyobb volt a forgalom, ott még a pincér se tudja visszaidézni, napközben kiket szolgált ki. Jenő ajánlotta a helyet, hozzátéve, ha titkos ügyben jársz, járj nyíltan, hogy ne légy gyanús.

Amíg István várta a barátját, körbenézett. Klasszikus, finoman erotikus, szecessziós festmények a falakon, a lambéria majd leszakad a dús aranyozástól, a tavaszi napfényt és a kíváncsiskodó tekinteteket vastag brokátfüggönyök tartották távol. A márványasztalkák mellett kényelmes thonet székek, bambusz újságolvasó állványok, finom porcelán az asztalokon... Mintha véget sem ért volna a Ferenc Józsefi aranykor... Hazudjuk magunknak, hogy Budapest még mindig egy gazdag birodalmi székváros, gondolta István.

---

kormányban." Ehhez kiegészítésképpen csak annyit fűznék hozzá, hogy a két háború között a neve szitokszó volt: „Soha többé Stromfeldeket és Tomborokat!" – de sohasem volt kommunista; számtalanszor párbajozott, mert ezzel gyanúsították meg. '45 utáni működése már vitatható, nehéz erkölcsi kérdés, hogy jó kompromisszumokat hozott-e meg, de egy demokratikus Magyarországért küzdött. Hivatalosan szívinfarktusban halt meg, a családban viszont mérgezésről beszéltek.

Ha Isten megadja, egy regényt fogok írni az életéről is...

Tombor Jenő (1880-1946)

Jenő odalépett az asztalhoz, leült és rögtön a tárgyra tért:

– Örülök, hogy túlélted. Sokan ottvesztek.

– Túléltem, de hogyan? Félig béna vagyok. És mennyi haladékot kaptam a sorstól? Senki sem tudja, mikor jön el az összeomlás – válaszolta rezignáltan István.

– Ha normális világban élnénk, ha normális módon háborúznánk, akkor hónapokon belül békét kötnének a nagyhatalmak és minden folytatódna, ahogy eddig. De a hatalmasok másképpen gondolják. Churchill és Sztalin is megalázottnak érzi magát, ezért, hogy visszanyerjék a hitelüket, a németek totális megsemmisítésére játszanak. Hogy ez pár millióval több halottat jelent? Ügyet se vetnek rá. Roosevelt, hiába játssza a tájékozatlan zsúrfiút, nagyon is dörzsölt: tudja, hogy ebben a háborúban a riválisnagyhatalmak, a németek és az angolok is krachba viszik magukat, neki csak a sárgákkal kell leszámolnia utána, és akkor csak ő meg a vörösök maradnak, az ölébe hull az angolok összes gyarmata és fél Európa. Ezért ragaszkodik a feltétel nélküli megadáshoz, hogy minél tovább tartson ez az őrület, hogy a többiek tönkre menjenek, ők meg minél gazdagabbak legyenek. Hitlert meg ez tartja hatalmon: mert a németek tudják, hogy vagy ő, vagy a teljes pusztulás. Vagy mind a kettő, mert ez a legvalószínűbb.

– Kérek két kávét, kisasszony! – intette le Jenő a pincérnőt.

István közben végignézett a kávéházon: entellektüelek, üzletemberek, titkos kalandot kereső párocskák, cseverésző úriasszonyok...

– Talán nem is veszne olyan sok, ha mindez elpusztulna – filozofált.

– Tessék? – lepődött meg az újságíró.

– Azt mondod, teljes pusztulás. Hát, ha végignézek ezen az élvhajhász városon és lakóin, nem tudom, meg fogom-e siratni. Ezekért haltunk meg százezernyien a Don-kanyarban?

– Ne légy fád. Ez csak a látszat. Először kóstold meg – mutatott a zsolnai kávéscsészékre, amit a pincérnő éppen az asztalokra rakott.

István engedelmesen felhajtott egy kortyot, Jenő rosszmájúan megkérdezte:

– Hogy ízlik?

– Őszintén?

– Csakis.

– A tisztiszolgám a Don-kanyarban jobbat főzött a sárból. Mi ez? – nézett István gyanakodva a felszolgált löttyre.

– A jelenkor nagy találmánya: pótkávé. Mivel a tengelyhatalmakat elzárták a tengerektől, nem jut be hozzánk gyarmatáru, ezért a tudósok megvizsgáltak mindent, hogy mi az, ami másra nem használható, de nem okoz azonnali halált és legalább távolról hasonlít a kávé ízére, majd piacra dobták a pótkávét.

– Ez utóbbi, mármint ami az ízre vonatkozik, nem igazán sikerült.

– Ne légy finnyás. Látszik, hogy nem kóstoltad még meg a Hitler-szalonnát[18] – intette le nevetve Jenő.

– Mire akartál kilyukadni a pótkávéval? Hogy az itthoniak is szenvednek, nem csak mi a fronton?

– Nem, hanem arra, hogy amit te itt szibarita[19] élvhajhászásnak látsz, valójában csak pótélet. Te azt látod, hogy a kávéházak és boltok tele vannak, hogy a nők csinosak, a férfiak elegánsnak, hogy senki nem beszél a háborúról. Én látom a másik oldalt is.

– Van másik oldal? Nekem úgy tűnik, üres a pestiek élete.

– Van. De először meg kell értened, mit jelent a pótélet: a kávéházban pótkávét iszunk, ami alig jobb, mint a káposztalé, a boltok tele vannak, de húst alig látsz, a cipők talpát fából készítjük, a szabók abból élnek, hogy a régi ruháknak új csillogást adnak. És valóban nem beszélünk a háborúról, mert már mindent tudunk.

– Mindent?

– Igen, mindent tudunk, még ha semmivel sem merünk szembenézni. Tudjuk, hogy ez a háború elveszett, de ha Hitler győzne is, akkor sem lenne sokkal jobb a sorsunk. Minket halálra ítéltek. És azzal, hogy fenntartjuk a régi életformánk látszatát, a gazdagság díszleteit, erre mondunk nemet. Hogy ha nem is tudunk változtatni a pusztulásunkon, de elfogadni sem fogjuk soha. Hogy mi sem a szép új európai rendet, sem a keleti despotizmust nem akarjuk, hanem a magunk módján élni. És élveteg mosollyal kortyolgatjuk a pocsék pótkávénkat.

– De miért nem lehet kimondani, amit mindenki tud? Miért nem írod meg az újságodban, hogy minden elveszett?

---

[18] *egy kemény, szeletelhető lekvár. Azért nevezték el Adolf Hitlerről, mert a második világháború végén találták ki. Ekkor terjedt el Németországban, majd Magyarországon is. A romló élelmiszerellátást próbálták jobbá és változatosabbá tenni vele a katonák és a civil lakosság számára is. Napjainkban is lehet kapni, sütésálló lekvárnak hívják, hasonlít a gyümölcssajthoz. (Wikipedia)*

[19] *utalás Berzsenyi Dániel versére:*
„Mi a magyar most? – Rút sybarita váz.
Letépte fényes nemzeti bélyegét,
S hazája feldult védfalából
Rak palotát heverőhelyének.”

– Mert a lelkünk mélyén még mindig hiszünk a csodában. Hogy Hitler és Sztalin békét köt és mi leszünk a kettő közti semleges övezet. Hogy nem az oroszok, hanem az angolok szállnak meg minket. Hogy időben ki tudunk szállni az egészből. A cenzúrát még ki lehetne cselezni valahogyan, de magunkat már nem.

– És te is hiszel még valamiben? – nézett rá István.

– Talán igen. Magyar vagyok, tehát az illúziók foglya. Talán, ha mindez véget ér, nem veszítünk el mindent, amit '38-tól visszaszereztünk. Talán hagyják, hogy maradjon valami, amit még Magyarországnak hívhatunk. És ha igen, én ott akarok lenni és harcolni azért, ami még megmaradt, újjáépíteni, amit még lehet. Igen, még nekem is vannak illúzióim.

– Vajon mikor tudatosul mindenkiben, hogy vesztettünk? – gondolkodott el István.

– Már tudják. Olvastad a lapokat?

– Az orvosaim és Ilona is megválogatták, miket olvashatok, hogy ne izgassam fel magam. Ismered a feleségemet, hatékonyabb, mint Goebbels doktor.

– Hallottad, mit történt Sztalingradnál?

– Elfoglalták az oroszok?

– Nem, sokkal rosszabb. Paulus[20] megadta magát.

– Megadta? – esett le István álla.

– Igen. És ezzel a németek elveszítették a háborút, most már mindenki látja. Mert Hitler megengedheti magának, hogy akárhány embert, akárhány csatát elveszítsen. Túlélték a Moszkva alatti visszavonulást, túlélték a Don-kanyart, de azt, hogy egy német letegye a fegyvert az ázsiai hordák előtt, ahogy ők mondják, már nem. Most már ők is tudják, hogy csak a „mikor" a kérdéses.

– Ennek ellenére minden ugyanúgy folyik itthon, mintha mi sem történt volna.

– Tudhatnád, hogy nemzeti géniuszunk abból táplálkozik, hogy sohasem veszünk tudomást a realitásokról. Mik a terveid? – váltott témát az újságíró.

– Visszamegyünk Ungvárra, ott lábadozom. A hírek szerint, oda vonják vissza az ezredemet is, a védelmi állásokba, majd csatlakozom hozzájuk.

– Igen, erről én is hallottam, az Árpád-vonal, ami a hírek szerint áttörhetetlen lesz. Gondolom, te többet tudsz, de nem beszélhetsz róla.

– Nem – erősítette meg István függőben hagyva a kérdést, hogy vajon semmit sem tud, vagy csak nem beszélhet.

– Nem is kell. Ebben a háborúban csupa áttörhetetlen erődrendszereket építettek, mégis mindegyik elesett néhány nap alatt. Ismerve a magyar slendriánságot és anyaghiányt, csodálkoznék, ha néhány óránál tovább tartanátok ki. De kérlek, vigyázz magadra. Ha még lesz Magyarország, a háború után olyan hazafiakra lesz szükség, mint te is, ha valóban meg akarunk őrizni valamit a régi világunkból.

---

[20] *Friedrich Wilhelm Ernst Paulus (1890-1957) a Sztálingrádban körülzárt német 6. hadsereg parancsnoka. A hadifogságból 1953-ban tért haza, részt vett az NDK hadseregének megszervezésében.*

– Katona vagyok. Nem gondolkozom azon, hogy győzünk-e vagy veszítünk, teljesítem a parancsot. És nem tudom, hogy akarnék-e abban az országban élni. Nekem a régi a hazám.

– Ez butaság, már megbocsáss, kérlek. A haza örök, de legalábbis addig él, amíg hiszünk benne. Nem szabad lemondanunk róla. Majd tisztelgünk az új, sarló-kalapácsos vörös zászlónak is. Talán nem lesz rosszabb, mint a jelenlegi vörös zászló a horogkereszttel.

10. 1943-44 Kárpátalja: Halálvonalak

István lassabban gyógyult, mint bárki gondolta volna, lassan már ősz volt, mire újra aktiválták. Az ezrede, vagy inkább annak maradéka (a tisztikar 70, a legénység 60%-át veszítették el) még mindig kint volt a keleti arcvonalon, de ahogy ígérték, neki a védelmi állások fejlesztésében adtak feladatot.

Az építkezések teljes titokban folytak, hiszen a náci ideológia még mindig ellenezte a mélységi védelem kiépítését. Jenőnek igaza volt abban, hogy Magyarország már képtelen a megfelelő erőforrásokra támaszkodni, de amit nem tudhatott, hogy a hiányosságokat leleménnyel és lelkesedéssel próbálták meg pótolni, kihasználva a természetes adottságokat.

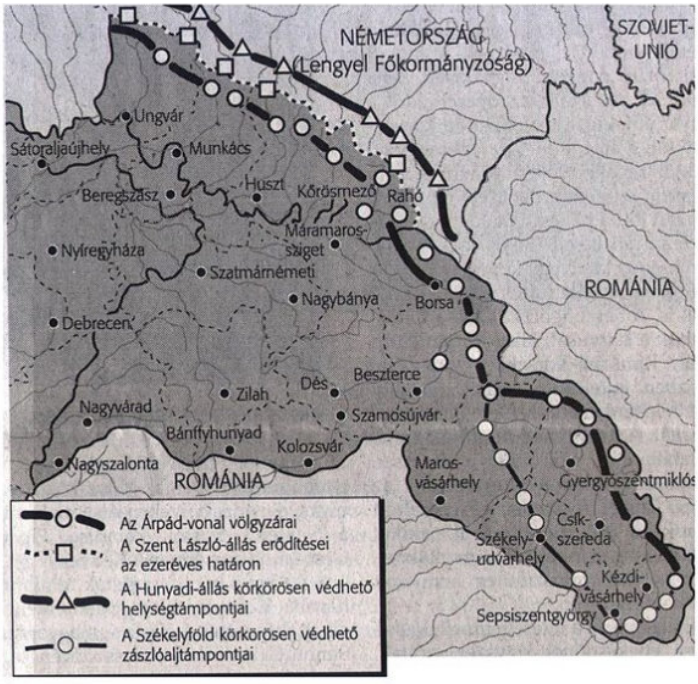

A határtól 30-40 kilométerre építették ki az első védőövet, a Hunyadi-állást. Ennek csak annyi volt a szerepe, hogy lassítsa az előretörést, míg a háttérben aktivizálják a védelmet és végrehajtják a saját erők átcsoportosítását, miközben a támadók minél nagyobb veszteségeket szenvednek. Igaz, ahogy maguk között keserűen megállapították, ez utóbbi nemigen számított, a Don-kanyarban megtapasztalták, hogy az oroszok erőforrásai szinte végtelenek.

A második védelmi vonal, a Szent László-állás a határt követte, lezárva az utakat és a völgyeket, tartós eredményt ettől sem reméltek, csak annyit, hogy megtörje a támadók lendületét, bomlassza alakzataikat.

Végül a magyar határokon belül, a magas hegyek között, épült ki a később legendássá vált Árpád-vonal. Természetesen légmentes lezárásról, mint a Maginot- vagy a Siegfried-vonal, vagy az Atlanti-fal[21] esetében, nem lehetett beszélni, azonban bunkerok, vasbeton lőállások megakadályozták, hogy

[21] *Maginot-vonal: francia erődrendszer a francia-német határon, Siegfried-vonal: német erődrendszer a holland-belga-francia határon, Atlanti-fal: Finnországtól Spanyolországig terjedő védvonal, ami a szövetségesek partraszállását lett volna hivatott megakadályozni.*

a támadó erők gépesített állásai felfejlődjenek, a gyalogsági rohamokat meg dinamikus védekezéssel verhették vissza. István gyakran gondolkozott el azon, hogy ha ennek a törtrészével rendelkeznek volna a Donnál januárban, nem veszett volna el százezernyi magyar. Az eszével tudta, hogy így helyes, logikus, hogy a legjobb erőket a haza védelmére kell összpontosítani, de nem tudott szabadulni attól az érzéstől, hogy őket meghalni küldték oda, nem harcolni. Százezer magyart feláldoztak a szövetségesi hűség oltárán.

Éjt nappallá téve dolgozott, hogy ha az ezrede végre hazatér, a túlélés reményében tudják felvenni a harcot, s nem gondolt arra, hogy az utóbbi években mindig csak menekült. Kárpátaljáról tehetetlenségében a frontra. A fronton mindig a hazára gondolt, de amikor hazavitték Budapestre, rájött, hogy ez már csak póthaza. Ott mindig arra gondolt, hogy az igazi Magyarországot Kárpátalján, a magas csúcsok és tisztavizű patakok között találja meg, de ebben is csalódnia kellett.

A nyomor, ami régóta jellemezte az országrészt, minden háborús konjunktúra ellenére nem akart csökkenni, ezért sokan nemtelen eszközökhöz nyúltak, s a vitatott állampolgárságú izraelita lakosság vagyonából próbálták meg enyhíteni a szociális feszültségeket. Kezdetben, a hivatalos verzió szerint, a megszállt szovjet területekre szállították őket, ahol az elmenekült parasztok javait használhatták volna, de a helyi ukrán lakosság idegenkedése, amit a német közigazgatás csak tovább tüzelt, ezt megakadályozta. Aki ennek az idegenkedésnek fizikai megnyilvánulásait túlélte, az erdőkbe menekült. A helyzet tarthatatlanságát látva, a nácik intézkedésre szánták rá magukat. Az eredmény ismert: *Kamenyec-Podolszk*. 12-15 ezer, a Magyar Királyságból kiutasított zsidót gyilkolt meg az „Einsatzgruppe C”. Rajtuk már nem segített, hogy a további deportálásokat leállították.

Háború volt, az emberélet árfolyama sokat esett, de ez a fenyegető árnyék mindig ott lebegett Kárpátalja felett: az izraeliták bármilyen jogfosztást, bármilyen zsidótörvényt hajlandók voltak elfogadni, csak hadd maradhassanak a magyar közigazgatás alatt, a nem zsidók pedig rossz előérzettel gondoltak arra, hogy egy rezsimváltásnál nem ők kerülnek-e ugyanilyen helyzetbe.

István bármit is gondolt arról, ami körülötte történik, teljesítette kötelességét és készült a nagy összecsapásra.

Ami kevés szabadideje maradt, azt mind a családjával töltötte. Nem tudta, mennyi időt ad még nekik a sors, nem akarta elpazarolni. A gyermekek szépen cseperedtek, egy normális világban szép jövő várt volna rájuk.

Egyszerre siettette, s marasztalta volna az időt. Néha szerette volna, ha minél hamarabb túlesnek az egészen, hogy a romokból akárhogyan is, de újrakezdjék az életüket, mindegy hogyan, csak nézzenek szembe a rájuk váró rettenettel, néha meg görcsösen kapaszkodott volna a jelenbe, csak ne múljon el.

Ebben a furcsa kettősségben telt el a véresen kezdődő 1943-as esztendő. Szilveszterkor még egyszer koccintottak Ilonával, de már nem ígértek semmit sem egymásnak.

A negyvennégyes év a viszontlátással kezdődött: István ezrede végre visszatért Kárpátaljára, hogy felkészüljenek a végső összecsapásra. Belakták a védelmi vonalakat, hegyi kiképzést kaptak. A csontvázkatonák, akikből már kifagyott a lélek, most, az otthon levegőjén újra életre keltek. Most már nem a koncot, a megszállt területet kellett védeniük, hanem a szülőföldjüket. A kimenőn néhanéha hazalátogathattak, s egy-egy nap otthon többet ért, mint ezer lelkesítő szózat. Lassan tava-

szodott, s bármilyen kétségbeejtő is volt a helyzetük, ez mindenkinek felfrissítette a lelkét. Sötétben az élet reménytelen, de napfényben még a halál sem ijesztő.

Ungváron ezekben a napokban nyitották meg a tífusz elleni védő-oltóanyagot készítő intézetet. A lakosság kicsit megnyugodott: a kormányzat hosszú távra tervez, a magyar világ fenn fog maradni minden előjel ellenére. Csak a tisztikarban terjedt a keserű vicc, hogy a tífusz ellen már védve vagyunk, de az ólommérgezés ellen nem...

1944. március 15-ének különös ízt adott a történelem. A szónokok kiemelték, hogy ma is, mint akkor, a muszka akarja eltiporni a magyar szabadságot, de ma már a németek mellettünk állnak. Hogy 96 éve még az volt a kérdés, hogy rabként vagy szabadon éljünk, de most a puszta létezésünk.

Kárpátalja hőse ezekben a napokban Katona Gáspár volt, aki majd száz éve a Latorcán átkelő oroszokat megfutamította. István is ott volt az ünnepségen, mikor Munkácson újratemették. Ahogyan a középkorban a vész idején a szentek ereklyéit vitték körbe a városban, most ők úgy hordozták a holt hős csontjait.

István az ünnepség után odasúgta a mellette álló barátjának, Gyulának:

– Vajon egy év múlva is lengeni fognak itt még a magyar zászlók?

– Félek, nem... És már máshol sem. És száz év múlva a mi csontjainkat nem fogják újratemetni. De láttad az arcokat? Ők még hisznek benne – válaszolta a barátja.

– Magyarok vagyunk. Sohasem veszünk tudomást a realitásokról – mondta keserűen István.

– Katonák vagyunk. Amíg ők abban az illúzióban ringatják magukat, hogy van értelme a harcnak, addig mi sem adhatjuk fel.

– Akkor sem, ha tudjuk, hogy hiábavaló?

– Akkor sem. A magyar haza addig él, amíg hiszünk benne. Amíg egy honvéd is van, aki puskát tart a kezében, amíg harcol, addig létezik a Magyar Királyság. És ki tudja... Hátha igaz – gondolkozott hangosan Gyula.

– Hogy győzhetünk?

– Ha voltak is ilyen illúzióink, Sztalingrádnál semmivé foszlottak. A csodafegyver szemmel láthatóan csak propagandafogás. Az egyetlen reményünk, hogy kitartunk addig, amíg a nyugatiak ide nem érnek. Akkor talán tisztességesebb feltételekkel adhatjuk meg magunkat.

– Ha a szövetségesek a Balkánon szállnának partra...

– Igen. Ha... De ahogy elnézem, milyen csigalassúsággal haladnak előre Olaszországban, ez is csak illúzió. De mi nem az?

Istvánnak egy percig gondolkoznia kellett a válaszon.

– A hegyek és a honvédek. Ezek a hegyek a mieink. És a honvédek... Mi magyarok, bármit is állít a propaganda, nem vagyunk egy katonanemzet. A magyar katona nem megy ujjongva a háborúba, de ha a hazáját védi, az utolsó csepp véréig kitart. És néha még én is elhiszem, pedig már cinikussá tett a sok vér, hogy itt nem fognak tudni áttörni.

Gyula rezignáltan bólintott: – Igazad van. Higgyünk a csodában. A hegyekben és a népünkben. Más már nem maradt.

– És Istenben – tette hozzá István.

– Igen, Istenben, de azt hiszem, Neki fanyar angolos humorérzéke van. Különös kézzel skicceli fel a sorsunk vonalait.

– Milyen vonalakra gondolsz? – lepődött meg István, hiszen barátjára eddig nem voltak jellemzőek a költői képek.

– Az első a trianoni határvonal volt. A második az újrarajzolt térkép ’38 és ’41 között. Lehet, hogy ezek a valaha volt legigazságosabb határok Közép-Európában, de még így is jelentős magyar néprészek rekedtek a határokon kívül, cserébe viszont mi is rengeteg másfajú lakost kaptunk, a gyűlölet magvai megmaradtak. Aztán egy újabb vonal, ahogy kivezényeltek minket Oroszországba. Az ottani védelmi vonalaink, amiket órák alatt elsöpört a támadás. És most végül itt van az Árpád-vonal, amiket csak a hitünk tart egybe. Halálvonalakkal rajzolta fel Isten a sorsunk.

11. 1944 március, Kárpátalja: Aligátor a lakásban

’44 március 19-én még visszhangoztak a lelkekben az ünnepi szózatok, Horthy kint volt a Sasfészekben az egykori német-osztrák határon, hogy Hitlerrel tárgyaljon, amikor a rádió valahol Németországban egy női nevet suttogott: „*Margarethe*”. Akik hallották és értették is ezt a szót, kikapcsolták a rádiót, a páncélszekrényből borítékokat vettek elő, feltépték és elolvasták, mire utasítja őket vezérük. Német vezényszavak csattogtak az éjszakában és a Birodalom szürke és fekete[22] csapatai pontos tervek alapján megindultak a védtelen Magyar Királyság felé.

A lakosság nem tudta, mit tegyen, amikor a Királytigrisek, a legyőzhetetlen acélmonstrumok végigcsattogtak az utcákon. Érezték, hogy bennük valami nagy, sötét és gonosz közeledik, de csábító volt a gondolat, hogy csak azért jönnek, hogy megvédjék Magyarországot a vörösökkel szemben. Végtére is, a német kultúrnép, a katonák udvariasak és nem erőszakoskodnak, nem is lesz annyira szörnyű ez a megszállás, ha egyáltalán annak lehet nevezni.

Ha a lakosság tanácstalan volt ezekben a napokban, akkor a honvédség tehetetlen. A Legfőbb Hadúr, Horthy nem adhatott utasításokat, hiszen elvágták a külvilágtól, a miniszterelnöknek, Kállay Miklósnak bujkálnia kellett, a vezérkar egyértelmű utasítások hiányában nem mert lépni. Nagy kérdés, ha ezekben a napokban Horthy a várbéli őrhelyén tartózkodik, másképpen alakult volna-e a magyar történelem. Igaz, a fiatal tiszteket elvakították a korábbi német győzelmek, a germán katona testesítette meg a felsőbbrendű embert, de az újabb generáció szemében, akik Trianon után váltak felnőtté, mindez másodlagos volt. Ők már nem egy nemzetek feletti birodalomban hittek, mint apáik nemzedéke, akik az Osztrák-Magyar Monarchiában nőttek fel, hanem a nemzeti öncélúságban, abban, hogy „a haza mindenek előtt”. Ők, ha parancsot kapnak, ellenálltak volna, de ez a parancs nem érkezett meg. A rangidős tisztek a vezérkarban képtelenek lettek volna ilyen parancsot kiadni. Ők még emlékeztek arra, hogy az előző Nagy Háborúban hogyan szerezték vissza a németek Erdélyt nekünk[23], hittek még a XIX. századi becsületkódexben, a fegyverbarátságban és a hűségben, képtelenek lettek volna fegyvereiket tegnapi szövetségeseik ellen fordítani. És jól tudták: lehet, hogy III. Birodalom haldoklik, de ahhoz még elég ereje van, hogy erre a kis országra halálos csapást mérjen...

Istvánnál hajnalban csörgött a telefon, Gyula kereste:

– Az aligátor a lakásban van. Gyere be azonnal.

– Azonnal ott leszek!

Nem hiába ismerték egymást régóta, azonnal megértette az üzenetet. Nemrég a filmhíradóban mutattak egy krokodilt, amit a tulajdonosa a fürdőszobájában tartott. István tudta, hogy a barátja arra utal, hogy ellenséges erő megjelent a határokon belül. Az oroszok még messze vannak, csak a németek lehetnek.

– Mi a parancs? – kérdezte, amint belépett a szobába.

---

[22] *utalás a Wermacht szürke és az SS fekete egyenruhájára*

[23] *Románia 1916-ban megtámadta az Osztrák-Magyar Monarchiát és előrenyomult Erdélyben. A kezdeti román sikerek után német részvétellel a Központi Hatalmak ellentámadásba mentek át és elfoglalták Romániát.*

– Parancs még nincs. Tegnap éjjel a németek megkezdték az ország megszállását, de nem kaptunk utasítást az ellenállásra, így csak a riadókészültséget rendeltük el. Fel kell készülnünk arra, ha megérkezik a parancs, akkor ellenálljunk.

– És minden egyes perc késlekedés rontja az esélyeinket.

– Mi mást tehetnénk, mint hogy várunk? Parancs nélkül indítsuk el a csapatokat Budapestre? Még pár napba beletelik, amíg elérnek hozzánk. És ki tudja... – hallgatott el.

– Mit? – kérdezett vissza István.

– Hogy most szövetségesként jönnek segíteni az oroszok ellen, vagy ellenségként szállnak meg.

– Szövetségesként törtek volna be?

– A teutonok sohasem az udvariasságukról voltak híresek – állapította meg cinikusan Gyula.

– A becsület mégis azt kívánná, hogy ellenálljunk.

– És ebben a testvérharcban vérezzen el az ország és az oroszok röhögjenek a markukba?

– Testvérek? Szent István óta másból sem áll a történelmünk, mint hogy hogyan próbáljuk megakadályozni, hogy a németek beolvasszanak a birodalmukba – vetette ellen István.

– Mégis, ők képviselik az európai civilizációt a keleti barbárokkal szemben – vetette ellen Gyula meggyőződés nélkül a német propaganda lózungjait.

– Ez már csak üres szólam. A nácik barbárságban egyenértékűek a szovjettel.

– Te is voltál a fronton, láttad, hogy éltek ott a muzsikok! Mint a rabszolgák, vagy az állatok.

– És a németek jobb gazdáik lettek? Te is láttad, miket csináltak a civilekkel...

– Megengedem, hogy a nácik ugyanolyan rosszak, mint a bolsevikok, de egyszer eltűnnek, hogy Hitler is elmegy, azonban Németország örök! Akármi is történik, ők fognak diktálni Európában. Magyarország csak akkor maradhat fent, ha igazodunk ehhez – mondta Gyula tettetett határozottsággal.

– Szóval csak aközött választhatunk, hogy kiknek legyünk a szolgái?

– Igen. A kis nemzetállamok kora lejárt.

– És az eskü, hogy a „Hazáért mindhalálig!”?

– Azt jelenti, hogy az adott körülmények között a legtöbbet tegyük meg a hazáért, nem pedig, hogy öngyilkos akciókba vágjunk. Ha a Kormányzó Úr azt parancsolja, akkor ellenállunk, de ha nem, akkor tisztelgéssel fogadjuk őket... – zárta le a beszélgetést Gyula.

...és a parancs nem érkezett meg, csak a baljós hírek. 22-én a volt berlini magyar nagykövetet, Sztójay Dömét nevezték ki miniszterelnöknek és ugyanezen a napon a német hadsereg elérte Kárpátalját. A korabeli vicc keserűen igazzá vált: katonai megoldással négy nap alatt meg lehet szállni az országot, de békésen két hétbe telik, mert meg kell hallgatni azt a sok üdvözlő beszédet.

Az ország mindennek ellenére az első napokban úgy élte életét, mintha mi sem történt volna. Igaz, a Gestapo[24] megkezdte működését és letartóztatott néhány gyanús entellektüelt, de rájuk a többség

[24] *Geheime Staatspolizei: a náci tikos államrendőrség.*

mindig is ferde szemmel tekintett. A társaságban egymást győzködték az emberek, hogy ezek bizonyára megérdemelték, igazuk van a németeknek, ha móresre tanítják őket. István aggódva gondolt Jenőre, semmi biztosat nem tudott a sorsáról, Kárpátaljára lassan jutottak el a hírek.

Április 4-én kijöttek az első rendelkezések a gettósításról.

És István újra elgondolkozott: pár hónapja még azt tervezte, ha kitörnek a harcok, akkor Ilonát Pestre menekíti. De most mit tegyen? Mindenhol a pokol bugyrai forrongnak.

Egyik este, amikor a kétségeit elmondta a feleségének, az csak annyit válaszolt:

– Veled akarok maradni. Már csak te vagy biztos pont ebben az őrült világban, minden más bizonytalan. Nem akarom még egyszer átélni azt a poklot, amikor ezer kilométerre harcoltál tőlünk. Bármi lesz is, azt akarom, hogy együtt maradjon a család.

Ennél többet és igazabbat István sem tudott volna mondani.

12. 1944. nyár, Kárpátalja: két birodalom árnyékában

István szinte hálát adott a sorsnak, hogy emberei között volt naphosszat, így nem kellett látnia, hogy otthon, Ungváron mi történik. Katonatiszti becsületével összeegyeztethetetlen volt, amit az új közigazgatás a zsidókkal tett. Sárga csillag viselése, gettósítás – egy olyan városban, amelynek negyede izraelita volt. Úgy érezte, a magyar nemzet ezzel önmagát csonkolja meg és fogát csikorgatta tehetetlenségében. Örült, hogy leendő frontvonalon ezzel nem kell szembesülnie, ott a haza az a valami volt, amit védeniük kell, nem pedig az, ami lassan felfalja saját gyermekeit.

Valójában nem sokan gondolkoztak úgy, mint István: a többség, zsidók, nem zsidók egyaránt, ragaszkodott a pót-ország illúziójához, ahogy Budapesten is, hogy minden rendben lesz. A sárga csillag? Csak egy nem túl divatos kiegészítő, amit a németek túlzott pedantériája kényszerít rájuk. Gettókba gyűjtik a zsidókat? Csak az atrocitásoktól akarják megvédeni őket. Deportálások? Ugyan kérem, a magyarokat fegyveres szolgálatra viszik keletre, a zsidókat meg dolgozni nyugatra, még jobban is járnak. Hogy a gyerekeket és öregeket is elviszik? Ez is mutatja, hogy milyen humánusak: nem akarják szétválasztani a családokat. Vagyonelkobzás? Ez is csak ellenséges propaganda, valójában állami letétbe kerülnek a vagyontárgyak, amiket a háború után visszaadnak. Hogy semmi hír sincs azokról a zsidókról, akiket a Főkormányzóságból, illetve Szlovenszkóból vittek el évekkel korábban? Háborús időkben, ahogy a sanzon is mondja, „lassan jár a posta”. Különben is, a háború gyakorlatilag véget ért, nemsokára a nyugatiak békét kötnek Hitlerrel, hiszen nem akarhatják, hogy fél Európa a vörösök birtoka legyen, pár hónap és otthon is lesznek az elhurcoltak.

A nácik akármennyire is megvetik a zsidókat, csak nem fogják lelőni őket, mint a kutyákat.

És a legtöbben mélyen magukba temették a kérdést, hogy „mi van, ha mégis?”.

István hálát adott azért, hogy a katonaságnak nem kell részt vennie ebben a méltatlan feladatban, a polgári közigazgatás, a csendőrök és a rendőrök a zsidótanácsok[25] együttműködésével és a németek irányításával mindent megoldottak. A hadseregnek „csak” be kellett hunynia a szemét.

A „mundér becsülete”, mondogatták ezekben a hónapokban sokszor: a tisztikar összezárt, és megvédte azokat, akik már egyszer felvették az egyenruhát, még akkor is, ha a tiszta keresztény árja származásukat igazoló iratok nem is voltak teljesen rendben, hiszen tudták, a hamarosan elkezdődő harcokban minden emberre szükségük lesz. Nem engedhetik meg maguknak, hogy lemondjanak több tízezer hadra vagy segédszolgálatra alkalmas férfiról, s azt meg végleg őrültségnek tartották, hogy

[25] *a* holokausztmagyarorszagon.hu *így ír a zsidótanácsok működéséről: „A Zsidó Tanács tagjainak és a vidéken felállított helyi zsidó tanácsoknak a német és magyar hatóságok azt a szerepet szánták, hogy közvetítsék akaratukat a zsidó tömegek számára, és így biztosítsák a gettósítás, valamint a deportálás zökkenőmentességét. A testület ezt a feladatot – szándékai ellenére – ellátta. Tagjainak döntő többsége nem volt képes letérni a törvényesség útjáról akkor sem, amikor a jogszabályok már a zsidóság anyagi és fizikai megsemmisítését szolgálták. A cionisták illegális munkáját és a náci-zsidó tárgyalásokat támogatták, amíg merték. Memorandumokkal, kérésekkel bombázták azt a kollaboráns kormányzatot, amelynek legfőbb célja éppen a »zsidókérdés végső megoldása« volt. Időt próbáltak nyerni, úgy gondolták, hogy az engedelmesség politikája és a háború közelgő vége megmentheti a zsidóság legalább egy részét. A zsidókat minden csatornán engedelmességre és törvénytiszteletre szólították fel, és meghiusítottak minden ettől radikálisan eltérő kezdeményezést. A tömeggyilkosságról rendelkezésükre álló értesüléseket, az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv tartalmát a testület tagjai érthetetlenül, indokolhatatlanul későn és kevesek számára tették hozzáférhetővé, akkor, amikor a vidéki zsidóság deportálása a végéhez közeledett.”*

amikor a háborús gazdaság legfontosabb kérdése a szállítmányozás, százezreket utaztassanak vasúton tisztázatlan célokból.

Cinikus haszonelvűség volt így gondolkozni? Igen, de a háború és a pusztulás racionalitása erre nevelte az embereket.

Istvánnak ezekben a hónapokban olyan kérdésekkel kellett volna szembenéznie, amikkel még soha-sem: „hazáért mindhalálig!" esküdött egykor, de vajon az az állam, amely deportálja a saját polgárait, hazának nevezhető-e még? De szabad-e bármilyen állami intézkedésért az országot, nemzetet, mint hazát megbélyegezni? Amióta az egyenruhát viselte, mindig előtte volt a tilalomfa, hogy a katona nem politizál, hanem szolgál. Most viszont, hogy a hazája egy másik ország impériuma alá került, vajon azzal, hogy elfogadja az új rezsimet, nem politizál-e? De azzal nem szegné-e meg az esküjét, ha szervezkedni kezdene az ellen a bárdolatlan szövetséges ellen, akivel a fennálló legitim hatalom ki-egyezett?

Néha, amikor hajnalonként az utcát járta, látta, hogy a csendőrök hogyan gyűjtik be a zsidókat. Ung-várnak 1938 előtt több zsidó lakosa volt, mint magyar, nem is beszélve azokról, akiket csak később minősítettek a zsidótörvény hatálya alá eső személynek. Egész utcák néptelenedtek el. Leplezetlen megvetéssel nézte a csendőröket, akik a lelketlen parancsot szó nélkül teljesítik, de nem merte feltenni magának a kérdés, hogy vajon ő hogyan cselekedne hasonló helyzetben... A csendőr, legalábbis, akibe még szorult egy kis emberség, aki a háború előtt még a rendet, a törvényességet és a biztonságot képviselte, most lesütött szemmel egy idegen hatalmat szolgált.

Fekete kalapjukon a kakastoll mellett ott volt a szent koronás címer – de ez már nem a biztonságot és a jogrendet jelentette. István arra gondolt, hogy a sok vér, ami kifolyt ezért a címerért, le tudja-e mosni a gyalázatot, hogy ez alatt deportálják az izraelita lakosságot? Vajon pár nap alatt elveszhet az ezeréves múlt, az erkölcsi tőke? Elméletben talán nem, de István hús-vér emberekkel találkozott az utcákon és nem szép elméletekkel.

De voltak szép számmal, akik nem sütötték le a szemüket, akik örültek, hogy egy megszállt, meg-nyomorított, halálraítélt nemzet tagjaként találtak még valakit, a „zsidót", akibe belerúghatnak. Ilonka egy vasárnapi séta után feldúltan érkezett haza:

– István, szégyellem magam.

– Mi történt?

– A gyerekekkel sétáltam az Ung partján és láttam, hogy a csendőrök a zsidókat sorba állítják. A legtöbbjük idegen volt. Lesütötték a szemüket, rongyos ruhákban voltak, zsákokban mellettük a cókmókjaik, minden, amit néhány óra alatt össze tudtak csomagolni az életükből.

István elkomorult: – Tudtuk, hogy ez történik. Hogy a zsidókat a rendeletek értelmében elviszik a Birodalomba. A német férfiak a fronton harcolnak, kellenek a munkáskezek.

– És minek kell akkor elvinni a gyerekeket is? Ők belehalnak, ha gyárakban kell robotolniuk.

– Azt mondják, azért viszik el őket is, hogy a szüleik gondoskodni tudjanak róluk – ellenkezett István, de valójában maga sem volt biztos abban, hogy igazat mond. Mintha ő is a hivatalos propaganda mögé bújt volna, mintha csak magában mert volna kételkedni. Gyűlölte magát, mert észrevette, hogy kényelmes megoldásként ő is ugyanazokat a lózungokat ismétli, amiket Gyulától hallott...

– Ezt mondjuk, mert ezt akarjuk hinni. És az Einsatzgruppe? Maga mesélt róluk.

– Az a fronton volt. A harcokban mindenkiből előbújik a vadállat. Ha biztos lenne, hogy a halálba viszik őket, ellenállnának. Ők sem bolondok.

– Ők sem akarják elhinni, ahogy mi sem, hogy valami embertelen szörnyűség folyik itt. Mi is éljük az életünket, korzózunk, dolgozunk, mert nem akarjuk tudomásul venni, hogy hamarosan minden összeomlik körülöttünk. Néztem őket és csak arra tudtam gondolni, hogy talán hamarosan minket is így állítanak sorban, csak azzal a különbséggel, hogy minket nem nyugatra, hanem keletre visznek. Aztán... – a nő nem bírta folytatni.

– Mi történt?

– Megláttam Rebekát.

– A boltos feleségét? – kérdezte István.

– Igen. A férje munkaszolgálaton van, ő a kislányával egyedül maradt itthon. Eddig mindig azt mondták nekünk, hogy a zsidók mások. Másképp imádkoznak, másképp néznek ki, más ruhát hordanak, még a szaguk is más. De Rebekán olyan ruha volt, mint bármelyik asszonyon az utcában. És ott állt mellette a kislánya... Még csak két éves, úgy szorította az anyja kezét, mintha az képes lenne megmenteni. És... Emlékszik a babára, amit a kislányunknak vett az első Karácsonyán? Ennek a kislánynak is ugyanolyan babája volt. És amikor ezt észrevettem, úgy éreztem, mintha az én lányom állna ott. Elvesztettem az eszemet.

– Mit tett? – kérdezte döbbenten a férje.

– Odarohantam hozzá, átöleltem és kiabáltam, hogy ne vigyék el, ismerem, jó ember. De a csendőr csak röhögött, hogy ha akarok, akkor én is velük mehetek, hogy örömmel viszi el a zsidóbérenceket is. És én... Szégyellem magam, de elengedtem Rebekát és eljöttem.

– Jól tette – válaszolta a férfi. – Nem megyünk semmire se azzal, ha minket is deportálnak.

– Nem tudom elfelejteni a szemét, ahogyan rám nézett az a nő. Ahogyan Jézus nézhetett Veronikára. Mint aki tudja, hogy meg kell halnia, de hálás azért, hogy valakitől még egy utolsó gesztust, egy kis szeretetet kap. Mondja, István, bűnös vagyok, hogy nem tettem semmit se, hogy otthagytam őket? De ha senki nem tesz semmit sem, akkor feladjuk az emberségünket.

– Ilona, eddig nem beszéltem róla, kérem, ígérje meg, hogy hallgatni fog.

– Miről? – nézett megtört szemmel a férjére.

– Hogy sokan vannak, akik megpróbálnak tenni valamit. Keresztleveleket, igazolásokat állítunk ki.

– Maga is? – nézett csodálkozva a férfira.

– Igen, én is. Kérem, ne tiltakozzon. Én is tudom, mi lenne, ha ez kiderülne. De én is, mi is bent a hivatalban azt éreztük, amit maga. A zsidóknak van egy mondása, hogy aki egy lelket megment, egy világot ment meg. Nem hiszem, hogy pár pecsétes darabbal meg tudnánk menteni azt a magyar világot, amiben egész életünkben hittünk, de talán legalább a becsület megmarad. Ha már el kell pusztulnia, legalább méltósággal múljon el. Hogy ne csak a vérben kéjelgő csendőrök képe legyen az utolsó, hanem a papok, hivatalnokok, katonatisztek és becsületes csendőrök emléke is fennmaradjon, akik nemet mondtak a gonoszra.

A rémálom, ami körülöttük és a lelkekben zajlott, rosszabb volt, mint ami keletről közelgett. Az ország élte tovább mindennapi életét, az üzletek nyitva voltak, a színházak és a mozik gondoskodtak a felhőtlen szórakozásról, a nyilasok még mindig a politikai perifériájára szorultak – és éppen ez volt az abnormális. Mert százezrek tűntek el az országból, s a maradék élethalálharcra készült. Mindenki tudta: a haza sorsa itt fog eldőlni, a Kárpátokban kiépített védvonalakon.

Már nem táncolt, haldoklott a remény... A szövetségesek partraszállásának híre csak a tájékozatlan átlagember számára jelentette a háború gyors lezárásának reményét. Mert igaz, hogy a második fronton végre megindultak a korlátlan erőforrásokkal rendelkező angolszászok is a Birodalom szíve felé, de az itáliai hadszíntér tapasztalatai alapján tudták, hogy így sokkal később ér véget a háború, mintha az eredeti hitegetések szerint a Balkánon szálltak volna partra, ahol a hadműveleti terület jelentős részét a jugoszláv partizánok tartották ellenőrzésük alatt. Akkor Magyarországot néhány hét alatt elérhették volna. István katonaagyával nem talált erre a baklövésre racionális indokot, hacsak nem azt, hogy Roosevelt és Sztalin már megegyeztek egymással: Közép-Európa a Szovjetunió birtoka lesz. És ez volt az a gondolat, ami miatt úgy érezte, hogy tovább kell szolgálnia lázadozás nélkül: mert az utolsó csepp vérig harcolni kell az ellen, hogy Magyarország a nemzetközi kommunizmus markába kerüljön.

Mégis, milyen áron? Terjengeni kezdtek a hírek arról, két szökött szlovákiai zsidó beszámolói alapján, hogy valójában miket is tesznek a deportált zsidókkal a Birodalomban, hogy csak egy részüket dolgoztatják, a többit, a munkaképtelen gyerekeket és öregeket azonnal meggyilkolják. Persze a többség nem adott hitelt ezeknek a híreszteléseknek, hiszen a németek, bármennyire is bárdolatlanok, mégis-csak az európai kultúrát képviselik, különben is, ki lenne az az őrült, aki ennyi szállítási kapacitást, üzemanyagot, kemikáliát elpazarolna egy hadműveletileg értelmetlen célra? Mégis, kimondatlanul mindenkiben ott volt a kérdés: mi van, ha mégis igaz a hír? Akkor mi magyarok is bűnösök vagyunk, ha másért nem, a hallgatásunkért, hogy elfordítottuk a fejünket.

Talán ebben az esetben nem marad más hátra, mint az, hogy harcoljunk, meghaljunk, és a vérünkkel mossuk tisztára a becsületünket.

István, ha a gyerekeivel játszott, mindig egy képet látott maga előtt: ahogyan őket tuszkolják egy marhavagonba, ami talán Szibérián, talán a Reich-en keresztül, de mindenképpen a halálba viszi őket. Ha Ilonát ölelte, arra gondolt, ha a vörösök kezére kerül, hogyan marcangolják szét finom húsát. Ez ellen kell harcolnia.

De ha csak a sajátjaiért harcolt, ha csak az övéiért, csak a saját fajtájáért, miben különbözik a náciktól, akik a védelmet csak az árjákra terjesztik ki?

És az ország megmozdult, hogy ha a háborút már nem is nyerheti meg, de legalább a becsületét visszanyerje: 1944. július 6-án Horthy Miklós, a Magyar Királyság kormányzója bejelentette a deportálások leállítását, a szervezkedő csendőrpuccsot Koszorús Ferenc vezetésével leverte. Az ország megtisztulva állt készen, talán utolsó küzdelmére.

13. 1944 július-szeptember, Kárpátok: becsület és árulás

Alig több, mint két hét múlva, július 23-án, Sztalin rosszul felszerelt, de bosszúszomjas hadereje elérte a Hunyadi-állást, melynek az eredeti célja csak annyi volt, hogy lassítsa az előrenyomulást, amíg a hátrébb elhelyezkedő védelmi vonalakba megfelelő erőt tudnak átcsoportosítani. Nem volt több, mint néhány tábori erődítés a támadás várható irányában, mégis megtörtént az, amire józan ésszel senki sem számított: a 4. Ukrán Front támadása megtört. Hiába tört rájuk a már-már legyőzhetetlennek tűnő Vörös Hadsereg, bombázta őket a 8. légi hadsereg, a honvédek kitartottak. Beigazolódott a régi igazság: a magyar nem szívesen harcol, még Kossuthnak is kétszer kellett üzennie érte, nem fanatizálható, de a hazáját, amikor nem távoli csillagok alatt kell küzdenie, oroszlánként védi. István gyakran beszélgetett az ezrede honvédjeivel. Lelkes szavakat most sem hallott tőlük, de mindegyiknek a szemében valami különös fény égett. Míg a Don-kanyarban kimondatlanul mindig ott volt a kérdés, mit keresünk mi itt, miért nem gondoskodik rólunk a hadvezetés, a „*nincs*" volt a leggyakoribb kimondott szó, itt már nem kételkedett senki a harc értelmében.

A Hunyadi állás messze túlteljesítette a feladatot, amire előzetesen szánták, pár hétre új remény éledt a szívekben. Ebben a reményben sok, túl sok volt a „*ha*", de végre lehetett álmodozni. *Ha* az állások feltartóztatják az oroszokat, *ha* a románok is olyan keményen tartanak ki, mint mi, akkor a vörösök északról kerülik meg a Kárpát-medencét, végtére is a fő csapásirány Berlin és a Budapest-Bécs vonal csak másodlagos. *Ha* ki tudunk tartani, talán a nyugatiak előbb érnek ide és előttük tehetjük le a fegyvert és a háború után igazságosabb rendezésre számíthatunk... Talán a Kárpátokat tényleg azért teremtette az Úr, hogy megvédjenek minket. Az ország ezekben a napokban a „ha"-kból szőtte magának a reményt.

Néha István is reménykedett, mosolygott, s azon kapta magát, hogy dúdolgat – erre már évek óta nem volt példa. Igaz, gyakran eszébe jutott Jenő. Vajon mi lehet vele? Bujkál, vagy egy német lágerban küzd a túlélésért?[26] Vajon ő most mit mondana? Az egyik legintelligensebb ember volt, akit ismert, cinikus eszmefuttatásai kiállták az idők próbáját, de vajon a lelkesedés, a hazaszeretet nem írja-e felül a logika hideg szabályait? Hiszen ő csak órákban számolta a védelmi vonalak teljesítményét.

Egy hónapnyi vérző reményt kapott az ország, az orosz támadás mintha kezdett volna kifulladni. A szónokok Szent Istvánkor gyakran hivatkoztak a Szent Jobbra, ami ezer év múltán is védi az örök magyar határokat. És az események igazolni is látszottak ezt: a szovjet támadás már nem erre, hanem a Bukarest felé indult meg. És ekkor következett be, amire senki sem számított: Mihály király vendégül látta a német vezérkart, de az ajtó csak befelé volt nyitva. A románok, Hitler kedvencei, lefejezték az ott állomásozó német erőket és átálltak.

Bár a tisztek fennhangon csak arról beszéltek, hogy ez várható volt, hiszen ezt tették a Nagy Háború végén is, ’18-ban. Bukarestben bizánci politikusok ülnek, hogy kár volt Hitlernek a románokat ajnározni, nekik adnia a korszerű fegyvereket és támogatást. És, ami a legjobban fájt, Erdély felét is kár volt nekik hagynia. Hiába mondogatták magukban ezeket, mindannyian tudták, hogy a román kiugrással és az orosz déli átkarolással Magyarország minden reménye elveszett arra, hogy ebből a háborúból szerencsésen kerüljön ki.

Fennhangon mindenki árulást emlegetett, de magukban azt kérdezték: nekünk magyaroknak nem ugyanezt kellene-e tennünk? Mert szép dolog a szövetségesi hűség, de a nácik nem árulták-e el már sokszorosan? Megszálltak minket, letartóztatták a magyar hazafiak jó részét. De csak eddig jutottak a gondolataikban, mert eszükbe jutott a másik oldal: mi vár rájuk, ha a szovjet birodalom kebelezi be őket. A náci koncentrációs táborokról még csak ellenőrizhetetlen rémhírek terjedtek, de Katyn[27] borzalmait mindenki ismerte, maguk is látták a megszállt orosz városokban a börtönök és haláltáborok nyomait. Ez volt az, ami ellen az utolsó csepp vérükig harcolni kell, hogy szeretteik ne jussanak erre a sorsra. És ezért úgy érezték, érdemes félrefordítani a fejüket, amikor olyan dolgot láttak otthon, ami túlságosan is hasonlított ahhoz, amitől rettegtek.

Augusztus 23... ezen a napon úgy döntött a magyar hadvezetés, hogy a Hunyadi-állás tarthatatlan, egy Románia felőli támadástól védhetetlen: ki kell üríteni, az erőket visszavonják a középső Szent László állásba. Az ezeréves határokra.

Ezzel párhuzamosan a megnyílt román frontra csapatokat irányítottak át, s megkezdődtek a délerdélyi hadműveletek. Mindenki tudta, hogy mindez időre szól. Hiába ígérték a németek, hogy a román árulást követően felülvizsgálják a második bécsi döntést, és egész Erdélyt a magyaroknak adják, nyilvánvaló volt, hogy ez a hadművelet csak kétségbeesett kísérlet arra, hogy a Romániában rekedt német erők visszavonulását biztosítsák és késleltessék a vörösök előrehaladását. Mégis lelkük mélyéig megrendültek, amikor hallották, hogy Arad újra magyar, hogy a vértanúk városában újra magyar zászló leng. A hadijelentésekben feltűnt egy baljóslatú név is: Világos.

---

[26] *a családi emlékezet szerint egy tanyán bújt meg*

[27] *a Katyn-i erdőkben 1940-ben a szovjet belügyi erők húszezer fogságba esett lengyel tisztet végeztek ki. A gyilkosságokra 1943-ban került fény, bár a szövetségesek tagadták és elhallgatták, de a világ a szovjet barbárság bizonyítékaként ismerte el a tömeggyilkosságot.*

Magyar haditudósító német katonákkal Arad határában 1944. szeptember 14-én

És Világosnál a háború szigorú logikája győzött a lelkesedés és a hit felett: az egyesült román-orosz erők szétverték a magyarokat. Sztalin vassárkányai, a T-34-esek, mint a gyerekjátékokat gyűrték maguk alá a magyar Toldi és Turán harckocsikat. A román tüzérek mintha vurstliban lettek volna, lőtték le a páncéltörő fegyverek és légi támogatás nélkül támadó magyar gyalogságot.

A teljes katasztrófát csak a tordai csata volt képes feltartóztatni: egyetlen magyar hadosztály három héten keresztül, október 7-ig, képes volt megállítani a támadást, míg a katlan bezáródott: az erdélyi és kárpátaljai magyar világ majd egy hónapnyi haladékot kapott...

A román átállással párhuzamosan tört ki a szlovák felkelés is: augusztus 27-én a partizánok elő-merészkedtek a hegyekből és rajtaütöttek Rózsahegyen és a helyi német lakosokat lemészárolták. A felkelők nem képviseltek valódi katonai erőt, a németek és szlovák szövetségeseik, a Hlinka gárdisták számára nem jelentettek komoly veszélyt, inkább csak a civil lakosságra, de a hegyekben megbúvó állásaikat nehezen számolták fel. Kárpátalját az ellenség már három irányból vette körül: keleten az oroszok álltak, délről a szovjet-román átkarolás, nyugatról a szlovák felkelők...

Ezekben a napokban Kárpátalján is újult erővel megindult a szovjet előrehaladás. A 4. Ukrán Front 18 napos harc után, szeptember 28-ra átkelt a Kárpátok fő hegyláncán és biztosították a hágókat, igaz, minden talpalatnyi földért súlyos áldozatot kellett fizetniük, de ez már egyik oldalon sem számított. Az egyik oldalon az „áttörünk!”, a másik oldalon a „kitartunk!” írta felül az életösztönt.

14. 1944 október, Kárpátalja: becsület és kétség

István ekkor új parancsot kapott: gyűjtsenek össze minden fegyveres erőt és irányítsák a védelmi állásokba. Az írásbeli utasításokat Gyula szóban egészítette ki: mindenkit, aki el tud sütni egy puskát, harcba kell küldeni.

– Akkor is, ha nem megfelelő a kiképzésük? – kérdezte István.

– Akkor is. Mindenkire szükségünk van.

– Ha nem képezzük ki őket a hegyi harcokra, a biztos halálba küldjük őket.

– Ahogy a Don-kanyarban is ez várt rájuk. Mégis visszatértünk – próbálta megnyugtatni Gyula.

– Kevesen és vesztesen.

– Vesztettünk, de nem semmisültünk meg. Ez is győzelem. Mohácsnál létszámarányosan ugyanannyian haltak meg, mint most a Donnál, de akkor megsemmisült az ország, most viszont még képes harcolni. És harcolni is fog.

– Eddig nem volt jellemző rád a történelemfilozófia – csodálkozott István.

– Katasztrofális időkben az ember Istenhez vagy a történelemhez menekül. Mivel nem vagyok vallásos, nekem az utóbbi jutott.

– Szerinted még van értelme küzdeni? Mit mond a történelem?

– Te is tudod, mi jár azoknak, akik csüggeteg szavakat ejtenek ilyen helyzetben.

– A helyszínen felkoncolandók – bólintott István. – De most nem a szolgálati szabályzatról kérdezlek, hanem az őszinte véleményedről.

– Olyanom nincs. Katona vagyok, a parancsok mögé tudok bújni.

– Akkor is, ha tudod, hogy nincs értelme?

– A hazáért mindhalálig, emlékszel, ez volt az eskünk.

István erre olyat válaszolt, amit eddig még sohasem mert kimondani:

– És hol van az a haza, amiért még érdemes meghalni? Ma már Magyarország elveszítette önállóságát, csak a nácik egyik megszállt tartománya, egy Gau vagyunk. És ami még rosszabb: elveszítettük a becsületünket is.

– Arra gondolsz, amit a megszállt területeken műveltünk a civilekkel és itthon a zsidókkal?

– Igen. Arra is. És arra, hogy minden viszonylagossá vált. A becsület, az erkölcs. Amikor Budapesten voltam a kórházban, láttam, hogy mindenki csak az élvezeteket hajszolja, a kereszténység csak egy vékony máz az országon.

– Sötéten látod a dolgokat. Gondolj arra, hogy mi még mindig a jobbat képviseltük. Az ukrán és az orosz paraszt a felszabadítót látta bennünk, aki visszaadja a földet és a szabadságot.

– Nem sokáig – legyintett István.

– Persze, az álmok, az első napok lelkesedései mindig szertefoszlanak. De amikor visszavonultunk, hányan könyörögtek, hogy vigyük őket magunkkal? Magyarország szemére hányod, hogy összegyűjtöttük és deportáltuk a zsidókat Németországba, ahol ki tudja, miket csinálnak velük, de elfelejted, hogy Romániában élve hentes kampóra akasztották őket és úgy kínozták őket halálra. És szidod a pesti világfiakat is, hogy nem elég erkölcsösek. De elfelejted azt, hogy amikor reggel kijönnek a mulatókból és bevonulnak, ők is az utolsó csepp vérükig harcolnak. Minden viszonylagos, de ebben a felfordult és becstelen világban mi még mindig a jót, a jobbat képviseljük. És ezért kell harcolnunk.

– Nem veszed észre, hogy ugyanazt mondod, amit én? – vetette barátja szemére kétségbeesetten István.

– Mire gondolsz?

– Hogy minden viszonylagossá vált. A jó, az erkölcs és az is, hogy mi helyes. Én viszont abban hittem eddig, hogy a haza, Magyarország jó. Hogy nekünk az a küldetésünk, hogy valami többet, valami jobbat mutassunk a többi népnek. Az igazságot, a jogot, a szabadságot. Trianon se csak azért fájt, mert a magyar testvéreink nem élhettek szabadon, hanem azért, mert a korábban velünk élő népek az új határokkal ettől az igazságtól zárták el magukat. Ha csak a mi szabadságunkról lett volna szó, talán nem arra teszem fel az életemet, hogy visszaszerezzük az elcsatolt magyarlakta területeket, de hittem abban, hogy az egyetemes igazság és szabadság nevében is cselekszünk.

– Ezt pont te mondod és pont itt? Kárpátalján, ahol a lakosság kétharmada még a régi világban sem volt magyar? Ezzel hogy számolsz el magadban?

István elgondolkozott.

– Hittem abban, hogy ide nem csak a magyar világot, hanem a szabadságot hozzuk el. Hogy többet nem kell senkinek sem hátrányt szenvednie, azért mert német, ruszin vagy akár zsidó. Hogy a Szent Korona újra összefogja ezt a soknyelvű és -szokású nemzetet.

– Ez üres idealizmus, kávéházi világpolgárok filozofálgatása. Magyar vagyok, elsősorban a magyar szenvedés fáj nekem. A németekről gondoskodjon a Birodalom, a tótokról Szlovenszko. Miért kellene mindenki szenvedését a vállunkra venni?

– Ha csak a saját fajtánkkal törődünk, miben különbözünk a többiektől?

– Miért kellene különböznünk? Mire mentünk a Trianon előtti nagy türelmünkkel és szabadságunkkal? Széttiportak minket azok, akiknek nem voltak erkölcsi aggályai. Azok az erősek, akik harcolnak és nem gondolkoznak, nem kételkednek.

– De akkor mi értelme van a küzdelmünknek?

– Hogy minden hibájával együtt, de legyen egy magyar – nyomta meg Gyula alig észrevehetően ezt a szót – ország is, ahol otthon lehetünk. Ha elbizonytalanodunk egy magasabb erkölcsiség nevében, könyörtelenül eltipornak. És akkor még rosszabb világ jön ránk.

– És a még rosszabb felment minket a felelősség alól, hogy behunytuk a szemünket és néma cinkosként társtettessé váltunk?

– Igen, mert ha nem harcolunk azért a világért, amit te bűnösnek tartasz sok mindenben, akkor bűnössé válunk az elkövetkezőben. Aki ma nem harcol a nácik oldalán, bűnös lesz az újabb kommünben.

– És fordítva?

– Hogy érted? – kérdezett vissza Gyula.

– Tegyük fel, hogy mégis győzünk. Nem mi, hanem a nácik. Szerinted akkor mi maradna meg Magyarországból? Szolganép, nibelungok lehetünk csak. Ebben nem lennénk bűnösök?

– A helyzet szerintem egyszerűbb. A németek velünk vannak, az oroszok lőnek ránk. Ha nem tetszik, nem kell részt venned benne.

– Ezt kikérem magamnak! – csattant fel István.

– Nézd, te még beteg vagy, bármennyire is tagadod, nem épültél fel teljesen, a Don-kanyarban, hogy már bizonyítottál, elintézhetem, hogy hazamehess. De mi maradunk.

– Ha nem lennénk barátok, akkor most kihívnálak párbajra.

– Felesleges rám pazarolnod a golyót, inkább egy ruszki lőjön le. Mégiscsak más érzés lenne. De komolyan mondtam, nem akartalak megsérteni: te jogosult lennél arra, hogy a hátországba menj a családoddal. Beteg vagy, már megjártad a hadak útját. Miért akarsz mégis maradni?

– Talán azért, mert bármennyire is ésszerűtlen, ez a föld is a hazám. Nem itt születtem, nem itt nőttem fel, még az őseim sem innen származnak, mégis ez a föld: magyar. És arra tettem esküt, hogy ezt fogom védeni, ha kell, az életem árán is. Maradok.

– Ha az eszemre hallgatnék, akkor megpróbálnálak lebeszélni, de azt hiszem, akkor magadat kellene megtagadnod.

– Már majdnem úgy beszélünk, mint a politikusok – nevetett fel István.

– Egy őrült világban élünk, néha tévedésből ők is mondhatnak igazat! – nyugtázta Gyula. De valahogy nem volt őszinte a nevetése.

15. 1944 október, Kárpátalja: „Csakazértis”

A vonalak még tartották magukat, Isteni csoda volt, senki sem értette, főleg a szovjet hadvezetés, hogy hogyan. A nemzet színe-javát húsdarálóba küldték, a csapatok jó részét át kellett csoportosítani a délebbi frontszakaszokra, de a támadók csigalassúsággal haladtak előre, szinte álltak. Ezekben a hetekben, ahogyan Gyula is mondta, mindenkinek fegyvert adtak a kezébe. Nem egyszer előfordult, hogy csendőrnek készülő kamaszokkal töltötték fel a századokat és úgy vezényeltek rohamot. És a roham áttörte az ellenséges vonalakat, mintha a csendőrök, akik pár hónapja a zsidók deportálásában vettek részt, most tigrisként harcolva akarták volna visszanyerni a becsületüket.

István gyakorta megfordult Huszton, a hadsereg vezérszállásán. Ez a honvédség már nem az volt, amelyik 1938-ban csodával határos módon felszabadította Kárpátalját, de nem is az, amelyik a Don-nál próbálta meg feltartóztatni a szovjetet. Szakadt egyenruhák, borostás, megfáradt arcok, a kórház folyosóján fekvő csonkolt sebesültek, összeszorított fogak, gyermekekből férfivá érett fiúk szemei, akik tágra nyílt tekintettel néztek a világba, hogy minél többet befogjanak belőle, mielőtt rájuk borul az örök sötétség.

Vajon, honnan vesszük észre, hogy megőrültünk? Meg lehet őriznünk a józan eszünket egy ilyen világban? Ahol a genny bűze hánytatóan fojtogat, ahol az orosz bombázók dübörgése nyom el minden gondolatot, ahol a halál ezer arcát kell naponta látnunk? A térképen naponta többször módosították a csapatmozgásokat: az Árpád-vonal kőkeményen állt ellen a fenyegető vörös csíknak, de délről egyre fenyegetőbben közelítettek az ellenséges erők jelei. Hiába harcolunk, lassan nem marad ország, amit védenénk. Csak a becsület és a nem-gondolkodás képessége éltet még minket.

Néha felnézett a város fölé magasodó hegyre, amiről Kölcsey a versét írta:

Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derűl!

Kongón üressé váltak ezek a szavak. Alkotás és gyarapítás a végromlás napjaiban? És lehet, hogy már mindannyian megőrültünk, de vajon van-e közöttünk akár egyetlenegy is, aki lunatikusan hinne abban, hogy a haza még egyszer fényre fog derülni?

Október másodikán Gyula szó nélkül egy alig észrevehető átrajzolást mutatott neki a térképen és csak annyit mondott:

– Verebes elveszett.

István még sohasem járt arra, csak a jelentésekben olvasta a község nevét, de megértette, mit mond a barátja.

– Ezek szerint áttörték az Árpád-vonalat. Mindennek vége. Mikor ürítjük ki Kárpátalját?

– Nem. Mindennek vége van, igazad van. De nem adjuk fel a harcot. Kitartunk.

– Van még értelme a harcnak?

– Ha azt kérdezed, hogy meg tudjuk-e őrizni Kárpátalját, amíg valami csoda nem történik, akkor már nincs. Tudomásul kell vennünk, amit eddig nem akartunk: a Magyar Királyság elveszett. Nem tudjuk tartani magunkat, amíg a nyugatiak meg nem érkeznek, hogy ők szálljanak meg, de abban sem reménykedhetünk, hogy Hitler birodalma előbb omlik össze, mintsem betörnének az oroszok.

– Akkor miben reménykedhetünk?

– Semmiben. Fel kell készülnünk az evakuálásra, hogy a civil lakosság el tudjon menekülni, hogy a hadsereg maradékát hátra tudjuk vonni a Tisza középső szakaszára – ismertette Gyula az utasításokat.

– És ott meg tudjuk állítani őket?

– Nem. Majd feladjuk azt is, aztán következik a Duna vonala és Budapest. Ha az is elvész, akkor átlósan védjük a Dunántúlt a Balaton vonalában. Mert 1919 és a keleti hadjárat után Magyarország képtelen arra, hogy abbahagyja a hiábavaló harcot. Életformánkká vált a rettegés és gyilkolás. Rettegünk, hogy meggyilkolnak minket és ezért ölünk; és minél többet ölünk, annál jobban rettegünk. Talán, ha ma letennénk a fegyvert, az ország harmadát legyilkolnák, a másik harmadát Szibériába vinnék, de még mindig maradna egyharmad, aki újra tudná építeni a maradék Magyarországot. De nem, mi nem tudunk kitörni ebből az ördögi körből, küzdünk. Ha szétvernek minket, hátravonjuk az erőinket és újrakezdjük. Mindezt azért, hogy Hitler úr ki tudja vonni a csapatait a Balkánról és minél több magyart vigyenek ki a Birodalomba, akik majd akkor is harcolnak a csatamezőkön és dolgoznak a földalatti gyárakban, amikor már egy talpalatnyi magyar föld sem maradt.

– Ha így látod, akkor miért nem adod fel? – tette fel István ezredszer is ugyanazt a kérdést.

– Magyar tiszt vagyok, nem tehetem le a fegyvert, hűséget esküdtem a hazámnak és a legfőbb hadúrnak, Horthy Miklósnak – válaszolta Gyula ezredszer is. – Te mit teszel, ha jön a kiürítési parancs?

– Én is megyek. Nem olyan magasztos elvek miatt, mint te, sokkal egyszerűbb okokból. Láttam Oroszországban, mi várna a családomra, ha a kezükre kerülne. Ettől mindenáron meg kell óvnom őket. Én értük fogok az utolsó pillanatig harcolni – válaszolta István.

– Akkor várjuk a parancsot és csomagolunk.

– Igen. Már nem a győzelemért, az eszmékért, csak a puszta túlélésért. Mert aki időt nyer, életet nyer. Mert minden nap, amit túlélünk, a hazánk, a családunk, győzelem a pusztulás felett.

A vörös vonalak napról napra egyre jobban fojtogatták Kárpátalját. Mindenki tudta, hogy bár az Árpád-vonal, egyedül ennek a háborúnak a történetében, ellent tudott állni az ellenségnek, a helyzet reménytelenné vált. Az a bizonyos „csakazértis”, ami a lelket tartotta minden egyes honvédben, egyre súlytalanabbá vált. Mindenki kitartott, de az a bizonyos tűz elhamvadt.

Október 14-én megkezdődött a keserű visszavonulás. A katonák teljesítették a parancsot, a földet, amit hónapokon keresztül védtek, hiába álltak hosszabb ideig ellent, mint a világbirodalom Franciaország a németek támadásának, végleg fel kell adniuk. A civilek egy része velük menekült, de a többség némán nézte, ahogy a rongyos, fáradt, sebesült hadsereg keresztülvonul a falvakon és városokon. István feladata ezekben a napokban az volt, hogy ellenőrizze ezt a néma gyászmenetet, amikor végleg eltemetik ezen a tájékon az ezeréves magyar világot. Csak egyszer kiáltott rájuk egy fiatalasszony:

– Magyarok, honvédek, ne hagyjatok magunkra minket!

De a megszólított magyarok, honvédek közül egyik sem tudott válaszolni, csak lehorgasztott fejjel vánszorogtak tovább, parancs szerint.

A kivonulás, ha lehet ilyet mondani, viszonylag szerencsésen zajlott, nem volt harcérintkezés az ellenséges erőkkel, csak néha húzott át felettük egy-egy rata és sorozta meg a visszavonulókat. Szemmel láthatóan az oroszok még mindig féltek a magyaroktól, óvatosan vették birtokba a kiürített területeket. Éjszaka egy bunkert szemlélt meg: ha lett volna elég hadianyag és akarat, és nem fenyegette volna őket a bekerítés, még hónapokig ellent tudtak volna állni. A túlparton már felfejlődtek Sztalin páncélosai, István a századossal, a bunker eddigi parancsnokával, egy bizonyos Győzővel, akinek Viktorról kellett magyarosítania a nevét még a gömbösi időkben, arról beszélgetett, ha lenne pár páncélöklük, micsoda pusztítást tudnának még végrehajtani közöttük...

De nem volt.

A százados teletöltette és bekapcsolta a generátort, magasfeszültség alá került a senki földjén leterített drótháló, ami szénné égetne minden gyalogost, aki megpróbálná idő előtt követni őket.

A százados megveregette a gépet.

– Ez a masina két-három óra egérutat biztosít nekünk. Addig talán biztonságba kerülünk.

– Biztonságba? – kérdezett vissza rezignáltan István.

– Igen. A következő találkozási pontig.

– Amit következő reggel adunk csak fel – tette hozzá rezignáltan István.

A százados fáradtan elmosolyodott:

– Higgye el, alezredes úr, ha az embereimmel egy éjszakát végig tudunk aludni és utána még valami reggeli-szerűséget is kapunk, az nekünk maga lenne a mennyország.

István irigykedve nézett a századosra. Egyszerű katona, aki, ha ellenséggel találkozik, harcol velük, nem gondolkozik ennek értelmén. Nincsenek álmatlan éjszakái, amikor a hadműveleti térképek szellemképei kísértenék. Ha van öt perce, leveti magát a priccsre, vagy akár a puszta földre és békében alszik, hiszen nyugodt a lelkiismerete: teljesítette a kötelességét.

Búcsút intettek a bunkernek és elindultak a kijelölt találkozási pont felé a néma és sötét vidéken át. A menet elején István a sofőrjével és a gépjárművel, hiszen a betegsége miatt segítség nélkül még most is alig tudott járni, mögötte a fáradt bakák vánszorogtak, a százados meg fel-alá lovagolt a menetoszlop mentén, hogy fenntartsa a rendet és lelket verjen az embereibe.

16. 1944. október 15, útban Ungvár felé

Másnap délben egy faluba érve órányi pihenőt engedélyeztek maguknak. István megpróbált kapcsolatba lépni a parancsnoksággal, de minden vonal foglalt volt, hiszen mindenki vándorolt, utasításokat várt, az országrész összes útja megtelt visszavonuló katonákkal, hozzájuk csapódó, menekülő civilekkel, és mind az információkat szomjazták. Csak a postahivatal ablakába kirakott rádió jelentette a kapcsolatot a külvilággal. A szpíker[28] éppen arról beszélt, hogy fontos közlés következik, minél többen hallgassák az adást, de István csak legyintett. Mi lehet fontosabb, mint ami körülöttük történik? A sebesültek, a halottak, a magukra hagyott civilek, a haldokló ország? Bármit is mondjon be a rádió, nem lehet valóságosabb, fontosabb, mint ez.

Hallótávolságra megállt a rádiókészüléktől és rágyújtott egy cigarettre. De még kettőt sem szívhatott, amikor meghallotta a jól ismert hangot... A rádióban Horthy Miklós, a Magyar Királyság kormányzója beszélt.

Amióta a nemzet akarata az ország élére állított, a magyar külpolitika legfontosabb célkitűzése volt a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak legalább részbeni megszüntetése a békés úton elérni kívánt revízió által. A Népszövetség működéséhez fűzött remények ezen a téren nem valósultak meg.

Az újabb világkrízis beálltakor sem idegen területek megszerzésének vágya vezette Magyarországot. A Csehszlovák Köztársasággal szemben sem voltak támadó szándékai, és nem háború útján kívánta a tőle előzőleg elvett területek egy részét visszaszerezni. A bácskai területre is csak az akkori jugoszláv kormányzat bekövetkezett összeomlása után vonultunk be saját véreink védelmére. A Románia részéről tőlünk 1918-ban elvett területekre nézve is az általa a tengelyhatalmaktól kért békés döntést fogadtuk el.

Magyarország a szövetséges államok elleni háborúban a geográfiai helyzetünk következtében reánk nehezedő német nyomás folytán sodródott bele, de ennek keretében sem voltak hatalmi céljaink, és senkitől sem akartunk elvenni egy négyzetméternyi területet sem.

Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a Német Birodalom ezt a háborút elvesztette. A hazájuk sorsáért felelős kormányzatok le kell hogy vonják ennek következményeit, mert amint azt a nagy német államférfi, Bismarck mondotta: egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán. Történelmi felelősségem tudatában meg kell hogy tegyek minden lépést abban az irányban, hogy a további felesleges vérontást elkerüljük. Olyan nép, amely egy már elveszett háborúban szolgalelkűséggel idegen érdekek védelmében utóvédharcok színterévé engedi tenni apáitól örökölt földjét, elvesztené a világ közvéleménye előtt megbecsülését.

Szomorúan kell megállapítanom, hogy a Német Birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte. Már hosszabb idő óta a magyar haderőnek egyre újabb és újabb részeit kívánságom és akaratom ellenére az ország határain túl vetette harcba. Ez év március havában pedig a Német Birodalom vezére, éppen a magyar haderő visszahozatalára irányuló sürgetéseim folytán, tárgyalásra hívott meg Klessheimbe, és ott közölte velem, hogy Magyarországot

[28] *bemondó*

német csapatok szállják meg, és tiltakozásom dacára ezt foganatosította azalatt, míg engem odakint visszatartottak. Egyidejűleg az országba benyomult a német politikai rendőrség is, és letartóztatott számos magyar állampolgárt, közöttük a törvényhozó testület több tagját, valamint akkori kormányom belügyminiszterét, és a miniszterelnök is csupán úgy tudta a letartóztatást elkerülni, hogy egy semleges követségre menekült.

A Német Birodalom vezérétől kapott arra a határozott ígéretre, hogy ha olyan kormányt nevezek ki, amely a németek bizalmát bírja, megszünteti a magyar szuverenitást ért sérelmeket és korlátozásokat, kineveztem a Sztójay-kormányt. A németek azonban nem tartották meg ígéretüket. A német megszállás védelme alatt a Gestapo az általa e téren másutt is követett módszerek alkalmazásával kezébe vette a zsidókérdésnek az emberiesség követelményeivel ellenkező, ismert módon való intézését. Amidőn a háború az ország határához közeledett, sőt azt át is lépte, ismételten megfelelő segítséget ígértek a németek, de ezt az ígéretüket sem tartották meg az ígért módon és mértékben. Az ország területét visszavonulásaik alkalmával fosztogatások és rombolások színterévé tették.

A szövetségi hűséggel ellenkező mindezen cselekményeiket azzal a nyílt kihívással tetézték, hogy a budapesti hadtestparancsnokot, Bakay Szilárd altábornagyot a belső rend fenntartása érdekében tett intézkedései közben a német Gestapo ügynökei egy ködös októberi reggelen, a rossz látási viszonyok felhasználásával, lakása előtt autójából kiszállásakor orvul megtámadva, elhurcolták. Ezt követően német repülőgépekről a mai kormányzat ellen lázító röpcédulákat dobáltak. Megbízható értesüléseket kaptam arra nézve, hogy német politikai színezetű csapatok erőszakos felfordulás útján az általam időközben kinevezett törvényes magyar kormány megbuktatásával saját emberüket szándékoztak uralomra segíteni, miközben az ország területét a Német Birodalom utóvédharcainak színterévé kívánták tenni.

Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetségessel szemben is, midőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, szabadságától, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy eddigi ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, s velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetek. Bízva igazságérzetükben, velük egyetértésben kívánom a nemzet jövő életének folytonosságát és békés céljainak megvalósítását biztosítani.

A honvédség elöljáróit megfelelően utasítottam, ezért a csapatok esküjükhöz híven, egyidejűleg kibocsátott hadparancsom értelmében az általam kinevezett parancsnokoknak kötelesek engedelmeskedni.

Minden becsületesen gondolkodó magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján.

És még kétszer megismételték a proklamációt. Állítólag Budapesten és az országban mindenki örvendezett, ünnepelték a békét, éltették a Főméltóságú Urat, de itt, az Isten háta mögötti kis kárpátaljai faluban a néma csend fojtogatta őket. Az egyik baka a századoshoz fordult:

– Akkor hiába volt minden? Hiába védtük a hazát hónapokon át és haltak meg a bajtársaink?

A százados lehajtotta a fejét és fegyelmezetten Istvántól kért eligazítást:

– Alezredes Úr, kérem, mindenáron lépjen kapcsolatba a parancsnoksággal, hogy mik a hivatkozott parancsok. Addig rendbe szedem az embereket, hogy haladéktalanul teljesíteni tudjuk azokat.

István visszament és miután hadbírósággal fenyegette meg a postamestert, nagy nehezen kapcsolatot tudott teremteni a feletteseivel, de ebben sem volt köszönet. Csak a vezérkartól kapott utasítást ismételgették, hogy a kormányzói szózatot nem szabad fegyverszünetként értelmezni, az ellenállást az oroszoknak folytatni kell további utasításig. Istvánban szörnyű gyanú támadt: a hadsereg szembeszáll Horthyval, a legfőbb hadúrral, akinek minden katona hűséget esküdött és folytatni akarja a harcot, polgárháborúba sodorva az országot?

Egy ilyen helyzetben mit ér az eskü, hogy a „Hazáért mindhalálig”? Ha most Budapest közelében lenne, átvehetné a parancsnokságot és a fővárosba vezényelhetné a katonákat, hogy támogassák a Kormányzót, de mit tehet itt, elvágva a világtól?

Ha most Horthyt puccsal eltávolítják, akkor kinek tartozik engedelmességgel? Az új vezetésnek, aki pusztulásba viszi az országot, vagy álljon át az oroszokhoz, de könnyen lehet, hogy akkor azok arra kényszerítik, hogy magyar testvérei ellen harcoljon? Mennyi bűnt kell elkövetnie a hazának ahhoz, hogy szabad legyen ellene fordulni? Egyáltalán elkövethet-e a haza annyi bűnt, hogy igazolható legyen az árulás? De haza-e még a haza, ha árulók és becstelenek kerülnek uralomra...?

– Alezredes úr, mi az utasítás? – szakította ki gondolataiból a százados.

– A további parancsok vannak érvényben. Induljunk erőltetett menetben a gyülekezési pont felé. Itt semmit sem tudunk tenni. Talán mire odaérünk, tisztázódik a helyzet.

– Hál Istennek! – sóhajtott fel a százados.

– Tessék? – esett ki felettesi szerepéből István.

– Féltünk, hogy azt mondja, hogy induljunk keletre, hogy megadjuk magunkat az oroszoknak. Félek, akkor lázadás tört volna ki, amit csak nagy véráldozatok árán tudtunk volna megfékezni.

– Nem, a parancs egyértelmű: nyugatra tartunk. És amíg felsőbb irányítás alá nem kerülünk, személyesen megtiltom a felkoncolást[29]. Minden esetben.

– Még dezertálás esetén is? – kérdezett vissza a százados.

– Még abban az esetben is. Elegen haltak már meg ebben az őrült háborúban. Most a legfontosabb cél, hogy amit és akit csak lehet, megőrizzünk. Ha akar, majd a gyülekezési ponton feljelenthet ezért a parancsomért, de addig is, engedelmeskedjen!

– Igenis, alezredes úr! – tisztelgett a százados, s a formális válasz elrejtette gondolatait.

[29] *kivégzést*

17. 1944. október 16.: új zászlók, új eszmék

Erőltetett menetben másnap érkeztek meg a találkozási pontra. István bement jelentést tenni, de az ezrediroda már teljesen más volt, mint amit néhány napja itt hagyott. A falakon már csak üres foltok jelezték, hogy hol voltak a Kormányzó, Horthy Miklós képei, minden második tiszt hungarista karszalagot viselt és amikor beszámolt az elvégzett feladatról, úgy kérdezték ki, mintha vallatáson lenne. A bizalmatlanság bűze mérgezte a levegőt. István a végén elveszítette a türelmét és rászólt a kihallgatójára:

– Alezredes vagyok, harcoltam a Don-kanyarban és részt vettem az Árpád-vonal védelmében, követelem a rangomnak megfelelő bánásmódot!

A tiszt, akinek bár a rangja alacsonyabb volt, de a karján már ott díszelgett a piros-fehér szalag, nyeglén vágott vissza:

– Ne kérjen, ki magának semmit! Itt már új szelek fújnak. Az öreg tengerészt már szélnek eresztették, Szálasi kézbe vette a dolgokat és minden árulást, ami miatt eddig erőtlenek voltunk, kíméletlenül felszámol!

– A feletteseim igazolhatják, hogy minden parancsot a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítettem! – István nem tudta, hogy mi háborítja fel jobban: amit mondtak neki, vagy az a perfid hangnem, ahogy az ország legfőbb hadurát csak „öreg tengerésznek” aposztrofálták.

– Maga csak ne hivatkozzon erre a judeo-bolsevista bagázsra! Egy viperafészket kell itt Kárpátalján kifüstölnünk.

– Követelem... – próbált ellenkezni István, de beléfojtották a szót:

– Maga itt nem követelhet semmit! Az I. Magyar Hadsereg parancsnoka, Dálnoki Miklós Béla is átszökött a kommunistákhoz, nem csoda, hogy eddig folyamatos hátrálásban voltunk! A másik hadseregparancsnokot, Veres Lajost szerencsére sikerült letartóztatnia német fegyvertársainknak, de a miniszterelnököt is számon kérjük, hogy árulhatta el a Führert! Úgyhogy nekem itt ne érzékenykedjen, hanem számoljon be mindenről, amit tett vagy nem tett az elmúlt években!

– Én...

– További intézkedésig nem hagyhatja el a körletet. Végeztem, leléphet! Egyelőre nem tartóztatjuk le, tekintse ezt jóindulatunk jelének.

István tisztelgett, de mielőtt elhagyhatta volna a helységet, rákiáltottak:

– A fegyverét!

Ebben a pillanatban úgy érezte, megsemmisült. Amióta felesküdött, a pisztolya mindig vele volt, ez volt tiszti rangjának, a szolgálatának a jelképe. Ha ezt elveszik tőle, nem lesz több, mint egy egyenruhás civil, akit bárki büntetlenül megalázhat, akivel azt lehet tenni, amit akarnak, aki elveszítette a férfiasságát. A pisztoly volt a szolgálat: amikor kellett, a Donnál ezzel vezényelt rohamot, ezzel lőtt az ellenségre. És most elveszik tőle.

Mintha mázsás súlyt kellett volna megemelnie, vontatott mozdulattal rakta az asztala a fegyverét és a másik szemébe nézett.

– Remélem, az ellenséggel szemben is használni fogja, nem csak a bajtársaival szemben.

A kihallgató arca elvörösödött, de amikor István szemébe nézett, belészorult a szó.

A folyosón rágyújtott egy cigarettre és kinézett az ablakon: az udvaron éppen a nyilaskeresztes zászlót húzták fel. Már semmi sem maradt abból a hazából, aminek a védelmére felesküdött.

Valaki a háta mögül rákiáltott:

– Kövessen!

Gépies mozdulattal eldobta a csikket és megfordult: Gyula volt, régebben a barátja. De úgy látszik, ez is elmúlt, mint annyi minden más. Gyula megfordult és elindult, István engedelmesen követte az irodájáig. Amint belépett, Gyula bezárta az ajtót, odalépett hozzá és átölelte:

– Hála Istennek, hogy megtaláltalak! Attól féltem, hogy letartóztatnak, mielőtt közbe tudnék avatkozni.

– Mi történt itt? Tegnap, amikor meghallgattam a főméltóságú úr proklamációját, de nem kaptunk semmilyen parancsot a végrehajtásról, sejtettem, hogy valami rossz készülődik, azonban amit itt találtam, mindent alulmúlt.

– Röviden, szabotázs és árulás. A németek előre tudtak mindenről, az egyetlen esélyünk a kiugrásra az lett volna, ha mint a románok, egy csapásra levágjuk a hidra fejét, de Horthy, a régi vágású úriember magához hívatta Veesenmayert, Hitler tejhatalmú megbízottját, hogy előre tájékoztassa. A német kommandósok persze ugrásra készen várták ezt, akcióba lendültek és órák alatt átvették a hatalmat – tájékoztatta Gyula a barátját az elmúlt nap eseményeiről.

– És a honvédség? Nem kelt a legfőbb hadúr védelmére, mint júliusban?

– Nem. A vezérkar visszatartotta a parancsokat, amiket a csapatoknak küldtek volna, így a hadsereg tétlenül nézte, hogy sírjába szálljon a magyar királyság. Hitler kinevezte Szálasit az ország élére, aki valami ősgyepüről fantáziál.

– És senki nem mondott nemet erre az őrületre?

– Mindenki félti az életét. Az országgyűlés még húzza az időt, hogy ne kelljen minden címet megadnia Szálasinak, amit követel, de mindenki tudja, hogy előbb-utóbb úgyis beadják a derekukat. Csak mórikálják magukat. A viceházmesterek, akik eddig legfeljebb, ha a vurstliban láttak puskát, persze most úgy érzik, eljött az ő idejük. Tisztogatásba kezdtek, mindenhol ellenségeket szimatolnak. Még a katonák között is.

– Ezért fogadtak engem így?

– Igen. Pár óra alatt mindenkiről ítéletet mondtak, ellened is sokan vallottak, így rákerültél a listájukra.

– Én? Tudod, hogy sohasem politizáltam.

– Igen, te is. Nem helytelenítetted a zsidók begyűjtését? Nem beszéltél arról, hogy ez a háború reménytelen?

– De csak szigorúan baráti körben.

– Nos – tárta szét a kezét Gyula –, ezek a barátaid jelentettek fel.

– Ilyen mélyre süllyedtünk, hogy a barátainkban sem bízhatunk?

– Mindenki fél.

– De akkor sem értem, miért baj, hogy ezeket mondtam. Minden normálisan gondolkodó ember így látja.

– Látod, pont ez a baj. Hogy gondolkodtál. Egy demokráciában, amiben eddig éltünk, nincs nagyobb kincs, mint a gondolkodó ember, de a szocializmusban, mindegy, hogy nemzeti vagy nemzetközi, aki gondolkodik, már gyanús. Ott a parancsot gondolkodás nélkül végrehajtó alattvalókra van szükség.

– Látom, azért te megtaláltad ebben a rendszerben is a helyedet – mutatott István a barátja zubbonyán virító nyilas karszalagra alig titkolt megvetéssel.

– Nézd... – jött zavarba Gyula. – Erre két dolgot tudok mondani. Az egyik, hogy ha nem működünk együtt ezzel a rendszerrel, akkor a habzó szájú csőcselék döntene mindenről, és hidd el, akkor nem sok túlélő maradna. Belülről kell fékezni őket.

– És mi a másik indokod?

– Az, hogy akárhogy is, de most ez a banda az ország hivatalos vezetése. Katona vagyok, engedelmeskednem kell. Ha meg akarjuk állítani a vörös hordákat, vagy legalább lassítani az előretörésüket, harcolnunk kell és ezt csak a jelenlegi hungarista hatalom mellett tehetjük meg. Rühelled őket? Nálam jobban nem nézi le senki sem őket. Megfulladok, hogy nem köphetem le őket, csak gyűlik a nyál a számban. Mégis, kompromisszumot kell kötnünk és nem törődve azzal, hogy milyen zászló alatt, de harcolnunk kell a hazáért.

– Ez még ugyanaz a haza? Haza még egyáltalán?

– A haza mindig ugyanaz. Gondolj a mi életünkre. Én még a Monarchiában, a fekete-arany színek alatt kezdtem szolgálni. Aztán hűséget esküdtem Károlyinak, mert igaz, hogy romlásba döntötte az országot, de akkor ő jelentette a legitim felsőbbséget. Aztán szolgáltam a kommün alatt is, mert azok próbáltak meg legalább valamit tenni az ország területi épségéért. Aztán jött egy majdnem negyed évszázados kegyelmi időszak, amikor a sajátomnak érzett zászló alatt szolgálhattam egy olyan hatalmat, amivel azonosulni tudtam. Most ez a hatalom megbukott és új zászló alatt kell szolgálnom. De ugyanazt a hazát.

– Nem látod, hogy egyre mélyebbre süllyedünk? Hogy lépésről lépésre hátrálunk, mindig elvesznek tőlünk valamit, mindig lemondunk valamiről és a végén már meggyőződésből szolgáljuk a minket leuraló birodalmakat? Hogy már semmi sem maradt abból, amire egykor esküt tettünk?

Gyulán látszódott, hogy nem tud mit felelni erre, ezért berekesztette a vitát.

– Most nincs időnk filozofálni. Nézd, én ezt az utat választottam, de tudom, hogy erről nem tudlak meggyőzni, ezért menekülnöd kell.

– Menekülnöm?

– Miért, meg akarod várni, hogy felálljanak ezek a nemzeti számonkérő székek és ők ítélkezzenek feletted? – kérdezett vissza Gyula.

– Van más megoldás is?

– Igen. Kiállítottam neked a parancsot, hogy Ungvárra menj, ebben a felfordulásban senki sem fogja ellenőrizni, elég, ha felmutatod. Ott senki sem fog keresni. Nézd, a szovjetek megegyeztek a csehek-

kel, hogy Kárpátalját vissza fogják nekik adni, talán nem lesz akkora vérengzés, mint máshol. Pár hetet bujkálsz, aztán jelentkezel a cseheknél. Legrosszabb esetben kapsz pár év börtönt, de ez még mindig jobb, mint Szibéria.

– Nem túl biztató kilátások.

– Valóban. De még mindig jobb, mintha a nyilasok akasztanának fel, vagy a ruszkik deportálnának. Szerencsére, a vonatok még járnak, el tudsz jutni odáig.

– Köszönöm – szorította meg pillanatnyi töprengés után Gyula kezét. – Nem fogom tudni sohase meghálálni.

– Vigyázz a gyerekeidre. Nekem elég ennyi hálaként. Ha lesz még jövőnk, ők jelentik azt.

– Ígérem. Most már csak ez maradt nekem.

És még egyszer, érezték: utoljára az életben, kezet fogtak.

18. 1944. október 17: „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország…”

A vonat tele volt menekülőkkel, de a fortyogó anarchiában is tekintélyt parancsolt a tiszti egyenruha, nem kérdezősködtek az állomáson, még ülőhelyet is kapott. „*Az úr a pokolban is úr*”, mormolta magában. Hogy elűzze gondolatait, elővette az irattárcáját, hogy rendezgesse a papírokat, nehogy egy igazoltatásnál árulkodó dokumentek kerüljenek elő. Hiszen az új rendszerben, ezt már pár óra alatt is megtanulta, elegendő a puszta gyanú is az ítélethez, nem vesződnek a hosszadalmas bizonyítási eljárással. Egy kávéházi számla is elegendő egy detektívnek, s máris felhúzzák az első lámpavasra.

Az iratrendezés közben kezébe akadt egy régi családi fotó. Még a békeidőben készült, virágok között álltak, rajta a lezseren viselt uniformis, Ilonán könnyű nyári ruha... Milyen boldogan néztek akkor a fényképezőgép lencséjébe! Mint akik hisznek az életben és tudják, hogy boldogság vár rájuk. Mi történt velük? És mi történt az országgal? Van-e most Magyarországon, aki így tudna mosolyogni, mint akkor ők?

– Alázatos tiszteletem, alezredes úr! – köszönt rá egy fiatalember, cseppet sem katonásan.

– Iván!? Mit keres itt? És hol az egyenruhája?

– Hogy a kérdésére válaszoljak: otthont keresek.

– Otthont?

– Igen. Mielőtt elértünk volna a gyülekezési ponthoz, a százados úr összehívott minket, és arról kezdett szónokolni, hogy a haza elveszett, Kárpátalja többet már nem magyar. Becstelenség lenne, ha az itteni polgárokat arra kényszerítené, hogy tovább szolgáljanak a magyar honvédségnél, aki haza akar menni, menjen haza inkább és ott várja be az új hatalmat, de vegyen civil ruhát, mert akit egyenruhában fognak el, azt a mieink felkötik, mint katonaszökevényt, az oroszok meg viszik hadifogságba. A civileket, mondta megvetéssel a hangjában, békén hagyják.

– Igaza volt, már ő is temeti Magyarországot – bólintott beletörődően István.

– Engedje meg, alezredes úr, de én itt élek nemzedékek óta. A magyar világot már annyiszor temették, de valahogy mégiscsak megmaradt. Gondoltam, csak maradjon, aki ezt ki tudja várni, ezért jobb, ha életben maradok, így éltem az engedelemmel. És hazaindultam, az én drága Ungdarócomba, ahol minden zugot ismerek. Volt még egy kis hitlerszalonnám, becseréltem civil gúnyára, s olyan szabadnak érzem magam, mint a madár!

– Ugye tudod, hogy mindketten katonaszökevények vagyunk, hazaárulók? Azonnal felkoncolandók.

– Ahogy elnézem, ennek az új hazának nincs nagyon szüksége ránk, hacsak nem, mint akasztófavirágokra, de erről a magam részéről lemondanék. No, de búcsúzom is, nemsokára lassít a vonat, le kell ugranom.

– Leugrani a mozgó vonatról?

– Hát, civil gúnyám van, de papírjaim azok nagyon nincsenek, sőt egyáltalán nem, az állomáson pedig biztosan igazoltatnak.

– No, nehogy kitörd a nyakadat, csak azért, hogy elkerüld az akasztást, inkább gyere velem. Az egyenruhának még ebben a felfordulásban is tekintélye van, kiviszlek az állomásról és onnan már könnyebben hazajutsz.

– Nagyon köszönöm, alezredes úr! Higgye el, meg fogom hálálni a jóságát.

Az egyenruha a vasútállomáson is megtette a hatását, szó nélkül átmentek az ellenőrzésen, pár utcával arrébb Iván búcsút intett és a faluja felé indult.

Ungvár az októberi napsütésben haláltáncát járta. Akik ’38 után költöztek a városba, most csomagoltak és megpróbáltak jegyet szerezni a nyugatra induló vonatokra, a régi lakosok közül a magyarok vagy magyar érzelműek vásároltak, csillagászati összegeket fizetve egy kis cukorért vagy lisztért, hiszen bizonytalan idők jönnek. Mások a vidéki rokonokhoz tartottak, abban a hiú reményben, hogy ott könnyebb lesz túlélniük. A hivatalokban papírokat válogattak: ami fontosnak tűnt, faládákba dobozolták, ami meg nem, elégették. István elgondolkozott azon, hogy a magyar világ hat éve alatt mennyi hivatalos papírt gyártottak le. Elmosolyodott arra a gondolatra, hogy ha ezekből az aktákból építettek volna falat a határokon, az oroszok talán sohasem tudnának áttörni.

Egyszer csak furcsa hang ütötte meg a fülét. Egy régen hallott dal volt:

Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország,

Gyönyörűbb, mint a nagyvilág...[30]

[30] *A dal, mely a Horthy-korszakban szinte nem hivatalos himnusznak számított, teljes szövege:*

Hol szőke sellő, lenge szellő, játszik a Tiszán,
Ott él egy nép, legendák népe, ott az én hazám.
Hol hősi vártán őrzi álmát hű Csaba vezér,
Ki csillagoknak égi útján vissza-visszatér.

Hogy jön, szívünk várva várja!
S, hogy felzeng a trombitája!

Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország,
Gyönyörűbb, mint a nagyvilág!
Ha zeng a zeneszó, látom ragyogó, szép orcád.
Táltos paripákon odaszállunk, haza hí´ fű, fa, lomb, virág!
Úgy sír a hegedű, vár egy gyönyörű szép ország!

Ott dalos ajkú mind a lány, mert dal terem a fán,
És délibábos tündérkastély leng a vén Tiszán.
A rónaságon hét határon száll, repül a szél;
Huszárok kedve éri csak be, hogyha szárnyra kél.

Ahogy zeng a trombitájuk,
Nincs tán hét világon párjuk.

Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország,
Gyönyörűbb, mint a nagyvilág!
Ha zeng a zeneszó, látom ragyogó, szép orcád.
Táltos paripákon odaszállunk, haza hí´ fű, fa, lomb, virág!
Úgy sír a hegedű, vár egy gyönyörű szép ország!

A hang irányába nézett: valaki egy gramofont rakott ki az ablakba. Igen, ismerte fel a helyet: ez az a cukrászda, ahol Ungvárra költözésük után olyan finom habos kávét ittak. Legalább ez megmaradt. Semmi sem változott, csak a napi ajánlat helyett a táblára azt írták: „*végkiárusítás*". Cseppnyi csendes sziget az őrületben, gondolta István, és mivel félt hazamenni, hogy mit talál otthon, hát belépett.

– Parancsoljon, alezredes úr! – lépett hozzá a tulajdonos, egy sovány öregúr.

– Egy kávét szeretnék kérni, de csak pengőm van – mentegetőzött István.

– Kérem, ma minden ingyen van – válaszolta az öreg.

– Nem fogadhatom el.

– Kérem, kinek tartogassam a készleteimet? A muszkának? A cseheknek? Inkább ingyen odaadom a magyaroknak. Még egy-két napig kitartanak, addig hadd őrizzem ezt a kis magyar világot. Aztán úgyis vége.

István leült az egyik asztalhoz, s míg a tulajdonos a kávét főzte, önkéntelenül is dúdolni kezdte a dallamot.

Táltos paripákon odaszállunk, haza hí´ fű, fa, lomb, virág!

Úgy sír a hegedű, vár egy gyönyörű szép ország!

– Parancsoljon – tette elé finom porcelánban a fekete lét a tulajdonos. – Sajnos csak pótkávéval tudok szolgálni, de remélem, a harcban megfáradt vitéz úrnak ez is jól esik. Mondja, lehet már tudni valamit arról, mikorra érnek ide az oroszok?

– Óvatosan jönnek, még talán van néhány napja, hogy elmeneküljön.

– Ugyan, kérem, hova? – legyintett az öregúr. – Akárhová mennék, utolérnének. És mi várna ott rám? Ezek sem sokkal jobbak, mint amazok – István észrevette, hogy csak körülírva meri említeni a nyilasokat – , akkor már inkább itt halok meg, ahol élek.

– Talán igaza van. Jobb maradni. Nem lehet mindig menekülni. Valahol meg kell vetnünk a lábunkat. És itt miért lenne rosszabb, mint máshol?

– Tökéletesen igaza van! Én is éppen így gondolom. Itt nyugszik a feleségem is, ha itt halok meg, legalább mellé fektetnek. Végtére is... – amikor itt tartott, hirtelen dörömbölés szakította félbe a beszélgetést, majd egy cingár fiatalember jelent meg az ajtóban:

– Mi ez a zsidó métely itt?

A tulajdonos udvariasan, de minden alázat nélkül fordult szembe a betolakodóval:

– Kérem, ez egy tiszta keresztény üzleti egység, amennyiben szükséges, a megfelelő hivatalos eljárásban fel tudom mutatni az ezt igazoló okmányokat – válaszolta, alig észrevehetően megnyomva a „*hivatalos*" szót. A suhancot ez nem hatotta meg:

– Ma már kitörölheti a papírjaival a... Ha maga keresztény, akkor minek játszik zsidó zenét?

– Kérem, én csak kereskedelmi forgalomban kapható gramofonlemezeket játszok le. Méltóztassék belehallgatni...

– Mától ez a dal tilos. Nem tudta talán, hogy a zsidóktól származik?[31] Ezek mételyezték és zsákmányolták évtizedeken keresztül a magyar népet.

Egy pillanatra elhallgattak, miközben a lemez újra oda ért: „*sír a hegedű, vár egy gyönyörű szép ország*", de a tulajdonos hidegen visszakérdezett:

– Tud erről, kérem mutatni valami hivatalos iratot?

A fiatalember arca elvörösödött, lekapta a válláról a fegyvert és a puskatussal rácsapott a lemezjátszóra: – Itt a hivatalos papírja!

István önkéntelenül is az üres pisztolytáskájához kapott, de a fiú már ráfogta a fegyvert:

– Bácsi – kezdte gúnyosan – , ne kapkodjon, mert még magát is le találom lőni. Azt hiszi, nem tenném meg? Vegye tudomásul, hogy magukból még jobban elegünk van, mint a zsidókból. Maguk vezették húsz éven keresztül az országot, egzecíroztattak állandóan, maguk miatt rohadt itt meg minden! A maguk idejében minden a grófok és a zsidók kezében volt! Maguk miatt voltunk a hárommillió koldus országa! De most a mi kezünkbe került a hatalom, Szálasi is megmondta, mi állítjuk meg a zsidókat és a bérenceiket!

István némán a suhanc szemébe nézett: – Takarodjon!

A nyilas a fegyverét feléje szegezte, de aztán jobbnak látta, ha kihátrál az ajtón, de hogy méltóságát megőrizze, még visszakiáltott: – Visszajövünk és elbánunk magukkal!

István bocsánat kérőleg fordult az öreghez:

– Sajnos ezek elvették a pisztolyomat, különben móresre tanítottam volna...

– Ezek mindent elvesznek... – térdelt a földön a másik, miközben szedegette össze a lemezjátszó darabjait. – Kinek ártott ez a dal? Tudja, a cseh megszállás alatt, a csempészektől aranyárban vettem meg ezt a lemezt és a feleségemmel mindig ezt hallgattuk. Kemény asszony volt, még akkor sem sírt, amikor a fiunkat elvitte a tífusz, de mindig megkönnyezte ezt a dalt. Sajnos szegény nem élte meg a magyar világot, de most már hálát adok Istennek, hogy elment közülünk...

[31] *A dalt a nyilas korszakban, szerzőinek zsidó származása miatt betiltották. A dal szövegíróját, Kulinyi Ernőt munkaszolgálatra hurcolták, majd 1945 februárjában Ausztriában halt meg.*

19. 1944. október 17.: „otthon”

Amikor belépett a lakásba, a felesége a konyhából szólt ki:

– Isten hozta, mindjárt kész a vacsora.

– Megjöttem...

– Tudtam, hogy meg fog jönni – lépett ki Ilona a konyhából és megölelte férjét. – Azt ígérte, hogy megjön, és tudom, nincs az a világháború, ami miatt a férjem ne tartaná be az ígéretét.

– És ha egy kóbor lövedék eltalált volna? – kérdezte nevetve István

– Nincs az muszka golyó, ami a férjem makacs fejében kárt tudna tenni – simogatta meg nevetve férje arcát. – De Gyula is üzent, hogy várjam magát, meleg étellel és civil ruhával, így már csak az volt a kérdés, hogy melyik vonatra fér fel. Mosakodjék meg és... – de Ilona nem tudta befejezni a mondatot, mert a két gyerek ordítva kirohant a szobából, s a meghittség átadta helyét a viszontlátás örömének.

A vacsorán látszódott, hogy a *„Húsos ételek hústalan napokra”* című füzetke alapján készítette Ilona, amit a magyar háziasszonyoknak adtak ki, hogy háborús időkben is ízletes étellel várják haza a munkában és harcban megfáradt férjeiket. A vacsora végén még haditortát is felszolgált az asszony, amiről a köznyelv azt mondta, hogy nincs benne tej, tojás és köszönet, mégis, ehhez képest ízletes volt. István hálás volt feleségének, hogy ezekben az őrült időkben normális órákat élhet meg vele.

Este, mikor végre nyugodtan tudtak beszélgetni, az asszony feltette neki a kérdést:

– Hogy döntött? Megyünk, vagy maradunk?

– Maradunk.

– Akkor maradunk... – sóhajtott halkan a nő. – Ha így döntött, biztos megvolt rá az oka.

– Igen. Eddigi életünk jó része a kommunistáktól való félelemben telt, minden tettünket ez indokolta, minden bűnünk alól ez adott feloldozást. Nem tudunk tovább menekülni, szembe kell néznünk a félelmeinkkel.

– Ha belehalunk is?

– Nézze, egyértelmű, hogy nem csak az ezeréves Magyar Királyságot ítélték halálra, hanem azt a majdnem Magyarországot is, amit az elmúlt években felépítettünk. Kárpátalját, mint a többi visszacsatolt területet, elveszik tőlünk és a szovjet ígérete szerint visszaadják a cseheknek. Csehszlovákia a szövetségesük, talán itt nem lesznek olyan vérengzések, deportálások, mint az ellenségnek tekintett Magyarországon, vagy a Német Birodalomban, még ha el is tudnánk vergődni addig. És ne felejtse el, hogy katonatiszt vagyok: ha nyugaton esem fogságba, egyértelműnek fogják tekinteni, hogy a nyilasokat szolgáltam, felhúznak az első lámpavasra – sorolta István egy lendülettel.

– Szóval, itt talán túléljük, míg máshol biztos lenne a pusztulás?

– Nem akarom önt illúziókba ringatni. Én magyar tiszt vagyok, tehát a megszállók képviselője, rajtam valószínűleg bosszút állnak, azért, hogy a betonerősnek hirdetett Csehszlovákiájuk kártyavárként

omlott össze, de a csehek mégiscsak európai kultúremberek, nem hiszem, hogy a civil lakosságon állnának bosszút. Lehet, hogy máshol is túlélnénk a háborút, de úgy gondolom, itt a legjobbak az esélyeink. Legalábbis önöknek.

– Nem fogadhatom el, hogy feláldozza magát értünk.

– Nem csak önökről van szó, hanem rólam is. A haza, a Kormányzó azt akarta, hogy itt szolgáljak, itt álljak helyt. A legitim hatalom most akadályoztatva van, a nyilas csürhét nem fogadom el annak, így az utolsó parancs marad érvényben: maradni. Hogy bármi is jön, néggyel több magyar legyen Kárpátalján. És belefáradtam a retirálásba is. Ezer kilométert hátráltam a Dontól, de mindig azt mondtuk, hogy a magyar határon megállítjuk a ruszkikat. És most itt vagyunk, a honvédség kiüríti a területet. De én nem! Maradok, kitartok, még akkor is, ha ennek a szónak: „kitartás", a hivatalos lózungok elveszik a becsületét.

– Értem. Akkor a becsület és a józan ész egyaránt a maradás mellett szól.

– Igen. De ígérem: mindig az önök biztonsága lesz az első.

– Nekem ez nem elég – vetette ellen az asszony –, én azt akarom, hogy mindannyian biztonságban legyünk.

Milyen őrült dolog is a háború, gondolta István, miközben éjjel a fürdőszobából kiszűrődő neszeket hallgatta. Milliók halnak meg, menekülnek el, de még van villany, víz, telefon és a vonatok is járnak még. Sőt, még a cukrászda is nyitva van. Tudjuk, hogy pár napon belül mindez a múlté lesz, élvezzük hát a jelent!

Az asszony is hasonlókra gondolhatott, mert a vízcsobogás ellenére kihallatszott, ahogy énekel:

Minden elmúlik egyszer,
Minden végéhez ér,
de minden december új májust ígér...

20. 1944. október 18-19. Búcsú

Egy pillanatnyi csend ölelte körül otthon, de a történelem nem állt meg, kíméletlenül gördült előre, mindent maga alá temetve. Reggel már elterjedt a hír a városban, hogy a Vörös Hadsereg elkezdte birtokba venni az Árpád-vonal üresen hagyott állásait. Bár számítottak erre, mégis döbbenetes volt erre ébredni. Hiába plakátozták tele a várost, hogy „kitartás", „helytállunk", hogy csak átmenetileg adják fel a várost, mindenki tudta, hogy valami végleg véget ért. A pályaudvaron tömegek várták, hogy vonatra szállhassanak, de a „hadianyagok" elsőbbséget élveztek. Botrányos esetek is előfordultak, volt, hogy helyi potentátok a bútoraikat is fel akarták pakolni, de ez már a hungarista közigazgatásnak is sok volt és intézkedtek.

Szívszaggató jelenetek zajlottak le az utcákon: a katonák, akiket nyugatra vezényeltek, de családjuk, földjük, otthonuk idekötött, búcsúztak szeretteiktől... Sejtették: aki megy, aki marad, mind a halál útjára lép.

István ezt a napot a lakásban töltötte, mint *de facto* katonaszökevény nem mert az utcán mutatkozni.

– Ronda temetése ez a magyar világnak – gondolta csendben.

19-én Vincze András, a kormányzói biztos megtartotta utolsó értekezletét Ungváron. Már nem számított, mit határoznak, milyen jegyzőkönyv születik, csak a tény: „*utolsó*". És amikor berekesztette az ülést, jogilag is lezárt egy korszakot.

Az este már csendesebb volt: aki menni akart, elment, aki maradt, de ez utóbbiak már nem mertek semmit sem tenni, csak vártak. István sétálni indult, már nem félt a járőröktől. A közigazgatás mindenestül köddé vált.

Közben arra gondolt, hogy a Don-kanyarból már ismerős számára a kép: az üresség. A régi hatalom kivonult, az új még nem érkezett meg. Eszébe jutott, hány fényképet is készített a keleti fronton. Ha lenne fényképezőgépe... Talán még meg tudná örökíteni ezt a pusztulást az utókornak. De ugyan, miért? Lesz-e még utókor, akit érdekelne a magyar világ kongó pusztulása? És szabad lenne-e egyáltalán megörökíteni? Nem lenne-e ez hullagyalázás? Eszébe jutott a nagyapja. Kisgyerek volt, amikor meghalt, de anyja kézen fogta és odavezette a kihűlt testhez. Gyerekfejjel nem értette, hogy hová lett az életteli vidámság, amivel nagyapja még néhány hete is mesélt neki. Most csak ott feküdt előtte egy élettelen valami, ami külsőleg hasonlított szeretett nagyapjára, de pont az hiányzott belőle, amit szeretett.

Most ilyennek látta Ungvárt is. Az utcák, a házak még a régiek voltak, de az élet már eltűnt. Ronda csendben kezdett oszlásnak indulni minden.

Vajon hány zsidót deportáltak? Vajon hányan estek el eddig is a fronton? És hányan menekültek el? Csoda, hogy üres ez a város? Nem inkább az a csoda, hogy maradt még pár magyar, aki tanúja lehet a végpusztulásnak?

Felnézett: a cukrászda előtt állt. Most már másik tábla lógott kint: „*Áruhiány miatt zárva*". Nem törődött vele és belépett: az öreg azt ígérte, itt marad, hátha tud vele váltani pár szót. Néhány magyar szót. Az üzletben sötét volt, csak a nyitott ajtón áramlott be némi fény, nem is vette észre azonnal a pult mögött lógó testet.

Azonnal odarohant, de a test már kihűlt. Ennek már nem kell orvos, legfeljebb pap... Levágta és lefektette a földre. Furcsamód nem érzett semmit sem. Az öreg ünneplő ruhában volt, nem valószínű, hogy a nyilas suhanc tért volna vissza, hogy bosszút álljon a megaláztatásáért, ő maga választhatta ezt a véget. Körülötte széttört gramofonlemezek hevertek: magyar nóták, operettek, minden, ami a cseh megszállás alatt a hazát jelenthette neki.

A pulton, mintha csak üzenni akart volna a világnak búcsúzóul, az összetört lemez darabjai: Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország...

Így kellett lennie. Öreg volt, tudta, hogy még egy megszállást nem élne túl. Hogy kivárja a talán soha vissza nem térő magyar világot. István sok halált látott, már nem tudott megrendülni, mert arra gondolt, hogy vajon az életben lévőkre milyen sors várhat... Elmondott érte egy imát, s elhatározta, hogy a parókián bejelenti az eseményt. Az egyházak talán még működnek...

Útban a templom felé látta, hogy az utcán még lobognak a kidobált papírokból rakott tüzek. István megállt az egyik előtt. Valaki éppen egy fényképet dobott rá, büszke tartású magyar katonatiszt tisztelgett egy lengyelnek. Milyen boldogok és derűlátók is voltak akkor! De hamarosan minden irat, minden fénykép vádponttá fog válni...

Nem is kellenek nekünk az oroszok, mi magunk égetjük el az emlékeinket, fosztjuk meg magunkat a múltunktól. Halkan fütyülni kezdett egy indulót, amit még ’38-ban unalomig játszottak:

Hazánk része, Kárpátalja, köszöntünk!
Újra magyar és boldog lesz a földünk!
El nem vehet senki tőlünk majd többé,
Miénk voltál és az is leszel örökké!

Milyen könnyen is mondtuk nemrég, hogy „soha” és „örökké”... Mint a szerelmes kamaszok.

És annyit is értek a szavak.

21. 1944. október vége: csont a földön

A város némán várta az elkerülhetetlent. Hírek szállingóztak: a szovjetek harc nélkül vették birtokba egymás után a településeket. 25-én Nagyszöllősre és Husztra került fel a vörös zászló. 26-án Munkács veszett el, ahol évszázadokkal korábban Zrínyi Ilona tartott ki négy éven át a császári seregekkel szemben. És minden ellenállás nélkül, 28-án bevonultak az utolsó két nagyobb városba is, Ungvárra és Beregszászra is. Bár nem messze, Csap–Kis-Téglás–Rát–Gálocs–Ungtarnóc–Bortfalva vonalon még folytak a harcok, Kárpátalja lényegében szovjet kézbe került.

Mivel a város harc nélkül esett el, az első napok viszonylag békésen teltek. Az oroszok díszsortűzzel ünnepelték, hogy már övék volt „*a Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Kárpátontúli Ukrajna fővárosa*", ahogyan rosszat sejtetően fogalmaztak. Az egyezmény, mely szerint ez a terület Csehszlovákiához tartozik, hivatalosan még érvényben volt, de a propaganda már azt hangsúlyozta, hogy ez voltaképpen ukrán föld...

Ezekben a hetekben furcsa, négyes világ jött létre. Legfölül volt a szovjet katonai közigazgatás, a Vörös Hadsereg parancsnoksága, gyakorlatilag mindenben ők döntöttek. Látszólag övék volt a főhatalom, valójában csak látható karjai voltak a láthatatlan Belügyi Népbiztosságnak, a mindenki által rettegett, láthatatlan NKVD-nek...

Jelen volt a Huszt központtal működő csehszlovák adminisztráció is, de gyakorlatilag semmilyen funkciót nem láttak el, mégis ők jelentették a reményt arra, hogy a harcok elcsitultával mégis egy polgári életforma alakulhat ki. A magyarok és a ruszinok nem egy ilyen világról álmodtak, de mégis, a megismert cseh rossz messze jobb volt, mint a rettegett kommunizmus. Sokan azok közül, akik korábban meggyőződéssel álltak a magyar világ mellé, most a cseheket támogatták. Ahogy maguk között mondogatták: magyaránt már nincs megoldás, bárcsak csehül állnánk, de végül o-rosszul leszünk.

A harmadik hatalmi centrumot a frissen felállított, helyi népi bizottságok képviselték. A bizottságok tagjai talán elsőre nem is vették észre, hogy a szovjetek csak azért hívták létre őket, hogy a nyugati szövetségeseik előtt területszerző étvágyukat demokratikus jelmezbe tudják öltöztetni. Elhitték, hogy a csehszlovák burzsoá és a magyar feudalista elnyomás után itt valóban egy „népi" demokrácia születik, és őszintén el merték mondani véleményüket: hogy a terület sorsáról egy háború utáni össznépi referendum döntsön, vagy Kárpátalja váljék önálló állammá. Örültek, hogy szabadon beszélhettek, nem figyeltek fel arra, hogy a bizottságok partizán tagjai, és azok, akiket a szovjet parancsnokság delegált, milyen szorgalmasan jegyzetelik felszólalásaikat.

És végül, immár minden hatalom nélkül, ott voltak az elsüllyedt magyar világ képviselői is, akik Istvánhoz hasonlóan nem akartak a hungarista államba szökni, így inkább maradtak. Az idő ezekben a napokban látszólag őket igazolta, hiszen, ha megalázottan is, de viszonylag békében létezhettek. Igaz, nem tartottak igényt a szolgálataikra, hogy fenntartsák a közélet folyamatosságának látszatát, mint tették ezt a '38 előtt is Magyarországhoz tartozó területeken, de élni hagyták őket. S ha nem is volt semmilyen hatalmuk, de viszonylag szabadon mozoghattak, tarthatták egymással a kapcsolatot, megoszthatták egymással a híreket és rémhíreket – nemsokára ezek az információmorzsák a túlélést jelentették.

Istvánék ezekben a hetekben nem politizáltak, nem reménykedtek, nem álmodoztak: minden erejüket lekötötte a puszta túlélés. Féltek az utcára menni: Ilona fiatal, csinos nő volt, aki túl nagy csábítást jelenthetett volna a vörös katonáknak, Istvánt mindenki ismerte, mint a letűnt világ prominens képviselőjét, bármikor letartózhatták volna, és az ellen, hogy a gyerekeket egyedül küldjék utcára, minden porcikájuk tiltakozott.

A segítség onnan jött, ahonnan végleg nem számítottak rá: egy nap bekopogtatott az ajtajukon...

– Iván! Hogy került ide? – lepődött meg István.

– A városban jártam, és gondoltam benézek az alezredes úrhoz, nincs-e valamire szükségük.

– Ilyen időkben? Nem fél, hogy őrjáratba botlik?

– Mitől félnék? Amikor bejöttek az oroszok, látták a keresztnevemet, és rögtön a szívükbe fogadtak. Még papírokat is adtak, hogy én megbízható népi orosz, vagy mi a csuda vagyok. Nem hittem volna, hogy egyszer a nevemen múlik az életem. Gondoltam, belátogatok a városba, a falusiak rám bízták, hogy próbáljak meg kicsit piacolni. És, ha már itt vagyok, hát meglátogatom magukat is. Csak szóljanak, ha bármire is szükségük lenne.

– Köszönjük, de nem tudjuk meghálálni. Csak régi pénzünk van, nem hisszük, hogy azt bárki is elfogadná.

– Azt valóban nem, de ha van valamijük, ami nem kell, szívesen becserélem arra, ami viszont kell. Toll, óra, könyv. Az orosz baka mindenre vevő, ami otthon nincs.

– Köszönjük, de nem hiszem, hogy maradt volna még bármi felesleges is a lakásban.

– Pedig, higgye el, alezredes úr, ha menni kell, minden feleslegessé válik.

– Nem szándékozunk elmenni. Úgy döntöttünk, maradunk. Ha önök kibírták a csehszlovák időket, mi is ki fogjuk.

– Hát... – vakarta meg a fejét Iván. – Nagyon úgy tűnik, hogy itt se magyar, se cseh világ nem lesz, hanem csak orosz, bocsánat, ukrán.

– Mit tud?

– Tulajdonképpen én egyszerű ruszin paraszt vagyok, nem értek a politikához, hogy a nagyurak vagy elvtársak hogyan egyeztek meg egymással, de azt látom, hogy hiába vannak itt a cseh hivatalnokok, se a nép, se a katonák nem veszik őket semmibe se. Ha reggel bejön a faluba egy cseh és mond valamit, az orosz estére csak azért is az ellenkezőjét rendeli. Nekem nagyon úgy tűnik, hogy itt nem jó világ készülődik nekünk. És ha az a világ nagyon nem lesz jó, akkor jobb, ha csak menekül az, aki teheti.

– Reméljük, téved. De őket is csak anya szülte, csak nem fogják deportálni az összes magyart – kapcsolódott be a beszélgetésbe Ilona is.

– Engedje meg, nagyságos asszonyom, a zsidók is így gondolták fél éve, hogy ez nem történhet meg. Aztán mégis. Én azt mondom, hogy jobb felkészülni mindenre. Nem kell sok, egy hátizsákban legyen háromnapi élelem és egy váltás ruha. Ami ezen túl van, a menekülés közben csak akadály. Mert mi most olyanok vagyunk, mint egy földre hajított csont, ami fölött két kutya vicsorog. Nem tudjuk, melyik lesz az erősebb, de az biztos, hogy valamelyiknek a pofájában végezzük.

22. 1944. november 12: 0036

És a két kutya, a cseh és az orosz majd két hétig csak vicsorított egymásra a konc fölött, amit Kárpátalja jelentett nekik... Iván viszonylag szabadon mozgott, de ez a szabadság nem volt több, mint amit a börtönudvaron élvezhet a rab. Istvánnak olyan volt ez a csend, mint a bíróságon, amikor az esküdtek visszavonulnak ítéletet hozni.

Remélni akarta, hogy még vannak erők, amik egymásnak feszülnek, s nem csak Sztalin kommandíroz nekik. Morbid helyzet volt, hogy korábbi ellenségük, a csehek erejében kell bizakodniuk: de talán Benešék nem azért harcoltak annyit Kárpátaljáért, hogy most egy gáláns mozdulattal odadobják az oroszoknak. Talán a szovjetnek sem annyira fontos ez a terület, hogy a nyugati szövetségesek jóindulatát kockáztassák... De tudta, mindez csak önámítás: amit Sztalin meg akar szerezni, meg is fogja kapni. És a civilizált nyugat hallgatni fog, mert így kényelmesebb. A saját gyilkosoknak mindig van mentség, csak a vesztesek bűnei megbocsáthatatlanok. És Sztalin mindent akar, nem nyugodhat addig, amíg az egész világot vörösre nem festi.

Egyik nap Iván ezzel búcsúzott tőlük:

– Valami nagy dolog készülődik és én kisember vagyok, nem szeretem a nagy dolgokat. Nem jó, ha az ember belekerül a történelemkönyvekbe.

– Mi történt?

– A faluban járt egy furcsa alak, valami Turjanica. Szovjet egyenruhát viselt, de csehnek mondta magát és agitált minket, hogy lépjünk be a kommunista pártba.

– Most ők az urak, ez nem természetes? – jegyezte meg rezignáltan István.

– Nekem ugyan nem! Ha kell, elfogadom tőlük az igazolványokat, a dokumenteket, de azt, hogy még be is lépjek a pártjukba, azt már nem! De ami nagyon nem tetszett nekem, ahogyan nevezték a pártjukat: „*Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja*”. Persze nálunk becsületes emberek élnek, nem is jelentkeztek a pártba, erre elvörösödött a feje és kiabálni kezdett, hogy mindannyian fasiszta csőcselék vagyunk, majd meglátjuk mi lesz, ha nem lépünk be! És hogy egy szavába kerül, és az egész falut elviszik, ahogy mondani szokás, átnevelésre.

– Ez őrültség, Iván.

– De egy őrült világban élünk, alezredes úr, az őrültség általános. És november 13-ára összehívták a kommunistákat Munkácsra. Messze vannak, de ez a Turjanica is ott lesz állítólag, ez nem sok jót jelent.

– Az még két nap. Addig talán nyugodtan aludhatunk. Ott majd elhatároznak valamit, azt nyilvánosságra hozzák és akkor ráérünk aggódni. Egyenlőre nem úgy látszódik, mintha nagyon akarnának valamit. Még szabadon mozoghatunk, a határok sincsenek légmentesen lezárva, ha tényleg deportálni akarnák a magyarokat és a németeket, akkor először körül kellene minket zárniuk.

– Adja Isten, hogy az alezredes úrnak legyen igaza... Én rosszat sejtek.

– Talán holnapután többet fogunk tudni – próbálta meg magát is nyugtatgatni István.

– Nem tudom, hogy ettől a tudástól boldogabbak leszünk-e...

Amikor Iván elment, körbenézett a lakásban. Hat éve ez az otthonuk és valamikor még remélték, hogy ha nem is örökre, de amíg a katonaélet engedi, az lesz. Itt nőnek majd fel a gyerekek. Most mégis itt lebeg a kérdés: mi van, ha tényleg igaz, és el kell hagyniuk? Ha hátra kell hagyniuk mindent, amiben éltek, amiben nevelkedtek a gyerekek, amiben hittek? Ha az életben maradás parancsáért fel kell áldozniuk a hűséget?

És hova menjenek? A nyilaskereszt árnyékában megbúvó Magyarországba? Maradt-e még annyi abból a földből, hogy hazának lehessen nevezni? Az ország látszólag mindenkinek behódolt: a nácik-nak, a nyilasoknak, mindenkinek, aki fegyvert adott a kezébe és vele harcolt a legnagyobb rossz, a kommunizmus ellen? De meddig lehet védekezni azzal, hogy ez a kisebb rossz? A történelem minden gazembere ezzel mentegette magát, hogy igaz, hogy ő is követett el bűnt, de az ellenség is, és az ő gonosztettei még mindig a kisebb rosszat jelentették... Ha szórványosan is, de kaptak híreket „otthonról". Hogy Szálasiék mindent felszámolnak, amiről azt gondolták régebben, hogy a magyarság ezért értékesebb, mint a környező népek. A szabadság, a türelem, az életszeretet... Mindent, kivéve egyet: hogy véres harcok árán is, de fennmaradjon a „magyar faj". A puszta fennmaradásért minden erkölcsi elvet áthágnak – és a túlélés parancsának szolgálatában megölnek mindenkit, aki másképpen gondolja a nemzet túlélését.

De vajon Szálasi nem azt csinálja-e nagyban is, mint ő kicsiben? Ő vasmarokkal mindent bedarál, hogy az a hungarista ősgyepü, vagy mi a csoda, amiben hisz, fennmaradjon, miközben ő ugyanezt teszi a családjáért, hogy a gyermekei életben maradjanak... Van-e különbség kettejük között?

Igen, kell, hogy legyen, gondolta István, miközben sokadik cigarettájára gyújtott rá. Soha nem szabad, hogy ugyanarra a szintre süllyedjen. Soha nem szabad, hogy másokon átgázoljon, hogy a sajátjai túl-éléséért másokat halálba küldjön. Soha nem szabad jó szándékának határait a családjánál meghúznia. A szeretet, a becsület csak akkor ér valamit, ha nincs határa. És bármi is lesz, csak ezekkel együtt fogja megóvni a családját. Mert csak egy becsület és egy hűség létezik, aki bármilyen kicsiben is megszegi egyiket vagy másikat, az egészet elveszíti.

Mert Darwinnak és Hitler uraknak nincs igaza: az ember több, többnek kell lennie, mint egy ösztön-vezérelt, túlélésre és szaporodásra játszó állat. Mindig ott van a jó és rossz közötti választás és mindig választani is kell. Talán nem is az a fontos, hogy mindig a jót válasszuk, hiszen gyengék vagyunk, tudatlan parasztok a történelem sakktábláján, hanem maga a választás, hogy ne hagyjuk magunkat sodorni az aktuális árral. Igen, küzdeni fog és megőrzi a családját és azt, ami emberré, morális lénnyé és gondolkodó személlyé teszi.

– Min gondolkodik? – lépett oda hozzá Ilona.

– Hogy túl fogjuk élni, bármi is jön. Emberként. És együtt maradunk.

És ebben a pillanatban megszólalt a telefon.

23. 1944. november 13: telefonhívás

Egy alig felismerhető hang szólalt meg a telefonban:

– Holnap kihirdetik a parancsot, hogy minden magyar és német férfit deportálnak. De előtte még ma éjjel elindul egy vonat Magyarországra, aki akar, még azon el tud menekülni, ha akar.

Mielőtt István bármit is kérdezhetett volna, már meg is szakadt a vonal.

Ilona kérdőn nézett a férjére:

– Ki volt az?

– Nem tudom, csak annyit mondott, hogy a németeket és a magyarokat elviszik. De még indul egy vonat Magyarországra. Azon még el lehet menekülni. Talán... – gondolkozott el István.

– És ha csak egy provokatőr volt? Ha az a vonat nem Magyarországra megy, hanem Szibériába?

– Vállalnunk kell a kockázatot. Iván is mondta, hogy nagyon rossz előérzete van.

– Iván! Rendes ember, de mit tudhat a politikáról? – tamáskodott a felesége.

– És mi mit tudunk? Amióta bejöttek az oroszok, csak sodródtunk az eseményekkel, hagytuk, hogy azt tegyenek velünk, amit akarnak és majdnem kezet csókoltunk nekik, hogy életben maradhattunk.

– És most mi magunk megyünk el, attól való félelmünkben, hogy elvisznek? Nem érzed ennek az abszurditását? – István izgatottságában áttért a tegeződésre...

– Ez a világ abszurd. Mennünk kell. Nincs idő vitatkozni – próbálta meg lezárni a vitát.

– Te mondtad mindig, hogy ki kell tartanunk, ha egyszer ide rendelt minket az Úristen és a magyar haza.

– Hát, majd máshol fogunk kitartani. Talán még marad annyi Magyarországból, ahol megmaradhatunk. De értsd meg: most csomagolnod kell és indulnunk. Ha elmegy a vonat, akkor nem lesz még egy ilyen lehetőségünk.

– A megfutamodásra? – kérdezte alig érezhető megvetéssel Ilona.

– Nem. A túlélésre, hogy a gyerekeinknek ne egy munkatáborban kelljen élniük.

– Csomagoljak... Ez az asszony dolga, a férj parancsol és én engedelmeskedem, nem lehet beleszólásom a döntéseidbe. Nem érzed, hogy te ugyanúgy bánsz velem, mint a nyilasok vagy az oroszok? Megmondjátok, hogy hogyan legyek boldog, mit kell tennem, kérdezés nélkül.

– Egyszer a szemedben kérdés volt... Emlékszel? Amikor a frontra indultam, a szemed azt kérdezte, hogy szeretlek-e és azt válaszoltam, hogy igen. És ma is ezt válaszolom: szeretlek. És ennek a szeretetnek a nevében kérlek, hogy keltsd fel a gyerekeket és csomagolj.

A nő a férfi szemébe nézett és csak ennyit mondott: – Hiszek neked.

– Köszönöm. Én addig elmegyek, de legkésőbb egy óra múlva itt vagyok.

– Hová mész?

– Akit lehet, riadóztatok. A barátainkat, az alárendeltjeimet.

– Már nincs hadsereg, nincsenek alárendeltjeid. Nincs semmid, csak mi – szembesítette Ilona a tényekkel.

– Le kellett vennem az egyenruhát, de felelős vagyok értük. A becsület ezt kívánja.

– A becsület juttatott minket ide! – vágta rá dühösen az asszony.

– De a becsület is fog megmenteni. Isten áldja – szólt a férfi, magára terítette a kabátját és nekiindult a városnak, mielőtt a felesége válaszolhatott volna.

Először a pályaudvarra ment, hogy ellenőrizze, hogy valóban elindul-e a vonat. Először bosszankodva vette tudomásul, hogy sehol semmi jele nem volt a készülődésnek, senki nem tudott semmiről, mindenki csak a vállát vonogatta, de végül egy masiniszta, aki korábban alatta szolgált, a fülébe súgta:

– Alezredes úr, valóban indul egy vonat, de titkolnunk kell a muszka elől. Egy mellékvágányon már fűtik a mozdonyt, amint lehet, indulunk, siessen!

István örömében legszívesebben megölelte volna:

– Köszönöm! Legfeljebb egy óra és itt leszünk. És hogyan jutunk át a határon?

– Alezredes úr, már minden el van rendezve! Mindenki tudja, melyik váltót hova kell állítania ma éjjel.

– És az oroszok?

– Aki még nem részeg, azt lefizetjük. De csak egy lehetőségünk van. Ha nem sikerül, mindenki itt marad. És alezredes úr, akinek tud, még szóljon! Nem vagyunk sokan a régi világból, el fogunk férni rajta.

István megfogadta a tanácsot és végigrohant azt a kis titkos magyar világon, ami még megmaradt. A legtöbben nem hittek neki, hiszen ők nem tettek semmit sem, miért akarnák őket begyűjteni a kommunisták, míg a szökéssel pont a bűnösségüket támasztanák alá. A tisztjei, akik ismerték, ha nem is könnyű szívvel, de hittek neki, már megtapasztalták fronton, hogy a parancsai az életben maradást jelentik. István az előző csoportnak megpróbált érvelni, de tudta, minden egyes perc, amit a hitetlenkedők meggyőzésükre szán, a többieknek az értesítésétől veszi el az időt.

Közben idegesen nézte az óráját: nem kellene már a családjáért indulnia, nem fogják lekésni az életet jelentő vonatot?

Végül csak hazafelé indult, erőt kellett vennie, nehogy loholjon, ne váljon gyanússá. Már csak egy saroknyira volt a házuktól, amikor egy erős férfihang ordított felé: – Sztoj!

Ebben a pillanatban megfagyott körülötte a világ...

24. 1944. november 13: elválás

István előtt egy pillanat előtt lepergett minden: az otthon, amit elveszíthet, bárhol legyen is az, Ilona és a gyerekek csalódottsága, aki hiába várják, a haza, amit már sohasem láthat viszont...

Az árnyékból kilépett egy orosz katona. A fegyvert nem fogta rá, de látszott rajta, hogy elegendő egy rossz mozdulat vagy szó és máris lelövi.

Csak arra tudott gondolni, hogy a vörösök rájöttek arra, hogy kitudódott a tervük és már azonnal elkezdték összefogdosni a magyarokat. A papírjai első ránézésre rendben vannak, de vajon lesz ideje megmutatni?

A katona odalépett hozzá és a szájára mutatott: – Szigareta!

István értetlenül nézett rá: – Tessék?

– Mahorka! – sürgette türelmetlenül az orosz a kezével a cigizést imitálva. István erre felnevetett. Cigarettát akar csak! Elővette a cigarettatárcáját és a másik felé nyújtotta. Az teljes természetességgel nem egy szálat, hanem a tárcát vette el és elégedetten nézegette. – Harasó.

Ezüstből volt a dobozka, még a feleségétől kapta házassági évfordulójukra, de most nem számított.

A katona zsebre rakta és intett Istvánnak, hogy odébb állhat, az meg csak annyit bírt mondani: – Paszíba, daszvidányia! – és hátra sem nézte eltűnt a sötétben. Közben megfogadta, hogy mindig lesz nála egy doboz cigaretta; a dohányzás szemmel láthatólag a hosszú élet titka.

Otthon a családja útra készen várta. A felesége csak ennyit kérdezett:

– Jól meggondoltad? – majd választ sem várva folytatta: – Minden rendben van?

– Igen, az állomáson már fűtik a vonatot. Akinek tudtam, szóltam. Nem lesz semmi baj – tette hozzá, inkább csak saját magát nyugtatgatva.

– Akkor induljunk – mondta a nő, de mozdulatlan maradt.

István tanácstalanul nézett körbe a lakásban. Csak a legszükségesebbeket vihették magukkal, életük nagy része ott marad. A bútorok, a képek, az evőeszközök... Intett a fiának, felkapták a ládákat és otthagyták a lakást. A lépcsőházban Ilona vissza akart fordulni:

– A villany... A víz. Meg kell néznem, hogy mindent elzártam-e.

– Már nem számít! – szólt rá a férje. – Az már nem a mi lakásunk. Majd a cselédek elintézik.

– De ez mindig az én dolgom volt. Lesz még otthonunk?

– Talán igen. Pesten, a bátyáméknál meg tudjuk húzni magunkat.

– Hát ennyi maradt nekünk. Kegyelemkenyéren húzzuk meg magunkat – sóhajtott a nő és ő is nekiindult.

Az állomásra szerencsésen eljutottak, az orosz járőröket sikerült messziről elkerülniük. Amikor málhás alakokkal futottak össze, egy pillantásból tudták, hogy ők is az életet jelentő vonathoz igyekeznek. A peron tömve volt menekülőkkel.

Ezek lennénk mi, gondolta István. Egy csapat riadt szerencsétlen, akik tülekednek, hogy fel tudjanak szállni a vonatra. Minden civilizációs máz lekopott rólunk, hol van már a „kultúrfölény", amiről annyit hallottunk régebben? Csak egyetlen ösztön, a túlélésé irányít minket. Engem is, gondolta őszintén. Ha már csak három hely lenne a vonaton, én is megölnék mindenkit, aki az utamba áll.

Pattanásig feszültek az idegek, amikor végre hozzákezdhettek a felszálláshoz. Egy kalauz nyugtatgatta a tömeget:

– Ne féljenek, mindenkinek lesz helye!

Ő volt az egyedüli, aki még egyenruhát viselt. Ilona megpróbálta lebeszélni, de férfibüszkesége nem engedte meg, hogy gyáván, civilként meneküljön onnan, ahová a Magyar Királyi Honvédség tagjaként érkezett meg. Felfordult a világ: a békeidőben lenézték az úri osztályok tagjai, most engedelmes kisfiúként lesték minden mozdulatát. Ő meg teljesítette a kötelességét: ha minden össze is omlott körülötte, a vasútnak működnie kell!

– Alezredes úr! – kiáltott rá valaki a háta mögül.

István megörült az ismerős arcnak: – Iván!

– Alezredes úr, még nem volt szerencsém bemutatni a feleségemet – mutatott a mellette álló nőre, megpróbálva az úri osztályok szóhasználatával élni. István ránézett: a nagykabát sem tudta elrejteni, hogy az asszony várandós. Odalépett hozzá, kezet csókolt neki etikettszerűen és bemutatkozott. Iván felesége zavartan mosolygott; látszódott, hogy életében először kurizáltak neki így.

– Kérem, vigyázzon rá az úton – vette vissza a szót a ruszin legény.

– Hát ön nem jön velünk?

– Nem, nekem még dolgom van itt. De a feleségemet és a gyerekemet szeretném biztonságban tudni.

– Nem tudom meggyőzni, hogy velünk jöjjön? – kérdezte István.

– Nem, alezredes úr.

A kalauz intett, hogy megkezdhetik a felszállást. István először, amióta ismerte Iván, megszorította a kezét:

– Isten áldja.

– Isten áldja, alezredes úr. És köszönöm, hogy vigyáz a családomra.

– Csak István, szólítson csak így.

– Erre már nem fog ráállni a szám. Majd, ha elmúlik ez az őrület, látogasson meg minket.

– Azt hiszi, eljön még az idő, hogy az egészen csak nevetni fogunk? – nézett István a legény szemébe.

– Alezredes úr, ezen sohasem fogunk nevetni. De talán egy üveg bor mellett tudunk emlékezni.

A tömeg megindult, elszakadtak egymástól. A gyerekeknek és a várandós asszonynak köszönhetően viszonylag kényelmes helyet kaptak a vonaton. Az ablakból még látták a peront, ahogy lassan fogy a tömeg. Talán negyedórába telt, mire mindenki felszállt.

István nézte az állomást és arra gondolt, hogy talán ez az utolsó kép, amit Kárpátaljáról, erről az ősi, erről az örökre elvesztett magyar földből meg tud őrizni. Percek teltek el idegtépő feszültségben, mire a szolgálattevő vasutastiszt megjelent. Felismerte, ő igazította útba nem sokkal korábban.

A kezében volt az indítótárcsa. Milyen nevetséges. Egy hétköznapi eszköz, ami, mint egykor a királyok jogara, az életet, a kegyelmet jelentheti nekik. Már éppen inteni készült, amikor hirtelen egy orosz tiszt jelent meg. Nem hallotta, csak látta, hogy kivörösödött fejjel kiabál a vasutassal. De az nem vesztette el a fejét, nyugodtan válaszolt. A tiszt már a pisztolyával fenyegette, mire a magyar a zubbonya zsebéből nyugodtan elővett egy pecsétes papírt és a tiszt orra elé tartotta.

Az egy fél percig tanácstalanul nézegette a számára idegen nyelven írt papírt, de mivel az „dokument" volt, nem tehetett semmit sem, így legyintett egyet és elvonult. A vasutas jelzett a masinisztának, mire a szerelvény lassú rángásokkal nekiindult a senki földje, a maradék haza felé. István először dicsérte meg magában a magyar bürokráciát, aminek köszönhetően nem is ember, akinél nincs legalább egy pecsétes papír.

Mert igaz, hogy a maradék hazában a vérgőzös nyilas őrület pusztított, új zászlók és jelképek alatt pusztítva mindenkit, aki nem akart vagy nem tudott az új rend része lenni, mégis az a föld: haza volt. Mert jöhetnek nácik, nyilasok, kommunisták, a haza örök. A hazának öröknek kell lennie, ha fiai és lányai számára több, mint egy ország, ahová a véletlen szeszélye folytán születtek. Ez volt a válasz a kérdésre, amin hónapok óta rágódott: *haza*.

Mindig és örökre.

És ahogy a vonat átrobogott a senki földjén, észrevétlenül véget ért Kárpátalján a magyar világ. És pár percig, a kommunista és a nyilas őrület földje között, szabadok voltak és magyarok.

25. Utószó helyett

„1944. november 13-án tartották meg Munkácson a munkácsi, az ungvári, a huszti, a nagyszöllősi, a szolyvai, a técsői és az ilosvai járás kommunista alapszervezeteinek képviselői azt az értekezletet, ahol bizottságot választottak, amelynek elsődleges feladata az volt, hogy megszervezze a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának alakuló kongresszusát.

Épp aznap, mikor kihirdették, a Kárpátalját megszállt 4. ukrán front katonai tanácsa által kiadott, 0036. számú szigorúan titkos parancsot a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű hadköteles férfiak letartóztatására és elhurcolására. A kongresszus november 19-én ült össze – ismét Munkácson. A 294 képviselővel megtartott kongresszuson nemcsak a párt alakult meg, hanem 24 tagú központi bizottságot is választottak, amelynek első titkára Iván Turjanica lett. Született többek között egy határozat is a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való egyesüléséről. A határozatot egyhangúlag támogatta a népbizottságok kongresszusa, amely 1944. november 26-án ült össze ugyancsak Munkácson, egy moziban. Ez a kongresszus választotta meg a legfelső államhatalmi szervet, a Népi Tanácsot (Narodna Rada), mely kormányként működött. A Népi Tanács elnöke, a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának első titkári posztját is betöltő, Iván Turjanica lett. A frissen megválasztott Népi Tanács még aznap elfogadta az „újraegyesüléséről" szóló kiáltványt, melyben egyhangúlag kimondta a Csehszlovákiától való elszakadást és Szovjet-Ukrajnához való csatlakozást.

Ezt követően már semmi akadálya nem volt, hogy 1945. június 29-én a Szovjetunió és Csehszlovákia aláírja a Kárpátaljáról szóló szerződést, melynek 1. cikkelye szerint „Kárpát-Ukrajna, amelyet a Saint Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én kötött szerződés alapján autonóm területként a Csehszlovák Köztársasághoz csatoltak, a lakosság részéről kinyilvánított óhajának megfelelően, és a két fent említett Szerződő Fél közötti baráti megegyezése alapján, egyesül ősi hazájával, Ukrajnával, és ennélfogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) részévé válik". 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége Kárpátontúli Ukrajnát – Kárpátontúli területté (Закарпатская область) szervezte át."

(Tóth Gábor: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó" Deportálások Kárpátalján a második világháború idején, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2008)

Még ma sem tudjuk pontosan, hogy hány magyar és német halt meg a kárpátaljai deportálásokban. Igaz, itt nem került sor olyan vérengzésekre, mint Erdélyben, vagy a Délvidéken, de az embertelen körülményekbe (élelmezés nélkül halálmenetek, ahol lelőtték, aki nem bírt továbbmenni, a téli hidegben szabadban töltött éjszakák, embertelen munka[32]) a deportáltaknak több mint a fele belehalt. Csak Szolyván (ahol összegyűjtötték a foglyokat, mielőtt továbbhajtották volna őket, 10-15 ezer teste nyugszik – nem tudjuk pontosan, hiszen a tömegsír fölött még ma is egy benzinkút működik). A túlélők Sztálin halála után, 1953-ban térhettek haza, de volt, akit csak a hatvanas években engedtek „szabadon".

Mégis: ma Kárpátalján mégis él a magyar közösség. Küszködnek, de nem adják fel. Ez az írás tisztelgés kitartásuk előtt.

[32] *Egy jellemző adat: a Minszk megyei Novij Boriszovi táborban a kényszermunkások 67%-a halt meg egyetlen negyedév alatt.*